

Эсэгэ ороноо, эхэ нютагаа эб хамта мандуулая!

БУРЯАД

Бүгэдэ арадай сонин

ҮНЭН

1921 оной декабриин 21-нээ гарана

ДҮХЭРИГ

№42 (447)

2005
оной
октябриин
27
Четверг
№ 126
(21212)

Намарай
хуул улаан
нохой харын
25
гарагай
5

Бурятия

Коллаж А.БАТОМҮНХУВА

«ЖЕЛАННЫЙ БЕРЕГ» ГЭНЭН НЭГЭДЭХИ НҮҮДЭЛ УЛАСХООРОНДЫН ТЕАТРАЛЬНА ФЕСТИВАЛИИН ҺАЙНДЭРӨӨР!

«Желанный берег» гэнэн I нүүдэл уласхоорондын театральна фестивал эмхидхэгшэд болон тэрээндэ хабаадагшад!

Россин Федерациин Соёлой болон олонитэдэ мэдээсэлгын министерство «Желанный берег» гэнэн Нэгэдэхи уласхоорондын нүүдэл фестивал үнгэргэхэ үүсхэ дэмжэхэдээ, Евразийн арадуудай жаяг заршамтай болон гүн ухаантай олонитые танисуулха үргэн далайсатай гэгээрүүлгын хэмжээн гэжэ тус фестивалие тоолонобди.

Хизааргүйгөөр нэмжынэн газар дайдатай, аргагүй олон хүн зонтой байхын хажуугаар, манай гүрэн соёлой талаар мүн лэ түрүү гэжэ тодордог.

Россин арадуудай гайхамшаг соёлые мүнхэрүүлхэ, улам хүгжөөхэ хэрэгтэ «Желанный берег» гэнэн фестивал туйлай ехэ үүргэтэй. Юуб гээ наа, олонитын болон уран хайханай харилсаа эгээл тэрэнэй ашаар тогтоохо, хүгжөөхэ арга олодоо ха юм.

Нэгэдэхи уласхоорондын нүүдэл фестивал гансаые үндээн арадуудай соёлой бэе бээдээ нэбтэрэлгэдэ, нүлөөлгэдэ ашаг үрэтэй бэшэ, харин арад зоной хоорондохи харилсаа эдэбхижүүлгэдэ, харагшадай дотоодо байдалые нэргээлгэдэ аша тунатай юм.

Зохёохы ажал ябуулагатнай урагшатай байт! Шэнэ-шэнэ ялас гэмэ найруулгануудаараа харагшадаа баясуулжал байгты!

Александр СОКОЛОВ,
Россин Федерациин соёлой болон олонитэдэ мэдээсэлгын министр.

Хүндэтэ нүхэд!

«Желанный берег» гэнэн Нэгэдэхи нүүдэл уласхоорондын фестивал хабаадагшадые болон эмхидхэгшэдые амаршалха байхандаа би жаргалтайб. Ороноймнай фестивална ажабайдалда «Желанный берег» гэнэн фестиваль Саха (Яхад) Республикын Театрай ажал ябуулагшадай холбооной хүсэл оролдолгоор байгуулагдаһан, үнгэргэгдэжэ байдаг театральна форум өөрынгөө гол нуури эзэлэнхэй. Сибириин болон Алас Дурнын евразийска театруудые фестивална программада ниилүүлхэ гэшэ ехэ хайхан үзэл бодол болоно гэжэ намда ханагдана. «Лики Чингисхана» гэнэн темье энэ регионной мэргэжэлтэ театруудай олон янзата искуствада ялас гэмэ хурсаар, талаан бэлигтэйгээр харуулха ехэ нонин коллективүүд Улаан-Үдэдэ сугларха ёһотой гэжэ би найданаб.

Мүнөөдөр бүхы дэлхэй дээрэ бүхэниитын «глобализациин» (томо гүрэнүүдэй нэгэдэлгын) боложо байһан үедэ фестиваль үнгэргэлгэ гол шухала болоно, юуб гэхэдэ, арадуудай дабтагашагүй соёлые үгы болгохо хэрэгтэ эсэргүүсэнэ. «Желанный берег» фестивалиин ерээдүйдэ би этигэнэб.

«Желанный берег» гэнэн Нэгэдэхи уласхоорондын нүүдэл фестивалда ялас гэмэ хурса уулзалгануудые, бодото уран бэлигэй нээлтэнүүдые, инаг дуранай, хайн сэдхэлэй оршон байдалые хүсэнэб!

Александр КАЛЯГИН,
Россин Федерациин Театрай ажал ябуулагшадай холбооной түрүүлгшэ.

«Желанный берег» гэнэн Нэгэдэхи нүүдэл уласхоорондын фестивалиин хүндэтэ хабаадагшад!

Фестивалая амжалтатайгаар үнгэргэхыетнай хүсэнэб, тиин энэ ушараар дашрамдуулан, нэн түрүүн холо ойро оршодог газарта ажаһуудаг мүнөө үеын үндэһэ яһатанай соёлой талаар сэхээтэндэ анхаралаа хандуулһай гэжэ хананаб, минии ханамжаар, хоёрдохөөр, «Желанный берег» гэнэн театральна фестивал шэнги үндэһэ яһатанай, уласхоорондын соёлой хэмжээ ябууланууд мүнөө үеын соёлой ажал ябуулагшадай зохёохы дүй дүршэл баяжуулна. Дүтын ороннуудай саг үргэлжэ үнгэргэгдэдэг соёлой үдэрнүүдтэл ади ёһо заншалануудын боложо, үндэһэн арад бүхэней хани харилсаанда, үрэ нүлөөндэ, сэдхэлэй баяжуулгада хайн нүхэсэл олгуулха байһандань дамжаггүй.

«Желанный берег» фестивалда хабаадагшадые үшөө дахин амаршаланаб. «Желанный берег» хадаа минии зохёохы намтарта олон жэлэйми түүхэдэ хабаатай ялас гэмэ хурса зохёолнуудаймиин нэгэн болоно.

Чингиз АЙТМАТОВ.

Хүндэтэ нүхэд!

«Чингис хаанай шарай» гэнэн темэдэ зориулагдаһан Нэгэдэхи уласхоорондын нүүдэл фестивалда хабаадажа байгшадые амаршалхын хажуугаар, Россин, Монголой болон Хитадай зохёохы бэлигтэнэй урлалые харагша бүхэней өөртөө хадууха, бээдээ шэнгээхэ хэрэгтэ бүхы шадалаа элсүүлхэбди гэжэ мэдүүлнэб.

Чингис хаан тухай нюуса мэдээнүүд, домогууд фестивалда хабаадагша театруудай жүжгүүдтэ шэнэ удха абан, харагшадта дамжуулагдана.

Буряадай Правительство, республикын Соёлой болон олонитэдэ мэдээсэлгын министерство Яхадай үүсхэлые дэмжэн, бодото ёһоор эмхидхэжэ байна.

Фестивалиин жүжгүүд түүхынгээ мүнөө үеын үйлэ ябадалнуудта, мүн арадуудай элдэб үе сагай элитэ ажаябуулагшадта зориулагдана.

Евразийн регионууд ба гүрэнүүдэй бодото дүршэлэй ёһоор үндэһэн арадуудай оюун ухаа дарлангүй, ёһо заншалануудыен хүндэлэн, хэлэ болон соёл аршалан хамгаалгын хүсөөр арадуудай нэгэдэл байгуулагдана.

Хүндэтэ фестивалда хабаадагшад! Танай зохёохы энэ хэрэг арадай гайхамшагта жасада орохо ёһоороо ороно, тиймэнээ бидэ тэрэниетнай олон тоото үе зошине Эхэ орондоо, арад зондоо дурагтайгаар хүмүүжүүлгэдэ, мүн дэлхэйдэ эб найрамдал тогтоолгодо нүлөөлхэ гэжэ этигэнэбди.

Аршаанта уһатай Байгал далайн эрьедэ, буряадуудай дэбисхэр дээрэ үнгэргэһэн үдэрнүүдтэй эгээл хайханаар ханагдан үлэхэ байха гэжэ найданабди.

Владимир ПРОКОПЬЕВ,
Буряад Республикын соёлой болон олонитэдэ мэдээсэлгын министр.

Хүндэтэ нүхэд!

«Желанный голубой берег мой» гэнэн жүжгөөр тус фестивалие нээхэмнай. Тэрээн соохи онгосоор Хойто ба Латинн Америкын, Европн болон Баруун зүгэй нуур сөөрэмүүдэй, далайнуудай эрьедэ тулан ябаһаар, удаан хүлээгдэһэн Ази түбидөө хүрээжэ эрээбди. Этигэл найдалайнгаа энээхэн эрьедэ ганса бидэ тулажа эрээ бэшэбди, харин Алтайн, Туватай, Хакасин, Хальмагай, Буряад Республикын, Башкириин театруудтай хамта эб нэгэн хүрээжэ эрээбди. Монголой болон Хитадай айлашадые мүнөөдөр бидэнтэй хамтаранхай. ханаан бодолнай, хэрэг ябууланууднай Шэнэ Росситай холбоотой. Росси гүрэнни гансал сээрлигэй дүхэригөөр хизаарлаа наа, Москвагай Русьта байжа, түүхынгээ элдэб туйлаалтануудые гээжэрхихэбди. Хэтын хэтгэдэ Росси шэнэ-шэнэ газар дайда эзэмдэхэ шуналаа бээлүүлжэ байгаа.

Россин бодото түүхэдэ Түб Азийн нүлөөлһэниин мэдээжэ. Эгээл Түб Азийн дэбисхэр дээрэ Чингис хаанай гайхамшаг улас бии болоо нэн бишуу.

Хэн мэдэхэб? «Желанный берег» гэнэн фестивалнай евразийска мэдэрэлтэй Шэнэ Россин байгуулагдаха хэрэгтэ нүлөөлжэшые магад.

Фестивалнай ерээдүйдэ дали жэгүүр ургажа, Сибириин дэбисхэр дээрэ нийдэн гараха гээдэгтэ этигэлтэйб.

Андрей БОРИСОВ,
Саха (Яхад) Республикын соёлой болон оюун ухаанай хүгжэлтын министр.

Хүндэтэ нүхэд!

Сибириин болон Алас Дурнын театруудые нэгэдүүлхэ ехэ хайхан бодол түрүүдхэн «Желанный берег» гэнэн Нэгэдэхи нүүдэл уласхоорондын театральна фестивал болоһон иимэ проектые үнэн сэдхэлхээ амаршалнаб. Ямаршые фестивал хадаа гансашые хани барисаанай хайндэр болодог бэшэ, мүн зохёохо ажалы болон соёлой харилсаанай хайхан арга боломжо, мүн эгээл эрхим туйлаалтын дүнгүүдэй, олон ороннуудай болон арадуудай дабтагашагүй искуствын харала болодог ха юм. Сибириин болон Алас Дурнын театральна оршон байдал нэгэдэлгые нэргэн хүгжөөлгын ашаар театральна искуствада шэнэ удха шанар нэмэнэ, этническэ театральна соёл хүгжөөлгэдэ ехэ үүргэ нүлөө үзүүлгэдэ байна.

«Желанный берег» театральна фестивалиин нээлгээр үнэн сэдхэлхээ амаршалнаб. Булгандатнай ехэ амжалта, хайн хайхание, амар амгалан тайбание, харин фестивалдатнай удаан наһа, сээглэн халбаржа байхые хүсэнэб!

Полад БЮЛЬБЮЛЬ,
Азербайджан Республикын соёлой министр,
арадай артист, профессор, «ТЮРКСОЙ»
гэнэн Уласхоорондын эмихин генеральна директор,
соёлой министрүүдэй соёлой харилсаагаар соведэй түрүүлгшэ.

Дэлгүүр: сэнгүүдэй асуудал

МЯХАНАЙ ТҮБҮҮДТЭ ЯМАР БЭ?

Манай республикийн социально-экономическа хүгжэлтын программа 2005 ондо ямараар бээлүүлэгдэх гэжээ гэжэ уридшалан хараалагдан түсэблэгдэнхэй гэшэ. Тус программын уридшалан хараалагдан дүнгүүд байгша оной юнэ харын туршада туйлагдан дүнгүүдтэй зэргэсүүлэн, хаяхан харагдаба.

Буряадай гүрэнэй Статистикын хорооной мэдээгээр, саархан мүнхэнэй үнэ юнэ харын туршада 13,5 процент хэмжээндэ доошолон байна. Энэнь бүхэли жэл соо туйлагдаха дүнгые 4,5 процентээр ахина. Иймэ байдалда саархан мүнхэнэй сэнгэй үнэ иитэрээ юундэ доошолоо гэжээ гэжэ тоо бүридхэлгын хороондо шэнжэлэгдээ. Тийхэдэнэ эд хэрэглэлгын дэлгүүрэй сэнгүүд илангаяа ехээр нэмэнэ байба. Тэдэн сооһоо мяханай сэнгэй гансата дээшлэн ушарта анхарал хандуулмаар. Энэ ушарһаа республикийн Президент Леонид Потапов түрүүтэй ниислэл хотын захиргаанай дэргэдэхи эд хэрэглэлгын дэлгүүрэй управлениин начальник Михаил Дамбуев, Экономическа хүгжэлтын болон гадаадын холбоонуудай талаар министрвтын дэргэдэхи худалдаа наймаанай, эд хэрэглэлгын хорооной түрүүлэгшэ Ольга Будник, хүдөө ажахын болон эдэе хоолой министрэй орлогшо Баян Жигжитов болон бусад худалдаа наймаанай түбүүдээр ябажа, мяха худалдалгын хэрэг байдалтай хаяхан танилсаа.

Тусхайлада, Улаан-Үдын Мокровой үйлсөөр оршодог «Титан-квартал» гэнэн магазин болодо, «Гевс» гэнэн худалдаа наймаанай түбүүдтэ мяха худалдаха тусхай таһагуудые нээнхэй нэн тулань иишэ хүрэнэ байна. Мүнөө дээрэ

нэрлэгдэгшэ наймаанай түбүүдэй нэгэн болохо «Гевсын» генеральна директор Герман Харахиновой хэлэхээр, мяханайнь сэн бэшэндэ орходоо нэгэ бага хямдашаг, гэхэтэй хамта хайн шанартай, хуушараагүй шэнэ мяха наймаанда табижа гэжэ оролдоно. Тийгээд Зэдэ, Захаамин, Тарбагатай, Мухар-Шэбэрһээ таһалгаряагүйгөөр мяхаар хангагдадаг юм байна.

Республикынгаа хүдөө ажахын үйлдбэрлэгшэдые дэмжэхэ гэжэ худалдаа наймаанай түбэй захиргаанай талаһаа ехэ анхарал хандуулагдана. Сүүдхэдээ дунда зэргээр 10 тонно мяхаар хүдөөгэймнай ажалшад энэ түбые хангана. Үшөө мяха болбосоруулха цех эндэ

байгуулагданхай. Кварталаар оршодог «Титан» магазиндашые мяха худалдадаг болонхой. Хүдөө нютагуудаар ябажа харахада, зэдынхид өөһэдыгөө - 100, ярууныхид - 92 процент хэмжээндэ мяхаар хангана. Бэшэ нютагуудаар эдэндэ хүрэнгүй гэжэ статистикын тоо баримтанууд гэршэлэн.

Президент Леонид Потаповтай ябаһан бүлэг албан зургаануудай түлөөлэгшэд «Гевс» гэнэн худалдаа наймаанай түбтэ мяха хадагалха, сабшаха тусхай газарыень хараа. Иүүлэрнь мяха үйлдбэрлэгын болон худалдалгын асуудалаар мүнөө тохёолдоод байһан байдалаар хонирхожо, зүблөө үнгэргөө. Энэ зүблөөндэ худалдаа наймаанай болон олзын хэрэг эрхилэлгын хорооной түрүүлэгшэ Ольга Будник тоосоо хээ. Тэрэнэй хэлэхээр, республика доторнай наймаалагдадаг мяханай 38,6 процентнь нютаг дээрээ үйлдбэрлэгдэнэ, үлээшэ хубинь республикаһаа гадуур нютагуудһаа асарагдана.

Наймаалагданхай мяханай гурбанай хоёр хубинь ондоо тээһээ асарагдажа байһан ушараар Президент Леонид Потапов ханаага боложо, эдэ тоо баримтануудые тодолхо, шэнэлхэ хэрэгтэй гэбэ. Мяха үйлдбэрлэгын, наймаалгын асуудал тодорхойгоор табижа, мүнөө долоон хоногто үргэхэмэл зүблөө үнгэргэхэ тухай республикын толгойлогшо эндэ мэдүүлһэн байна. Мяханай үнэ сэнгэй дээшлэлэгдэ нүлөөлһэн ушар шалтагаанууд эндэ хэлсэгдэхэ. Мяханай дэлгүүрэй сэнгүүдые доошолуулхын тула, Правительствын талаһаа хэмжээнүүд абтаха болоно.

Адууһа малай тоогой үсөөрһэн ушар мяханай сэн нэмэлгэдэ нүлөөтэй гэбэл,

алдуу болохогүй. Гэбэшье дэлгүүрэй оршондо мяханай зүйлөөр наймаан дутагданагүй, ондоо тээһээ асаржашье хаань, дэлгүүрэй наймаа дүүргэхэ гэжэ олзын хэрэг эрхилэгшэд хэзээшьегүй оролдодог юм ааб даа. Энэ мэтээр мяханай сэн доошолуулха арга бии. Тийгээдые нютаг дээрээ үйлдбэрлһэн мяхаар дэлгүүр хангаха гэнэн асуудал гарана.

Юуб гэхэдэ, жэлэй дүрбэн сагта мяхан дэлгүүрэй наймаанда байбашье, хоморжохо гү, али элбэгжэхэ баһал сагтай юм байна. Нургуули дүүргэжэ байһан үринэрэйнгөө дээдэ нургуулида орохо сагай болоходо, хүдөөгэйхид малаа гаргажа, түб хотын дэлгүүрнүүдтэ тушаана. Энэ үедэ наймаанда элбэгжэһэн мяханай сэнгыншые хямдарна гэжэ ажаглагдана. Бэшээрээ мяханай сэн нэгэ зэргэ хэмжээндэ байхаа ханана гэжэ үлүүлэй байдал харуулна.

Ниислэл хотодо нээгдээд байһан «Гевс», «Титан» гэхэ мэтэ худалдаа наймаанай түбүүдтэ мяха худалдалдаа ехэ анхараала табижа эхилээ. Энэ талаар дэлгүүрээ үргэхдэжэ, мяханай наймаа хайнаар эмхидхэжэ шадаа хаа, түбэй дэлгүүрнүүдэй наймаантай туршалсажа, мяханай сэн хямдаруулха хэрэгтэ нүлөөлхэ зэргэтэй. Хожомоо амяараа мяха тушаан абаха түбшые бии боложо магадгүй. Мяха тушаан абаха түб байгуулха асуудал шийдэхэ гэшэ мүнөө сагай эрилтэ болоно гэжэ зүблөөндэ хабаадагдахад тэмдэглээ. Правительствын хэмжээндэ мяха үйлдбэрлэгын болон худалдалгын асуудал анхарагдаа хадаа энээн тушаа хэзээшьегүй зүб шийдхэбэри абтаха гэжэ ханагдана.

Эльвира ДАМБАЕВА.

Рагна-Нума БАЗАРОВАЙ фото.

ҺАЙН ШАНАРАЙ

МАРКЫН ТЭМДЭГТЭЙГЭЭР

Буряад Республикын Правительство 2005 оной апрель нарада регионууд хоорондохи, гадаадын дэлгүүрнүүдтэ манай республикада үйлдбэрлэгдэхэ продукция урагшатайгаар, хайнаар худалдахын тула "Буряад Республикын хайн шанарай марка" гэнэн тэмдэг тухай" тогтоол гаргаһан байна.

Тийн энэ тогтоолой ёһоор, республика дотор эд бараа үйлдбэрлэдэг эмхинүүдэй, олзын хэрэг эрхилэгшэдэй эрхим ажал сэгнэгдэжэ, дэмжэгдэхэ болоно. Нэгэ жэлэй туршада энэ эрхэ олгогдоно. Арбан зүйлэй хайн шанарай продукция үйлдбэрлэгшэдые "Россин 100 эрхим эд бараан" гэнэн бүхэроссин программада хабаадахыень зууршалагдаха.

АЯНШАЛГЫН АСУУДАЛААР ҺАНАМЖАЯА МЭДҮҮЛЫТ

Баян байгаалитай, түүхэтэ уг баялигтай Буряад орондо аяншалгын рекреационно комплекс хүгжөөлгэ

һүүлэй үедэ шэнэ хэмжээн дээрэ гаража байна. Ерэхэ жэлэй федеральна, республиканска бюджетнэ политикада республикын харгын, транспортн шэглэлэй, инженернэ хэлхэе холбооной, соёлой болон медицинн асуудалнууд гол нуури эзэлнэ.

Тиймэнээ Буряад Республикын Экономическа хүгжэлтын ба гадаадын холбооной министерство аяншалгын, олзын хэрэг эрхилэлгын, олонийтын, мүргэл шажанай эмхинүүдтэ хандажа, соёл түүхын, шажанай, экологическа, этнографическа аяншалгын талаар проектнүүдтэй, ханамжа бодолгуудтай байбал, министерство руу эльгэхыень дурадхана.

Буряад Республикын

Правительствын мэдээсэлэй таһар.

СПИД ҮБШЭНИИЕ ХАМТААРАА ҺЭРГҮЛЭЭ

Газар дэлхэй дээрэ эгээл аймшагтай болоһон үбшэнүүдэй тоодо оролсодог СПИД үбшэн болоно. Энээн тухай хэдэн жэлэй саада тээ ехэ үргэнөөр хэлсэгдэхэ гэн. Тийн сагай ябахалаар, тус үбшэн бүри хүжэржэ, үбшэнтэнэй тоо олошоржо, аймшагтай үбшэниие хамтаараа һэргылхын тула бүхэроссин мэдээсэлэй, залуушулда зорюулагданхай «Харуулыш эдэнэртэ» гэнэн хэмжээ ябуулга үнгэргэгдэжэ эхилбэ.

Энэ дэмбэрэлтэй үйлэ хэрэг июль нараһаа Россин юнэн регионуудаар болон Москвада бээлүүлэгдэхэ эхилээ юм. Тус хэмжээ ябуулга «Глобус» проектын шугамаар ябуулагдана. Энэ проект 2003 ондо баталагдажа бээлүүлэгдэнэ США-гай 88 миллион доллар номологдоһон байна. Консорциумдо Россин болон уласхоорондын засагай бэшэ эмхинүүд оролсоо юм. Тийн нёдондо жэлэй июль нараһаа энэ проектын түрүүшын шата ябуулагдажа эхилбэ.

Хэмжээ ябуулгын манай республикада бээлүүлэгдэхэ тухай тодорхойгоор хөөрэхэ гэнэн урагшаа ханаатайгаар

Пресс-конференциин үедэ

СПИД үбшэнтэниие һэргылэлгын республиканска түб, һуралсалай болон эрдэм ухаанай министрвтын Залуушуулай политикын талаар хороон ниислэл хотын сурбажалагшэдые «Гэсэр» гостиницада пресс-конференцидэ уриба.

Энэ хэмжээ ябуулгыне СПИД үбшэниие һэргылэлгын республиканска түбэй ахмад эмшэн Е.А.Имеева республика дотор үбшэнтэнэй тоо баримталһаар эхилбэ. Тийхэлээрээ манай республикада 2328 мянган

ВИЧ-инфекцитэй(халданхай) зон тоологдоно.

Хараад үзэхэдэ, урда зуунай ерээд онуудай эхээр энэ үбшэндэ һаял дайрагданхай хоёр хүн байгаа. Зэргэсүүлэхэдэ, мүнөө үедэ тэдэнэй тоо олошороо гэжэ хаа, алдуу болохогүй. Ехэнхидээ хара тамхи татагшад зоболонто энэ үбшэндэ дайрагдана. Тэдэнэрэй тоо 1626 хүн, һальхай һэбхи ябадалһаа 625 зон үбдэнхэй. Тийн гол түлэб 20-29 наһатайшуул энэ үбшэндэ халданхай байна. Тэдэнэрэй тоо

- 1239 хүн. 15-17 наһатайшуулай үбшэндэ дайрагдажа эхилһэниинь тон гомдолтой хаш. Тээд ургажа байһан улаан бургааһад шэнги залуушуулай ехэнхидээ энэ үбшэн тухай юушые мэдэнгүй ха юм.

Харин бүхы Росси дотор энэ үбшэндэ дайрагданхай зониие тэмдэглэхэ болоо хаа, тэдэнэй тоо 318 мянган 394 хүн. Наһа бараашадайнь тоо 7319 зон гэжэ тоологдоно. Харин манай энээгүүрхи регионууд тус үбшэнтэдөөр олон гэжэ тэм-

дэглэмээр. Жэшэнь, Эрхүүгэй можодо халданхай 18743 хүн бүридхэдэ оронхой юм. Харин Новосибирскын можодо энэ үбшэндэ дайрагдагшадтай тоо бүхы Росси дотор үсөөнүүдэй нэгэн гэжэ тэмдэглэхээр. Тэдэнэрэй тоо 807 хүн.

Сугларашадта видеоролик харуулагдажа, хэдэн минутын туршада хорото үбшэн тухай хөөрөгдөбэ.

Тус асуудалаар ханамжануудаа Эрдэм ухаанай министрвтын Залуушуулай политикын талаар хорооной түрүүлэгшын орлогшо Б.Х.Ангуоров, Арадай Хуралай депутат, Залуушуулай палатын түрүүлэгшэ В.Э.Матханов үгэ хэлһэн байна. Программын координатор «Фокус-Медиа» жасын мэргэжэлтэн Наталия Крыгина ямар үйлэ хэрэгүүд энэ хэмжээ ябуулгын үедэ бээлүүлэгдэхэ гэжэ хөөрөһэн байна. Манай республикын талаһаа энэ программые хүсэндэнэ хүргэхэ ябадалые бээлүүлэгдэ Залуушуулай политикын хорооной мэргэжэлтэн Юлия Гыпылова хүтэлбэрлэхэ юм.

Янжма ЖАПОВА.
Р-Н.БАЗАРОВАЙ
фото-сургуу.

(Түгэсхэл. Эхиниинь ургахи гугаарта).

- Сайн байна, Анатолий Батуевич, нүхэрнэ намһаа халаад, мүнөө Москвада ажа-нуудаг. Алимент нэхэхэ тухай сүүдэй захиралтыг Москва эльгээхэ хэрэгтэй гэжэ сүүдэй приставууд ойлгуулжа үгөө. Тус хэрэг эндээ бээлүүлхын аргагүй юм гү?

Ольга Алексеевна СЕЛИХОВА.

- Хуулийн ёһоор, сүүдэй тогтоон нэхэлтэ үритэй хүнэй ажаһуудаг газараар гү, али тэрэнэй зөөринэй байһан газараар бээлүүлэгдэдэг юм. Танай нүхэр Москвада ажаһууна, тиимэхээ сүүдэй приставууд тон зүб танда хэлэжэ үгөө. Зүгөөр үритэй хүнэйтэй зөөрин, үгышыг хая, ямар нэгэн хубийн респуб-ликын дэбисхэр дээрэ байһан тухай мэдээнүүдтэй хая, энээн тушаа сүүдэй приставтэ дуулгаха шухала. Тиигэбэл нэгэ доро эндэшыг нэхэлтэ бээлүүлэгдэхэ болоно.

- Сайн байна, намда иимэ асуудал байна. Үхибүүдэйм эсэгэ АВРЗ-дэ хүдэлдэг. Тиин бүхыдөө салинһаань бэшэ, харин олзын налог хороононой удаа үлэһэн мүнгэнһөөнь алимент дарагдадаг. Энэнь зүб гэшэ гү?

Наталья Рамазановна.

- Зүб. Иимэ гурим хууляар хараалагданхай.

- Сайн байна, намда иимэ ушар ойлгуулжа үгыт. Сүүдэй Железнодорожно татаг руу гүйсэдхэлгын хуудана эльгээхэдэнь, приставууд нэхэгшын хаягыг заагаагүй мэдүүлгын үндэһөөр гүйсэдхэлгын хэрэг эрхилэлгэ ябуулжа захалаа. Энээн дээрэһээ тус хэрэг шийдхэлгэ нилээд унжагайраа.

Тиимэхээ мүнгөө түлэхэдэмнай, тэрэмнай нэхэгшэдэ хүрээжэ ошонгүй, һүүлэй һүүлдэ гүрэнэй олзодо оруулагдашахагүй гү гэжэ ханаагаа зобоноб.

Николай Андреевич ЮРЬЕВ.

- Энэ асуудалаар управ-ленидэмнай хандабал, дээрэ. Бидэ хэрэгтэй хаража үзөөд,

ХУУЛИЙН ШИИДХЭБЭРИНҮҮДЫЕ ХҮСЭНДЭНЬ ХҮРГЭХЭ

гуримдань оруулахада даа. Иимэрхүү ушарнууд нэгэнтэ бэшэ дайралдадаг. Гүйсэдхэлгын хэрэг эрхилэлгэ захалхаа арсаха үндэһэн үнэхөөрөөшыг бии.

- Намда салин хүлһэнэй эгээл бага хоёр хэмжээнэй (МРОТ) зэргын алимент түлэгдэхэ гэхэн шийдхэбэри сүүдэ абанан байна. Теэд сүүдэй приставтэй хэлэхээр, хоёр МРОТ гэшэнь оройдоол 200 түхэриг болоно...

Светлана Николаевна.

- Салин хүлһэнэй эгээл бага хэмжээн федеральна хуули-нуудаар тогтоогдодог гэшэ. Тиин тэрэ саг зуурада хүдэлмэри хэжэ шадахагүй болоһоной талаар пособи болон салин түлбэри тоолон гаргахыда хэрэглэгдэдэг. Саашань хэлэхэ болоо хая, ажалаар хангагша тус хэмжээнһээ бага салин гү, али саг зуура хүдэлжэ шадахагүй болоһоной талаар пособи түлэхэ эрхэгүй. Зүгөөр захиргаанай хуулийн талаар бусад ушар-нуудта тус хэмжээн 100 тү-хэригһөө ехэ байха ёһогүй. Тиимэхээ эндэ ямаршыг алдуу, хуули буса шийдхэбэри үгы.

- Сүүдэй шийдхэбэриер намда мүнгэ түлэхэ ёһотой эхэнэр мүнөө дээрээ ажалгүй, хажуугаарнь үшөө хээлитэй. Сүүдэй приставууд эдэ барим-тануудыг хараадаа абан,

гүйсэдхэлгын хууданыем бээлүүлэнгүй, һөөргэн намда бусаагаа. Би энэ алхам зүбшөөнөб, ойлгоноб. Теэд гэмтэй аад, бэлэн мүрөөр гарасалдашахань баһа буруу шэнги. Хүн гэмэйгээ түлөө харюусаха ёһотой бэшэ аал?

(Нэрэ обогоо хэлээгүй).

- Танай ханамжа ойлгосотой.

Гүйсэдхэлгын хууданаар гүйсэдхэлгын хэрэг эрхилэлгэ ябуулагдажа эхилһэн аад, үритэй хүнһөө абаха нэхэхэ зөөрин үгы байһан ушарһаа бо-люулагдажа болохо. Энэл шалтагаанаар танда гүйсэд-хэлгын хууданан бусаагдаһан байха. Зүгөөр хүн ходо үгытэй байдаггүй гэшэ ааб даа, сагай үнгэрхэдэ, танда үритэй эхэнэр хүл дээрээ гарана аабза. Тиимэхээ гүйсэдхэлгын хуу-даһанай бусаагдаһан саһаа хойшо гурбан жэлэй туршада тэрэнээ дахин үгэхэ эрхэтэйт.

- Сайн байна, би нэрэ обогоо мэдүүлхээ ханангүйб. Хяг-тын сүүдэй шийдхэбэриин ёһоор, би 2003 онһоо алимент абаха ёһотой аад, мүнөө болотор нэгэшыг түхэриг хараагүйб. Юуб гэбэл, хүүгэдэйм эсэгэ мүнөө Украинада ажаһуудаг, гүйсэд-хэлгын хууданан оройдоошыг

тиишээ эльгээгдээгүй. Яаха гэшэбэриб?

- Россин Федерацийн сүү-дүүдэй үгэһэн гүйсэдхэлгын хууданууд гү, али сүүдэй захиралтанууд манай гүрэн дотор шийдхэхы хүсэтэй юм. Хэрбээ сүүдэй шийдхэбэриин хари гүрэнэй дэбисхэр дээрэ бээлүүлхэ гэбэл, тусхай гурим баримталагдадаг. Тодорхойлолбол, Россин Юстицийн министерство тус гүйсэдхэлгын хууданыг, жэшэнь, Украинын Юстицийн министерствэдэ эльгээхэ ёһотой. Зүгөөр энэ гүрэнэй сүүдэй тус данса хуулийн шийдхэхы хүсэтэй гэжэ тоолоһон шийд-хэбэри абалнь, танай хэрэг бүтэхэ болоно.

- Сайн байна, миний үхибүүн хойто эсэгэтэй болоо. Теэд пристав мүнөө болотор намһаа алимент даражал байдаг...

(Нэрэ обогоо мэдүүлхээ арсаа).

- Алимент нэхэн абаха тухай шийдхэбэри гаргахыдаа, сүүд үхибүүнэй тала харадаг гэшэ. Хүүгэдээ орхёод ошоһон хүн баалатагүйгөөршыг үри хүү-гэдээ мүнгөөр тэдхэжэ байха уялгатай юм ааб даа. Гэбэшыг үхибүүнэй зөөрин талаар байра байдалай хайжархада, сүүд

Сэхэ утаһан

алиментын хэмжээ бага болгохо гү, али энэ үхибүүн гаража ошоһон гэртэшинэйгээ мүнгэн тэдхэмжэдэ бэшэ хэрэггүй гэхэн шийдхэбэри абаха эрхэтэй. Тиимэхээ танһаа алимент нэхэн абаха тухай шийдхэбэри гарган сүүдгэ дахин хандагты.

- Сайн байна, үхибүүдэйм эсэгэ ажалтайшыг хая, аяар 17 нара алимент түлөөгүй, үринь 32 мянган түхэриг болоно. Яагаа наам дээрэ гэшэб?

Ольга Николаевна ЕЩЕНКО.

- Мүнөө дээрээ ажалтай гү?
- Мэдэнгүйб.
- Тиигэбэл тэрэниие дууджа асаруулхын тула хэмжээнүүдыг абахынь сүүдэй приставтэ хандаха шухала. Хэрбээ үритэй хүнэй ерээгүй гү, али зугадаһан ушарта милицийн зургаанууд хабаадуулагдажа, тэрэ бэд-рүүдэ соносхогдодог.

- Хүдэлдэг байһан газарайн гэмтэй зоние хэхээхээр бэшэ гү? Юуб гэбэл, гүйсэдхэлгын хуудана аяар жэл соо тэндээ дараанда «хадагалаад», һүүлдэнь бэшэ болоходоо, ажалдаа гараагүй гэжэ худал мэдээнүүдыг үгөө.

- Энэ ушар хайса үзэхэ хэрэгтэй. Сүүдэй пристав-гүйсэдхэгшэдэ шалгалта хэхэ даалгабары үгтэхэ даа. Пристав ажалаар хангагшын гү, али бухгалтерийн уялгатай дүүргээгүй байбалнь, тусхай хэмжээнүүдыг абаха эрхэтэй юм. Бидэ бул-тыень шүүжэ үзөөд, танда бэшэмэл түхэлөөр дуулгахабди.

Дыжит МАРХАДАЕВА.
Радна-Нима БАЗАРОВАЙ фото.

ХАМТАРАН АЖАЛЛАХЫЕ УРИНАБ

Урдань хүдөө нотагуудта захиргаануудай толгойлог-шодыг хунгадаггүй, харин юрэ дээрэһээ томилдог хая, шэнэ хуулийн ёһоор, энэ үнгэрэгшэ сентябрийн 18-да хунгалта эмхидхэгдэжэ, зарим нота-гуудта шэнэ-шэнэ гулваанар хууба. Илангаяа Доодо-Ивалгын захиргаанай толгойлогшоор нотагаархиндаа дэбжүүлэгдэн, А.Н. ЦЫРЕНГАРОВ октябрийн 21-дэ шэнэ тушаалай уялга даан абажа, гулваагай үнэмшэлгэ гартаа бариба. Эгээл тэрэ дэмбэрэлтэ хэрэгтэй эхиндэнь Александр Николаевичтай золгон хоёрэлдэһэн байнабди.

- Александр Николаевич, нэн түрүүн тание амаршалаад,

шэнэ тушаалайнгаа уялга тодорхойлохо үгыт гэжэ гуйха байнабди.

- Урид Доодо-Ивалгын захиргаан байдаг хая, харин тэрэмнай мүнөө дээрээ «Доодо-Ивалга» гэхэн муниципальна байгуулга гэжэ нэрэ абаба. Тиимэхээ би тус муниципальна байгуулгын түрүүшын гулваа болобо гэшэб. Хуулига ёһоор, 2006 оной январийн 1-һээ би тушаалайнгаа уялга даан абанаб. Харин тэрэ болотор бюджетдэ байгуулга хэрэг гарана.

- Танай мүнөөдэрэй уялга.

- Би мүнөөдэр нотагаар-хинайнгаа захилаар гэхэ юм гү, али ганса өөрынгөө үүсхэл оролдогдог хүдэлхэ болоноб. Юуб гэхэдэ, 131-дэхи хуулийн

ёһоор, 2006 оной январийн 1 хүрэтэр анханай гулваа ту-шаалада зандаа. Тиимэхээ тэрэ болзор хүрэтэр намда бэлэдхэлэй саг үгтэнэ гэхэдэ болоно. Уставайнгаа гуримаар уялгатай ойлгожо абаад, нота-гаархинтайгаа зүбшэлдэн, бюджетдэ бүридхэхэб. Тэрэнээ хая хунгадаһан түлөөлгын эмхийн депутатуудтайгаа хаража үзэхэ болонобди. Тэ-дэнэртэй тон нягта холбоо харилсаатайгаар ажалаа ябуулха түсэбтэйб. Гэхэтэй хамта манай муниципальна байгуулгын бүридэлдэ ородог 6 нотагуудай эдэбхитэдтэй, старостануудтай эб нэгэн хүдэлхэбди гэжэ найданаб.

- Танай муниципальна байгуулгын бүридэлдэ ямар нотагууд ороноб?

- Хойто Бэе, Хубисхал, Сужа, Доодо-Ивалга, Нурселени, Хойто квартал.

- Арад зоной шийдхэгдэшгүй мүнөөдэрэй асуудалнууд танай ханамжаар.

- Хүн зоной байдал хүндэ байна. Нэн түрүүн зайн гал, уһан гэхэ мэтэ ажабайдалай тон шухала зүйлнүүд. Миний гол зорилго хадаа хүн зоной хайн байхын түлөө хүдэлхэ болоноб. Бэшэ ондоо юуныш хэрэггүй. Хүн хайнаар ажаһуужа эхилбэл, клуб, спортивна комплекстой болохыг хүсэхэнь мэдээжэ. Харин хүн муу байдалтай хая, тиимэ юумэнүүдээр хонирхо-хогүй. Өөр өөрынгөө хамар хараад лэ ябаха. Тиимэхээ бултыень нэргээн, урагшань хүтэлбэрилхэ хүн хэрэгтэй

болоно. һүүдэй сагта арад зон хунгалтануудташыг хамаа-гүйгөөр хандаа.

- Мүнөөдэрэй байдалда ямар сэглэлтэ үгэхэ байнат?

- Гүрэн түрэхөө хуу дул-дыдана. Мүнгэн дээрэһээ ерэбэл, юумэн хэгдэнэ. Харин мүнөө дээрээ бидэ бюджетдэ өөһэдэньгөө гарта баряад, ажалаа эрхилжэбди. Тэрэ мүнгөө өөһэдөө хэхэ ханаатайбди.

- Танда этигээд, дуугаа үгэһэн зондо танай хандалга.

- Хамтаран ажаллахыг ури-наб. Ганса хүн юушыг хэжэ шадахагүй ха юм. Тиимэхээ оюун бодолоороо ухамайлан, хүн бүхэн үүсхэл дурадалнуудаа оруулаг лэ. Бидэ дэмжэхэбди. Яагаад эхилхэбди, тиигээд лэ саашадаа байха.

Сарюуна ЭРДЫНЕЕВА.

«НИИТЭ ПАЛАТЫН» ГЭШҮҮД

ТОДОРХОЙЛОГДОНООР

Россин Федерацийн «Ниитэ палатын» 42 гэшүүд федеральна тойрогуудаар хунгагдаха юм. Манай гүрэн дотор федеральна 7 тойрог тогтоогдонхой. Тиимэхээ тойрог бүхэнһөө зургаа-зургаан кандидатууд дэбжүүлэгдэхээр түсэблэгдэнэ. Сибирийн федеральна тойрогһоо «Ниитэ палатын» гэшүүдыг хунгаха хунгалта хаяын үедэ Новосибирск хотодо зарлагдаһан ниитэ эмхинүүдэй хуралдаанай үедэ эмхидхэгдэхэ.

Буряад Республикын Үндэһэтэнэй номой санда манай республикада ажабуулгатай эрхилдэг ниитэ эмхинүүдэй эдэбхитэдэй суглаан боложо, Ново-сибирск хотодо Буряад Республикые түлөөлхэ 20 делегатууд хунгагдаа. Энэ суглаанай хүдэлмэридэ Россин «Ниитэ палатын» гэшүүн Бандида Хамба-лама Дамба Аюшеев, Буряад Республикадахи ахамад федеральна инспектор Борис Данилов, Буряад Республикын Правительствын Түрүүлэгшын орлогшо Степан Ефимов гэгшэд хабаадалсажа, ханамжа дуралдануудаа элирхэйлээ.

БАНКНУУДАЙ ЗӨӨРИ НЭМЭГДЭНЭ

Москвада оршодог банкнуудай 11 филиал, 13 отделенинууд манай республикада мүнөө үедэ ажабуулгатай эрхилнэ. Тодорхойлодо, энэ жэлэй июлийн 1-эй байдлаар 206 операционно кассанууд, 110 банкоматууд тоологдоно. Энэнь Россин дунда зэргын тоо баримтаһаа нилээн дээгүүр. Республикымнай экономикада байдал хүшэр гэжэ тоологдобошыг, һүүлэй жэлнүүдтэ банкнуудай өөһэдэнь зөөри 150 процент нэмэжэ, 1 миллиард 383 миллион шахуу хүрэхэ. Харин активуудынь 13 миллиард гэжэ хэлэлтэй. Тиимэхээ банкнуудай мүнгэ зөөри нотагай экономикада хүгжэлтэдэ үргэнөөр шэглүүлхэ асуудал хурсаар табигдана.

«АРУН» ТҮБТЭ - ШЭНЭ БАЙШАН

Эвенк арадай соёлой «Арун» түб арба гаран жэлэй саана тогтоогдожо, үнгэрһэн хугасаада ажал хэрэгүүдээрээ олондо мэдээжэ болонхой. Гэхэтэй хамта энэ түб өөрын байра байшангүй. Тиимэхээ «Арун» түбэй байра бариха тухай асуудал олон жэл хэлсэгдэжэ, энэ хэрэгтэ 35 миллион түхэриг һомологдохо болоо юм. Мэргэжэлтэдэй мэдээсэхэнэй ёһоор, тус барилга 2006 ондо эхилжэ, гурбан жэлэй туршада бээлүүлэгдэхэ хараатай.

Сарюуна ЭРДЫНЕЕВА.

Арбан жэлэй саана Доржо Банзаровай нэрэмжэтэ Буряадай гүрэнэй педагогическа институт университет болгодоо нэн. Тинь нилээд олон зондо мэргэжэл олгуулжа, үргэн харгыга гарган шүрээ гээдэ хургуулимнай 10 жэлэйнгээ ой уртахань. Энэ ушараар университетэй ректор, педагогикын эргэмэй доктор, профессор, Арадай Хуралай депутат, Солонгос гүрэнэй хүндэтэ консул Степан Владимирович Калмыковтой хөөрлэгдэн байнабди.

- Степан Владимирович, республикымнай эгээл аха захяа вузай университет болгодоо арбан жэл болохонь. Тиймэһээ БГУ-гай энэ хугасаагай ажал ябуулгын дүнгүүдые гаргах саг ерээ.

- Россин бусад регионуудай дүй дүршэл хараадаа абан, университет байгуулха тухай шийдхэбэри абтахан байна. Юуб гэхэдэ, тус хуралсалай гуламтанууд социальн-экономическа хүгжэлтэдэ шухала үүргэ дүүргэдэг юм. Тэрэһээ байтагай университетдүй байханмай республикын мүнөөнэй экономическа, соёлой, эрдэмэй, хуралсалай арга шадлаа мүү талааһаа нилээд нүлөөлөө гэжэ хэлэхэ байнаб. Минии ханахада, университет хадаа байгуулга тогтоодог эмхи зургаан, тэрэнэй хэмжээн болон шанарһаа кадрнуудые бэлдэлгэ дулдыдана.

Мүнөө БГУ-гай байгуулагданаар арбан жэлэй үнгэрөөд байхада (бэлдхэлэй хүдэлмэрийн 1990 онһоо эрхилэгдэхэ захалаашье наа), университет хэдэн шэглэлээрээ нилээд ехэ алхамуудые хээ гэхэн тобишолодо ерээбди. Энэнь гансал республикада бэшэ, харин бүхыдөө регион дотор хуралсалай, эрдэмэй, соёлой, экономикын талаар байдал хайжарха гэхэн найдал түрүүлнэ: Усть-Ордын болон Агын Буряадай автономито тойрогуудташье хуралсал хүгжөөлгын асуудалнуудые шийдхэнбди, гадна Сибириин бусад регионуудтай харилсаа холбоонуудые тогтоонхойбди. Илангаяа университетэй кадрнуудые бэлдхэлэй талаар амжалтанууд туйлагдаа, регионий эрдэмэй-шэнжэлгын арга шадал бэхжүүлгэдэ горитой хубита оруулнабди, гүрэн доторхи хүлээ хубилалтануудай болон дээдэ хургуулимнай хараа бодол, шэглэлүүдэй эрилтэ хангажа шадаха оюутад олошороо. Тодорхойлол, бидэ медалистуудые абахаа оролдоог болонхойбди. Юуб гэбэл, тэдэ университетэй хуралсалай программануудые ядалсангүй, амжалтагайгаар шудалжа, эрхим оюутад болоно гэжэ хүлээ үеын дүй дүршэл гэршэлээ. Саашадаа бэрхэ мэргэжэлтэд боложо шадаха гэжэ би бата найданаб.

Университедэй нээгдэхэдэ, манай региондо тон хэрэгтэй мэргэжэлүүд бии болоо гэшээ ааб даа: медицинскэ, юридическэ, социальна хүдэлмэри. Тийхэдэ психологуудые бэлдэншьебди, юуб гэбэл, үнөөхи социализмһаа капитализм руу шэлжэн оролгоһоо, экономическа байдалһаа хүн зон тулгардан алдаа, шэнэ гуримда дадажа ядаа. Гадна гүрэнэй муниципальна хүтэлэлгэ гэжэ байха. Тус мэргэжэл илангаяа гүрэн дотор нютагай өөһэдэн хүтэлбэриие хубилган шэнэдхэлгын эхилхэдэ, бүришье наа хэрэгтэй болоо бшуу. Хэрбээ анхан энэндэ байл анхарал хандуулагдадаггүй байхан наа, мүнөө сагта хүтэлбэрихэ шадабариад хураха хэрэгтэй гэжэ ойлгодог болообди.

Математикын хуралсалай арга шадал нилээд бэхжүүлэгдээ. Гэбэшье тус мэргэжэл шудалхан оюутад олонхинь хуралсалаа дүүргэхэдэ, хургуулинудта хүдэлмэрихээ ошонгүй (энэнь харамтай), салын түлбэри ехэтэй эмхи зургаануудта, тэрэ тоодо олзын хэрэг эрхилэгын предприятинуудта дуратайгаар ажалладаг. Хойшолонгын - хургуулинудта математика заалгын шанар муудана. Энэ зун тус предмедээр үнгэрэгдэнэн ЕГЭ республикада, регион доторшье энэ талаар

эрид шууд хэмжээнүүдые абаха хэрэгтэй гэжэ гэршэлээ.

Зүүн зүгэй факультэдэ хари гүрэнүүдэй хэлэ, соёл, түүхэ мэдэхэ мэргэжэлтэд бэлдэгдээг. Ерэхэ жэлдэ «Зүүн зүгэй гүрэнүүдэй экономика» гэхэн шэнэ мэргэжэл нээгдэхэ. ханаад үзэхэдэ, үлүү ехээр шэлэхэ юумэн үгыл: бидэ Монголоо, Хитада дүтэ ажаһуунабди, Солонгосшье тиймэ холо бэшэ. Бидэ Японёор понир-ходогбди, тэдэшье манай гүрэн тушаа өөрын хараа бодолтой, харилсаа хол-

Педагогическа вузһаа классическа университет болотор ургажа, зорилгоёо бэлүүлһемнай энэ арбан жэл гэршэлнэ гэжэ хэлэхэ дүүрэн эрхэтэйбди. Россин олохон лэ вузуудта орходоо манай эб эмхитэй бэрхэ коллектив яһала түргэн шэнэ байдалда дадаа.

- Нүүлэй үедэ университетүүд хуралсал болон эрдэмэй шэнжэлгэнүүдэй хажуугаар гурбадахи зорилго - инновационно гэхэ гү, али бэдэрэлгын, шэнэ нээлгэнүүдэй ажал ябуулга бэлүүлхэ ёһотой гэжэ хэлсэдэг болонхой.

тэдэнэй өөһэдөө иимэ дурадхалтайгаар хандадаг болоһондонь ехэ баяртайбди. Даб дээрээ 20 гүрэнтэй хүдэлмэрилнэбди. Тийхэлээрээ экономикын, техникескэ дисциплинэнүүдэй талаар академическэ дүй дүршэл андалдалгыг үргэдхэхэ шухала.

Манай заагшадые хари гүрэнүүд руу лекцинуудые уншахыень, хэшээлүүдые үнгэрэхыень уридаг болоһонь, тон ехэ амжалтада тоолохо байнабди. Тийгэбэл зорилгондоо хүрэхэбди. Мүнөө дээрээ бидэ хари гүрэнһөө мэргэжэлтэдые уриад,

Степан КАЛМЫКОВ: «Ерээдүйдэ гүрэнөө бодхоохо кадрнуудые бэлдэхэ болон олонийтые тогтонижонги байдалтай болгохо - энэл даа университетдэймнай зорилгонууд».

боонуудые тогтоохо хүсэлтэй. Тиймэһээ гол зорилгомнай - эдэ болон бусад гүрэнүүдтэй гададын экономикын, эрдэмэй, соёлой талаар хиралсаануудые хүгжөөлгэдэ нүлөөлжэ шадаха мэргэжэлтэдые бэлдэлгэ. Европшье олон гүрэнүүдтэй болон университетүүдтэй харилсаа холбоогоо таһалдуулаагүй юм аабзабди даа. Гэхэтэй хамта Азиин гүрэнүүдтэй хүдэлмэриг гол хуурида гараха ёһотой.

Арбан жэлэй хугасаада университетдэй материална база нилээд хайжаруулагдаа. Эндэ номой сан нэрлэхэ байнаб. Юуб гэбэл, эндэ онсо илганууд бии. Тодорхойлол, Россин олонхи вузууд мийн лэ нэрээ нэлгэн байна. Жэшээнь, Эрхүүгэй педагогическа институт университет, манай ВСТИ технологическа университет болгодоо. Тийхэлээрээ иимэ вузуудта мэргэжэлтэдые бэлдэхэ талаар балай ехэ хубилалтанууд болоогүй гэшээ. Харин бидэ орёо байдалда орошообди: педагогическа вузда шудалагдаха түүхын учебник классическа университетдэй эрилтэнүүдые хангажа шадахагүй. Нилээд ехэ мүнгэн зөөри гаргашалжа, зохиотой номуудые абаха баатай болообди. Тинь мүнөө дээрээ номой сангай жасада нэгэ миллион хоёр зуун ном тоолодоно, ехэнхи хубинь шэнэ юм. Тон хомор, шухаг хэблэнүүдшье бии, тэдэнэй электронно түхэл зохёожо, наһыень утадхахаа оролонобди.

- Степан Владимирович, мүнөөнэй Буряадай гүрэнэй университет тэмдэглэхэ тодорхойлолтоонуудые хэлэжэ үгйт.

- Энэмнай 13 факультэдэ болон хоёр институтта, хоёр буряад тойрогуудай, Улаан-Баатор болон Хитадай филиалуудта 11 мянга гаран оюутад гэшээ. 300 гаран докторант, аспирант, интерн болон ординаторнууд, 150 эрдэмэй доктор болон профессорнууд, 505 эрдэмэй кандидат болон доцентнууд.

Бүхыдөө мянга гаран заагша, мянга шахуу хангалгын, техникескэ, хүтэлбэрилхы хүдэлмэрилэгшэд, 8 диссертационно совет, тэдэнэйн долоонийн докторско болоно. 81 кафедра.

- Россин университетүүдэй тоо үсөөлгэдэжэ болохо гэжэ абьян бии. Хуулин түлэжэй ёһоор, заалгын хажуугаар эрдэмэй хүдэлмэри эрхилдэг вузууд университет заандаа үлэхэ...

- Университет гэшэмнай нэн түрүүн хуралсал болон эрдэмэй-шэнжэлгын хүдэлмэри юм. Теэд зарим вузуудай онсо шэнжэлүүдһээ уламжалан, эрдэмэй хүдэлмэрийн хэмжээн багашье байжа болохо. Харин университет эрдэм ухаанда тон ехэ анхарал хандуулагдаа. Арбан жэлэй саана бидэ ямар хараа шэглэлүүдые баримталха тухайгаа нилээд бодомжлоноийнгоо удаа Новосибирскын университет дээрэ тогтоо хэмди. Тинь БНЦ-тэй нягта холбоо тогтооһоной, хүсэ шадалаа хамтаруулан ашаар эрдэмэй талаар нилээд амжалтануудые туйлабди. Манай оюутад, аспирантууд, эрдэмэй зэргэтэй болохоор нээгдэхэдэ, заагшад БНЦ-гэй эрдэмэй лабораторинуудта хүдэлмэрилхэ аргатай. Хэрбээ тэрэ сагтаа иимэ шийдхэбэри абаагүй наа, үнэ-хөөрөөшье, классическа университетдэй зэргэдэ хүрэхэгүй байгаабди. Россин эрдэмүүдэй академиин Сибириин таһагай Буряадай болон Эрхүүгэй эрдэмэй түбүүдтэй, МГУ-гай болон гүрэнэйнгөө олон вузуудтай нягта харилсаа холбоонуудые тогтооһоной ашаар бидэ бусад регионуудта тогтоогдоһон университетүүдэй дабажа шадаагүй бэрхшээлүүдые гаталабди.

- Педагогическа вузай хэмжээндэ энэ зорилго үргэнөөр бэлүүлхэн орёо байдаа. Харин мүнөө тус ажал ябуулгын хайжарбашье, ханаһанда хүрөөдүй юм ааб даа. Эрдэмэй шэнжэлгэнүүдэй үрэ дүн асартарнь, хэрэгтэй халбаридаа нэбтэрүүлэгдэтэрнь саг хэрэгтэй.

Промышленностиин, хүдөө ажыхын хандаршоод байхада, инновационно ажал ябуулга эрхилхэн орёо бэлэй, нүүлэй хоёр жэлдэ тэрэннэ эдэбхижүүлхээр таатай эрхэ байдал тогтонхой. Гэхэтэй хамта захигшад саашадаа хүгжөөлгын хараа аргануудые ойлгохо ёһотой, гадна гүрэнэй анхаралгүйгөөр хэрэг бүтэхэгүй гэжэ тэмдэглэхэ шухала.

- Мүнөө сагта гүрэнэй вузуудта түлбэригүй хууринууд үсөөржэ, коммерческэ хуралсал дурадхалдаа болонхой. Энэнь тушаа танай ханамжа...

- БГУ хадаа бюджетнэ хууринуудые олошоруулаха оролдоог вузуудтай нэгэн юм. Энээндемнай зарим ректорнууд: «Ятараа бэээ зобоонот?! Коммерческэ аргаар оюутадые абыт, тийгэбэл бэрхшээлнүүдые үзэхэгүйт», - гэжэ хэлэгшэ. Экономикын талааһаа хаража үзэхэдэ, үнэхөөрөөшье тон зүб шэнги: заагшын салын, вузай хүгжэлтэ гэхэ мэтэ шухала зүйлүүд булта оюутанай түлбэри соо хараалагдана ха юм. Гэбэшье бидэ энэ замаар ошохогүйбди, юуб гэбэл, БГУ бүхы региондо мэргэжэлтэдые бэлдэдэг, байгуулга тогтоодог университет болоно. Тэдэшье гол түлэ педагогикын мэргэжэлтэдые бэлдэнэ ха юмбиди, ажаһуугшаднайшье Эрхүүгэй дээдэ хургуулинудта түлэдэг түлбэри абараахагүй. Гүрэнэй Дүүмын баталһаар, абитуриентнүүдэй 50 процентнь коммерческэ хууринуудта абтаха зэргэтэй. Харин бидэ энэ тоодо дүтлөөшьебдүйбди.

Россин Федерациин хуралсалай болон эрдэм ухаанай министерствэдэ дээдэ хуралсалье хубилган шэнэдхэхэ талаар олон асуудалнууд гаражал байдаг. Тинь нэгэн доро элдэб ондоо газарнуудһаа хангалгатай вузуудшье бии боложо магадгүй хэбэртэй. Теэд иингээр байтараа вуз үмсын эмхи зурган болошохо бэшэ аал? Нүгөө талаараа, дэлхэй дээрэ үмсын хургуулинууд үсөөн бэшэ, тэдэнэй олонхинь эрхимүүдэй тоодо ородог. Минии ханахада, Россин зарим вузууд гүрэнэйшье, үмсыншье хангалгатай болохо.

- Степан Владимирович, Болонско хэрэг ябаса тухай, гүрэнэйнмай дээдэ хургуулинууд Европын хуралсалай байгуулгада оруулагдаха гэхэн мэдээнүүд хаянай бии болонхой. Университеднай бэлэн гэшээ гү?

- Манай университет Ази Европо хоёрой хоорондо оршодог хадаа, бидэ нэгэ талааһаа Европын классическа университетдэй заншал баримталнабди, нүгөө талааһаа үндэһэмнай Азиһаа хабагшатай. Тиймэһээ дансануудаа бэлдэхээ яаранагүйбди, манай гүрэндэ Болонско хэрэг ябаса тухай политическэ шийдхэбэришье абтаагүй ха юм. Минии ханахада, табан жэлэй хугасаада мэргэжэлтэдые бэлдэдэг хадаа бакалавриадта орожо хэзээшье шадахабди.

Зүгөөр магистратурада хабаатай шийдхэгдээгүй асуудал байжа болохо. Гэбэшье айха юумэн үгыл: аспирантура, докторантуратай гэшээбди. Энэ талаар мэгдэнэн яараһанай үлүү.

- Уласхоорондын харилсаа холбоонууд тухай хэлсээ...

- Педагогическа институт байха саһаа хари гүрэнүүдтэй харилсаа холбоо тогтоохоёо оролдогшэ хэмди. Харин мүнөө

өөһэдөө иимэ урилгагүй шахуубди. Гол шалтагаан гэхэдэ, манай мэргэжэлтэд хари хэлэ мэдэнгүй. Энэ талаар нилээд ехэ хүдэлмэри ябуулха хэрэгтэй, илангаяа англи, хитад, монгол, солонгос хэлэтэй мэргэжэлтэд олошорхо ёһотой. Гэхэтэй хамта Россин бусад университетүүдтэй сасуулбал, бидэ тэдэнһээ дан дортошоогүйбди гэжэ тэмдэглээ. Гадна лабораторинуудай хомор байханһаа, бага салнтай дээрһээ гүрэнэйнмай вузууд гэдэргээ гарашана. ханаад үзет, ехэ салын абажа хураһанан харийн мэргэжэлтэд наашаа ерэхэ аал?

- Бүхы ханаараа хуража болохо гэжэ зон хэлсэдэг. Та энэниие зүбшөөнэ гүт?

- Би зүбшөөхэһөө байтагай тэрэниие баримталдагби. Илангаяа мэдээсэлгын үе сагта ажаһууһан бидэндэ тон тааруу. Нэгэ бага нобшороол наа, хаматһаа гээгдэхэхэ гэхэн жэшээтэй. Би хүтэлбэриэлгшэ хадаа саг үргэлжэ уншажа, шэнэ мэдээтэй болохоёо оролдожо, хараа бодолоо бусад ректорнуудтай ханамжануудтай зэргэсүүлжэ байдагби. Нэгэ шийдхэбэри абаһын тула нилээд бодожо, хамаг талыень шэнжэлжэ, тон зүб тобишолодо ерэхэ гэжэ оролдодогби. Тиймэһээ хүн гэшээ нэгэ наһандаа юумэ үзэжэ, мэдээсээ үргэдхэжэ, мэргэжэлээ дээшлүүлжэ байха ёһотой.

- Степан Владимирович, оюутадэй сессии ойртобо. Та ямар оюутан байһан гэшээбта?

- Би өөрыгөө оролдосотой оюутан байгаб гэжэ хэлэхэ шадахагүйб, юуб гэбэл, хаа-яа хэшээлээ гээгшэ нэм. Тийбэшье сессиеэ табанууд дээрэ тушаадаг байгааб, дээдэ хургуулиа улаан дипломтойгөөр дүүргээб. Нэгэшье дахин архи уужа үзөөгүйб, тамхи амандаашье хээгүйб.

- Степан Владимирович, университетдэй ерээдүй ямар байха ха?

- БГУ бодото дээрээ найн материална баазатай байгуулга тогтоодог вуз болохо. Эндэ гүрэн доторошье, хари гүрэнүүдтэйшье үргэн харилсаа холбоотой, мэргэжэл ехэтэй зон хүдэлмэрилхэ. Оюутаднай ажал ябуулгын ямаршье халбариа ашаг үрэтэйгөөр хүдэлмэрилжэ шадаха. Эдэ бүгэдэ мийн хоһон үгэнүүд гэжэ бү ханатгы, оролдог үүсхэл, туршалганууд хэгдэжэл байна. Жэшээнь, Байгалай эрбедэ хайтек гэхэ гү, али үндэр технологинуудтай түб байгуулахаар хараалнабди. Убелдин шангай лауреадые хүмүүжүүлхэ байхабди гэжэ найданаб. Юрэ буса юумэ хэлхэндэл үзэгдэнэ гү? Теэд юуншье боложо магад.

Сагай ошохоодо, БГУ дүүргэгшэд экономикын, гүрэнэй хүтэлэгшын, медицинын, эрхэнүүдэй асуудалнуудые шийдхэлгэдэ тон ондоогоор хандадаг болохо.

Олон залуу заагшанар хүдэлхэ, тэдэ найн байра байдалтай болохо. Эрдэмэй, зохёохы хүдэлмэри университетдэ эршэтэйгээр ябуулагдаха. Энэмнай баһа гоё үгэнүүд бэшэ, уридшалан багсаамжала болоно. Энээнэйнгээ үндэһэн дээрэ университетдэй хүгжэлтын хараа түсэ-бүүдые табинабди. Үе сагуудые бүхыдэн холбохо, ерээдүйдэ гүрэнөө бодхоохо кадрнуудые бэлдэхэ болон олонийтые тогтонижонги байдалтай болгохо - энэл даа университетдэймнай зорилгонууд. Тус ёһо гуримые ходоодо баримталжа байха ёһотойбди.

Светлана НАМСАРАЕВА.
Дыжит МАРХАДАЕВА

хэблээд бэлдэбэ.

Радна-Нима БАЗАРОВАЙ фото.

(Түгэсхэл. Эхинийн ургахи дугаарнуугта).

Буряадай кинематографи 1929 ондо эмхидхэгдэн гэхэд болоно. Тэрэ жэл бүхы Буряад-Монголой Республика «Чингис-хаанай угсаатан» (режиссерын В.Пудовкин, операторын А.Головня) гэнэн кино буулгажа байһандал тухашараа. Тэрэнэй гол геройн ролие гүйсэдхэгшэ залуу буряад артист Валерий Инкижиновтэй хамтадаа юрын малшад, улаан сэрэгшэд, дасанай ламанар хүртээрэ хабаадалсаа, мүн баһа Тарбагатайн шэмээшэг М.Чебунина партизан басаган боложо наадаа бэлэй. Буряадай түрүүшын кино-режиссер Барас Халзановай «Агтай гашуун арса» гэнэн кино буулгахадань, Бада-Кусөөтын сомоной далаад гараһан Донцова һамажаб абгай хүдөөгэй хүгшэнэй ролие үнэншэмэ зүбөөр гүйсэдхөө гэн. Кинооператор Василий Соколов (г.Хилок) Киргизкиностудиа удаахан ажаллаа, тэрэнэй буулгаһан

Аяншалга

Шэтэ, Эрхүү, Санкт-Петербург хотонуудаар ябуулгатай гэн. Тиймэ хадань хоринихид «Эрдэни ноён хөөрхы» гэнэн дууе найрлаһан юумэ гэлсэдэг.

Дээдэ Хөлгын Хуаасайн аймагта түрэн ламбагай Еши-Доржо Шараров эгсэ 50 жэлэй саада тээ Пандидо хамба-ламаар баталагдаһан юм. Тэрэ жэлдээ Энэдхэг уласай Дели хотодо зарлагдаһан Будда бурханай мүндэлһөөр 2500 жэлэй ойн баярай суглаанда хабаадажа, Гэгээн түрэлтэ XIV Далай-ламатай, Х Панчен-Богдотой бараалхаа гэн. Тийгэжэ Буряадай хамтын хүрээ Будда бурханай уласхоорондын олохон эмхи зургаануудтай холбоо барисаатай болгоһон байгаа.

Имагтал манай хөлгоорхидой үри бээнэр өөһэднүүгөө харгы замые оложо абабал, бүхы наһаараа яһала урагшатай ябадагынь олохон аха дүү арад түмэндэ мэдээжэ болонхой...

ерэжэ байхаб гэжэ хэлээд бусаһан юм.

Мүн баһа Хөлго-хатан эжын хамаатан болохо, Буряад Республикын бүгэдэ уран зохёолшодтой нэгэ адли хургуули мэргэжэлтэй хүнэй - Намбарын Энхбаярай Монгол уласайнгаа Президент - Юрэнхылэгшээр хунгагдаһандань одоо ехээр урмашаабди. Юундэб гэхэдэ, мүнөө үедэ бүхы монгол угсаата зоной: Монголой, Үбэр Монголой, Хальмагай, Буряадай хамтын уран зохёолой дээдэ хургуули байгуулаха асуудал гараад байна бшуу. Түрэл хэлээс мартажа байһан зарим үбэр монгол, хальмаг, буряадай уран зохёолой иимэ хургуули тон хэрэгтэй бшуу. Тэрэманай түрүүшын жэлүүдтэ гүрэн республика бүхэнһөө 10-10, тойрогуудһаа 3-3, хамта дээрээ табяад оюутанһаа бүридэжэ болоно. Тус академи табан жэлэй хуралсалтай байхадаа, жэл бүхэндэ гурбан хараар түрэл садан зонойнгоо нюотаг орондо

ХӨЛГО-ХАТАН ЭЖЫНГЭЭ ЭХИННЭЭНЬ АДАГ ХҮРЭТЭР

олохон кинонуудай дунда «Токтогул» гэнэн кинороманиинь олохон шагналтануудта хүртэнэн юм. Нүгөөдэ кинооператор Александр Итыгыловэй Киевэй Довженкын нэрэмжэтэ киностудиа буулгаһан «Булад ягаад хатуужааб?» гэнэн олон серитэ кинокартинань Ленинскэ комсомолой шанда хүртөө гэн. Кинорежиссер Арья Дашиевай «Гурбан наран», уран зохёолшо В.Митыповэй сценаряар «Орхигдохо уурхайн үглөөгүүр», Мосфильм ба Пхеньяфильм хоёр студинуудта табиһан «Абаралай эрьдэ» гэнэн кинонуудын буряадай экранай алтан жасада оронхой.

Хөлгын голой улад зоной урданайн ноёд сайдай олонхын үзэг бэшэгтэй гэн. Зариманиинь дасанай ламанарта түбэд монгол хэлэ бэшэг заалгаһан, нүгөөдүүлн эгсэ хоёр зуугаад жэлэй саана баригдаһан Хориин түрүүшын хургуулида үзһэн, удаань Анаа тосхондо тогтоһон англиин миссионерүүдэй хургуулида шудалһан байхал.

Жэсээлхэдэ, Хориин нүүлшын тайшаа Эрдэни Бамбацзыренов баян шэмээшэгэй басаганһаа түрэнэн, тийгээд хубдүүд угай үгыгэй айлайда үргүүлжэ, өөдөө болоһон юумэ гэлсэдэг гэн. Ахамад тайшаа байхаһаа гадна хизаар ороноо шэнжэлэгшэ, бэлигтэй журналистдал статьянуудые бэшэдэг гэн. Тэрэманай Цанид-хамба Агван Доржиев, хаанай ордондой эмшэн Петр Бадмаев, Гүрэнэй Дүүмын депутат Б-Д.Очилов гэгшэдтэй танил байгаа. Албатан зонойнгоо түлөө

Холоошной нюотагаа гарбалтай Б.Б.Жамсуев залуудаа Шэтынгээ областиин хүтэлбэрилэгшэдэй нэгэниинь болотороо ургаһан, Россин гүрэнэй депутатаар хунгагдаһан, Россин Федерациин Зүблөөнэй гэшүүнэй тушаал гүйсэдхэнэн юм, намар Президент

Хөлгын адагай Бэсүүрэй аймагта хүмүүжэнэн Юрий Ехануров дүшөөд жэлэй саана түрэнэн эхынгээ нюотаг Украина ошонон юм. Тэндээ Днепрпетровскын губернатораар ажаллаа. Верховно Радын депутатаар хунгадаа, тээсгэн Украинингаа премьер-министрээр томилогдоо.

Ю.Ехануров ниислэл Киев хотынгоо буряадуудай бүлгэмэй хүтэлбэрилэгшэдэй нэгэниинь мүн. «Цырендоржиевай уншалга» гэнэн эрдэмэй конференцие эмхидхэлсэдэг, тэдэнэйнгэ дүнгөөр номуудые хэблэхэдэн туһалалсадаг байгаа.

Урзанда гээшэ ха, түрэл болоһон Бэсүүр нюотагаараа айлшалһан, хожомоо

практика гаража байха ёһотой. Түбэн Монгол уласай ниислэл Улаан-Баатар хотодо тогтообол болохотой.

Одоол гэхэдэ, Онон - хатан эжы боло Хөлго - хатан эжы

эхир хайхан эгшэ дүүнэртэл голнууднай эгүүридэ мүнхэ алдартай. Эртэ урдын саһаа хойшо эдээхэн голнуудай эрьээрнэ ган гасуур, зуд зоболон, тахал үбшэнһөө зайсажа ерэнэн ехэ бага зөөдэл оло дахин бууһан ааб даа. Зүүн тээхи дайсаднаань боржигон түрэлхидөө халхалхын тулада баргачориинхид сүмөөрөө зөөжэ, Хинган дабаанай хаягаар нюотагжаһан гээшэ ха. Нүүлшынхын Октябрьин хубисхалай нүүлээр үймөөтэй жэлүүдтэй тохёолдоходонь, Хориин, Яруунын, Агын буряадууд олон түмөөрөө нүүжэ, Онон, Хэрлэн голнуудай эрьээр түбхинэнэн юм. Баруугаарнай урдаһан Сэлэнгэ мурэниие үгсэһэн уруудаһан зөөдэл нүүдэлнүүд хэр ууганһаа болодог хааб даа. Хэдэн рабжанай саада үедэ һабаараа дүүрэн мурэмнай Манжа-Хитадай дайн дажарта дайруулаад, наашаа зөөһөн шарайд, сонгоол, атаган, ашабагад, сартуул зониие урдуурхи тала дайдаараа багтаагаа. Тийхэдэ хэдэн үсын үнгэрөөшье һаань, хилэ можын хоёр талада таһаран үлэнэн нэгэ угай, түрэл садан, аха дүү зониймнай олонхын ангиин дайсад, хубисхалда эсэргүү-

сэгшэд, япон тагнуулаад, панмонголистнууд гэхэ мэтээр хардуулан, хамуулан, саазалуулан байха юм. Гэбэшье манайхин үндэнэ удха унгиаа мартаагүй, хэзээшье һаань, удха гарбалаа ололсохобди гэжэ сэдхэдэг гэн. 1994 ондо Монголой Хэнтэй аймагай Дадал сомоной эзэдэй тогтоһон «Алтаргана» һайндэр түрүүшынхэс найрлагдаа, удаадахин хүршэ аймагуудаар үнгэрһэн, харин мүнөө гурбан уласай бүхы буряадуудай найрын болоһонинь эрхим лэ! 2006 ондо Онон - хатан эжын голоорхин Монгол уласайнгаа түүхэтэ ехэ ойн баярые түби дэлхэйн доһолтор найрлахаяа түхээрһэнхэй.

Мүн хойто жэл Хөлго-хатан эжын олон уринэрын урасхал голыйнгоо эхиннэнь адаг хүрэтэр аһан түрүүшын аяншалга хэхэ түсэбтэйбди. Эгшэ голой дэбисхэр дээгүүр болохо һайндэртэй дүү голойн эрьээр болохо аяншалгын тудалдаһан ушарын удхатай, юрөөлтэй, дэмбэрэлтэй. Тиймэл хадань Ехэ Монгол Уласай байгуулагдаһаар 800 жэлэй, Арадайнь хубисхалай болоһоор 85 жэлэйн, эдэ Агууехэ ойнудай баярта зорюулан, хамтадаа найрлахамнай болтогой!

Цыден-Жап ЖИМБИЕВ,
Буряадай арадай уран зохёолшо,
России Федерациин, Хальмагай ба
Буряад Республиканыудай соёл
культурын габьяата хүдэлмэрилэгшэ,
Монгол улас соёлын
тэргүүний ажилтан.

ХҮЛЭГ

Алтан дэлхэйн аласые бүрхөөн бэлшэнэн Атар тарган адуун хайхан хүрэг лэ. Аргамаг хурдан азаргая һажаан тэнжэнэн Арюун бэетэй ардаг дошхон хүлэгни, Үнгэ хайхан үбһэнэй үзүүрээр хооложо, Урин сэбэр уһан булагаар ундаалнаш, Үргэн дайдаар хүльбэрэн, тангаран тогложо, Үдхэн манан соо үүрһэн инсагаан хатарнаш. Боролжо соогуур боорин шонодо намнуулан, Бэрхэ солбондоо бүрин бүлээн гаралайш. Бороо аадарта, бордоһо саһанда сохюулан, Борожон, хатуужан, бээ хүсэн ябалайш. Эжэл сооһоонь эгээл ульгамы шэлэжэ, Эрьюулэн хүсэн, нэгэтэ шамай ургалбаб. Эрид соройһон эмниг һурыеш диилэжэ, Эмээл тохон эзэн ёһоор унабаб. Бушуу солбоноор нюрган дээрш гарахадам, Бүхы шадалаараа булгин ядаад номгорбош. Бүхэли үдэртөө — бүтүү хазаар тархидаш, Бүхэли һүниндөө шүдэртэй ябадаг болобош. Шамай тийгэжэ шанга гарта оруулжа, Шаргал алтан һүүл һамбайеш һамнаагүйб. Шадал тэнхээш шалган, жагсаан заһуулжа, Шахажа ерээд выставкэдэ эльгээхэ һанаагүйб. Харин шамтагаа хониды адуулан гаранам, Хохир шэбхэ, тракторай уһа шэрэнэб, Хадын хаяһаа барилгын модо татанам, Хээрн сабшалан косилкаар тойрон үнжэнэб. Үсын нүхэртээ һундалдаад, холье зорином, Уула хада, уһан голдошы тогноногүйб. Үргэн талынгаа түймэр аюулда оробол, Унтараан сарахаа үнөөхил шамтагаа мордонхойб. Моримни, яһала һонын хүнһэн болонхойш, Мундуу зоной миһаа ташуур мэдэнш. Мундаа нюрганш оло дахин холонхой, Мүнөө шамдаа үнэн сэхыень хэлэнэм:

Хүнгэнш, хүндэш ашаатай һаа түнхэлэн, Хүсэ шадалай байһан сагта зүдхэнэш, Хүдэлмэри хэжэ хүдэр бээ мүнхэлэн Хүдөө нюотагайм хүлэг морин эрдэни. Иимэл хадань буряад зоннай шамайгаа Эртын саһаа эльгэндээ дүтэ һанадаг. Эжэлшэн ябаа эмээлтэ нүхэр тухайгаа Эгээл хайхан элдэб дууе татадаг. Ульгэрэй Пегас, Хюлгэ, Хиийше моринһоо Үлүү дээрэ одоо шамаяа тоологшоб. Ушар иимэһээ үнэн сэхэ зүрхэнһөө «Турьян» гэжэ түүрэн хэлэхым дуулалза!

Харин шамайгаа дурдаагүйдөө аргамгүй, Хэтэ һанааным хүлэг—мини шүлэгни, Гуурһан-сэргэндээ ходоодо уяатай байнагүйш, Хүдэлмэри хэжэ хүлөө адхан хүсэлнэш. Түмэр хатуу дүрбэд рифмэ-тахараа Дүлэ гарган, дуран соогоо табинаш. Түбэрөөн гүйдэлшни зүрхэн сооһоон адхараад, Түрэл дайдаарнь дүүрэн суурья татана. Ааляр гэнэм... Агта морин унаагаа Автор-баатарын магтага гээшнэ буруул ха. Ажабайдалдаа ашатай туһатай ябаал һаа, Арад зондоо алдар солоёо дуудуулхаш! 1957 он.

Цыден-Жап ЖИМБИЕВ

ҺУР ХАРБААН

Колхозой шэнэхэн стадиондо Хүнүүднай олоороо суглараа, Хүхинэн байһан һорёондо Хүйхэр мэргэшүүл һур харбаа.

Тэдэниие хургажа, ахалжа, Толгойжо ябаһан үбгэжөөл Туруутай хамсыгаа шамажа, Түрүүлээд зүрхэтэй мурьсөөл.

Сагаан һахалта яарангүй, Шагажа һуршяа табинхай, Сагаалсаа тэдэн тудангүй Саанатай наанатай унанхай.

Онооень оложо ядахадаа, Нюдэндөө шэл хээдшы үзэнэ, Үбдэглөөд баһа туршахадаа, Юушьеб даа аалихан шэбэнэнэ.

Хайшаншы гэхэдэ туһагүй, Хойшоо абамнай гараба. Хүбүүдын ээлжээгээ алдангүй, Хүбшэтэ номыень татаба.

Тэдэнэр харбажа эхилһээр Тудана, һурнууды бугарган. Тийгэжэ зурахай дээрэнэ Түрэнэ хонгёо аялган.

Бүхэли үдэртөө барандаа Баярай суурья шагнахат даа: "Бара, бара, бара даа, Бараг мэргэн байнаш даа!"

Научная общественность с большим интересом встретила выход в свет еще одного нового концептуального и герменевтического исследования народного писателя Бурятии Ардана Лопсоновича АНГАРХАЕВА «Происхождение монгольских народов в свете мифо-поэтических традиций Центральной Азии» (изд-во «Буряад үнэн», Улан-Удэ, 2005 г., 258 с.).

У выдающихся ученых - востоковедов как в XIX, так и в XX столетии всегда вызывал большой научный интерес этногенез монгольских народов, а также вопрос о прародине монголов.

Автор рецензируемой нами книги А.Л. Ангархаев еще в 1999 г. опубликовал монографию под названием «Истоки», посвященную этимологии и происхождению этнонимов, мифологических, эпических и культурных номинаций, связанных с древнейшей историей монголоязычных народов, а также поискам прародины монголов.

ких наук Ц. Б. Цыдендамбаев: «Например, в топонимике Бурят-Монголии имеется несколько местностей под названием Баян гол («Большая долина») и одна местность - Доодо гол, дословно «низина», но в этих местах нет рек с одноименными названиями. Поэтому не исключена возможность, что слово монгол в свое время означало «долину у горы Мон» и «жителей этой долины», так что, быть может, и не нужно искать реку с этим названием, как думал Д. Банзаров».

С учетом такой оговорки гипотезу Доржи Банзарова, например, У-Ж. Дондуков в работе

тех гор и лесов этот народ размножился, и пространство занимаемой им земли стало тесным и недостаточным, то учинили они друг с другом совет, как выйти из этого сурового ущелья. И решили они расплавить горный склон, состоящий из железной руды, для чего им пришлось зарезать семьдесят быков и лошадей и сделать из их шкур кузнечные меха, и разом этими семьюдесятью мехами раздуть огонь дровами и углем до тех пор, пока тот горный склон не расплавится». Каким бы фантастическим ни казался упомянутый эпизод (так же и то, что двое мужчин и две женщины не

ИССЛЕДОВАНИЕ, ПОСВЯЩЕННОЕ ЭТНОГЕНЕЗУ МОНГОЛЬСКИХ НАРОДОВ В СВЕТЕ МИФО-ПОЭТИЧЕСКИХ ТРАДИЦИЙ МОНГОЛЬСКИХ НАРОДОВ

Только что вышедшее из печати новое концептуальное исследование А.Л. Ангархаева «Происхождение монгольских народов в свете мифо-поэтических традиций Центральной Азии» посвящено одной из актуальных, совершенно не изученных, потому весьма сложных и спорных тем, которая вызывает исключительно большой научный интерес прежде всего монголоведов, в частности, историков, этнографов, археологов, антропологов, эпосоведов, лингвистов, а также и философов.

Самым, с нашей точки зрения, примечательным и инновационным аспектом исследования является то, что автор, исследуя этногенез монголоязычных народов, рассматривает его в свете мифо-поэтических традиций народов Центральной Азии, связанных с важнейшими историческими реалиями и духовными ориентирами. Монография состоит из введения и 11 глав. В главе I «Буха ноен и язык легенд» рассмотрены: 1) Легенда о Буха ноене; 2) Вопросы этимологического характера; 3) Ареал распространения культа; 4) Этногенез бурят и почитание быка в Евразии и Африке. В главе II «Гэсэр и язык эпоса» рассмотрены: 1) «Белые пятна» и версии; 2) Связь между мифом и исторической реальностью; 3) Реальности, которые могли иметь связь с эпосом «Гэсэр»; 4) Краткий экскурс в историю изучения эпоса «Гэсэр»; 5) Ахура Мазда и Царь Атей; 6) Скифы и «Гэсэр»; 7) Освоение металла как свидетельство исторических связей народов Евразии; 8) Хормуста и почитание огня; 9) Дунху, хунну, сяньби; 10) Гэсэр - имя или титул?; 11) Евразия в зеркале эпоса.

В главе III «Число и язык философии» рассмотрены: 1) «Небо» в Степи и Китае; 2) Китайская пятичленная космологическая модель; 3) Философия, построенная на системе счисления.

В главе IV «Чингис-хан и язык титулов» рассмотрены: 1) Истинно монгольский титул; 2) Экскурс в древность.

В главе V «Древнейшее родство и язык филологии» рассмотрены: 1) От хунну и сяньби до древних тюрков; 2) Тюрки; 3) Тюрки и буряты; 4) Родство языков и народов.

В главе VI «Кёк монгол и язык поэзии» рассмотрены: 1) Древние тюрки; 2) «О «несуществующей горе» и о разных толкованиях слова «монгол»; 3) А все же есть гора... даже не одна; 4) «Гол» - не только река, но и страна; 5) Еще раз о разных толкованиях и о навязанном самим себе неведении; 6) Кёк тюрки и Кёк монголы; 7) Кёкмен - Саянская земля.

В главе VII «Эргэнэ-хон и Бурхан-халдун» и язык топонимов

рассмотрены: 1) Монгольская волна; 2) Прародина монголов; 3) Долина, окруженная отвесными горами: факты и предположения; 4) Иркут - река, которая течет по Эргэнэ-хон; 5) Обращение к другим версиям и приход к историческим фактам; 6) Саяно-Байкальский регион - древнейшее отечество монголов; 7) Первогора монголов - Бурхан-халдун.

В главе VIII «Огни в степи и язык этнонимов» рассмотрены: 1) Ориентир и тропинки; 2) Хорь тумд; 3) Баргу, байрку; 4) Татары; 5) Меркиты; 6) Керейты; 7) Найманы.

В главе IX «Сокровенное сказание» и язык памятных рассмотрены: 1) Переводы семи строк.

В главе X «Единство и язык племен» рассмотрены: 1) Постановка проблемы; 2) К истории вопроса; 3) Хонгодоры - это хонгирады; 4) О союзе племен хонгирад и возможных трансформациях «хонгирад» в «хонгодор», а также о предании праматери лебеди; 5) Этнография; 6) География; 7) Хонгодоры и Эргэнэ-хон.

В главе XI «Восток и Запад и язык империй» рассмотрены: 1) Под сенью могущества; 2) Столица в чужой стране; 3) Потери и обретения; 4) Табангуты, цонголы, сартулы; 5) Границы.

Сам перечень рассмотренных автором вопросов говорит о многом: в монографии обстоятельно впервые исследовано множество проблемных вопросов, касающихся как истории этнического происхождения монголоязычных народов, так и язык их легенд, язык эпоса, язык философии, язык титулов, язык филологии, язык топонимов, язык этнонимов, язык памятников, язык племен и язык империй.

Автор на большом фактическом материале достаточно убедительно доказывает единство тюрко-монгольского ареала, древние связи народов евразийских степей, их контакты с цивилизациями Востока и Запада. Находя тесные родственные и культурные связи в алтаистическом ареале, в частности, тюрко-монгольском, А.Л. Ангархаев пытается определить связующие нити, тянущиеся к египетским пирамидам, вавилоншумерским клинописям, ритуалам индейцев, обычаю японцев. В подтверждение своей гипотезы он находит исторические следы бурятского народа в древних китайских и греческих хрониках, в средневековых арабских и итальянских сочинениях, монгольских и русских летописях. Исключительно позитивной стороной в книге А.Л. Ангархаева является стремление доказать, что какими бы ни были отдельные «черные полосы», этнос выносит из разных переделок больше обретений, чем

потеря. Однако время не проходит бесследно, оно оставляет свои затесы в дремучей глуши памяти столетий - устной, письменной и мифо-поэтической традиций, главное, оно совершенствует человеческую логику, на которую автор опираясь проводит свое изыскательское исследование. Нам хотелось бы прежде всего коснуться лингвистической стороны этого по всем параметрам продвинутого исследования.

Банзаров в своей работе «О происхождении имени монгол» впервые дал глубокую научную интерпретацию слова, тем не менее некоторые его гипотезы в отношении раскрытия семантики как первого, так и второго слога оставались спорными. Так, Доржи Банзаров писал: «...без всякой натяжки оно (слово «монгол» - авт.) разлагается на монгол (река «Мон»)». Значение этих слов указывает, откуда произошло это имя, т.е. от реки, на которой жил самый народ...». «Следовало бы теперь представить эту реку Мон, но мы не отыщем ее в географиях... а найдем только гору Мона, которая зовется еще Мона-Хан, т.е. Царем гор. Она возвышается в Южной Монголии на северном берегу Желтой реки... Около этой горы должна протекать эта река, которая называлась и, может, теперь опять называется Монгол».

А.Л. Ангархаев пишет: «...Предположение Д. Банзарова, что должна быть гора Мон, не так уж обосновательно», так как в Тункинском районе под названием «мон» находим две горы, одна из них находится на границе с Монголией, а другая - недалеко от с. Зуң-Мурун. Исходя из этого, автор приходит к мысли, что слово «мон» является нарицательным, обозначающим понятие «гора» вообще.

Автор также приводит примеры из древне-тюркского языка «Кегмен-Кекмон-Кук-мон», которые переводятся однозначно «Синяя гора». В надписи в честь Кюльтегина говорится: «...воины тюркского каганата в 711 г., поднявшись на «Кегменскую чернь», разбили енисейских киргизов». А спустя три столетия Гардизи называл Саянские горы «Кегменом», - пишет Ангархаев. Нам известно, Саяны еще называют «Мундаргой» (Мондарга). Автор вполне правомерно считает, что слово Мондарга происходит от тюркского Мон-даг, т.е. дословно «гора + гора».

Д. Банзаров указывает, что слово «гол», входящее в состав сложного имени «монгол», не обязательно может означать «река», так как словом «гол» обычно монгольские народы издавна называют «долину рек» или «широкую падь между горами». Об этом же свидетельствует и доктор филологичес-

ких наук Ц. Б. Цыдендамбаев: «Например, в топонимике Бурят-Монголии имеется несколько местностей под названием Баян гол («Большая долина») и одна местность - Доодо гол, дословно «низина», но в этих местах нет рек с одноименными названиями. Поэтому не исключена возможность, что слово монгол в свое время означало «долину у горы Мон» и «жителей этой долины», так что, быть может, и не нужно искать реку с этим названием, как думал Д. Банзаров».

В своих изысканиях А.Л. Ангархаев идет еще дальше, утверждая, что слово «гол» означает не только «река», но и еще - «страна». Он делает вывод, что этноним «монгол» означал первоначально «горную долину», а после, в результате семантического развития, стал означать не только территорию, но и сам народ.

Д. Банзаров, определив, что прародиной монголов является «Эргэнэ-хон», не указал его местонахождение. А сам топонимический термин «Эргэнэ-хон», по представлению Д. Банзарова, «по-монгольски означает - ложбина, падь с отвесными краями, долина, окруженная... горами». Далее ученый, ссылаясь на мусульманские источники, пишет: «...Произошла кровопролитная война между монгольскими и тюркскими народами, окончившаяся совершенным истреблением монголов. Из всего народа остались только двое мужчин и две женщины, все вместе укравшиеся в долине Эргэнэ-хон. Здесь в продолжение четырехсотлетнего пребывания поколения монгольское размножилось, что уже не могло помещаться в долине и искало из нее выхода, но тропинку, по которой предки пробрались в долину, потомки забыли: только догадывались одного кузнеца дала монголам возможность выбраться из Эргэнэ-хона. В это время ханом монголов был Бэртэчэнэ». В связи с этим из «Сборника летописей» (1304 г.) древнеперсидского историка Рашид-ад-Дина узнаем: «Несмотря на то, что Чингисхан, его предки и братья принадлежат к племени «кият», однако названием детей Есугей богатура, который был отцом Чингисхана, стало Кият-Бурджигин, они и «киятты», и бурджигины». Бурджигин же, как мы понимаем, тюркский значит человек, глаза которого синие».

На той же странице летописи, следуя ссылке Ангархаева, читаем: «Имеется ветвь племени Нирун, которую называют также Нукуз, она произошла от Гэнду-Чинэ и Улугчин-Чинэ, которые оба суть сыновья Чаракэ Лингума... потомство и род их называют Чинэ, а также и Нукуз». Рашид-ад-Дин на другой же странице «Летописи» подтверждает мысль о том, что «род Чингисхана выходит к роду Кияна, и мысль о том, что ветвь племени Нирун, которую называют Нукуз, происходит от рода Улугчин-Чино, стало быть и от рода Бортэ-Чино».

Теперь еще раз обратимся к Рашид-ад-Дину: «... Когда среди

могли размножиться в целый народ, так как он неизбежно выродился бы вследствие кровосмешения), А. Ангархаев не без основания выдвигает гипотезу о том, «что этим местом является ущелье в окрестностях горы Мон, где вблизи слияния рек Белого и Черного Иркутов находится перевал Нухэн-Дабан, представляющий собой громадную арку-дыру, через которую как будто монгольские племена Нукуза и Кияна вышли на широкую долину Иркуты, замкнутую со всех сторон горами».

«Эргэнэ» происходит от «эргияр», «берег», пишет Д. Банзаров, что касается «хон», он предполагает, что оно означает «углубление», «ложбина», «скат». Он при этом свое утверждение обосновывает тем, что ныне от слова «хон» остались только производные, как «хонхор - углубление, ложбина, «хонгил - дупло». В связи с этим Д. Банзаров, исходя из того, что «х» и «г» в старописьменном монгольском языке передаются одной и той же буквой, предлагает разночтение: «хон-гол», «хун-гун». Проведенное автором исследование мнения Д. Банзарова с большой долей вероятности дает право А.Л. Ангархаеву сказать: «Ввиду того, что в старописьменном монгольском написании конечных «и» и «л» почти одинаковое, хвостовая закорючка - л «-л» в транскрипционной передаче текстов «Сборника летописей» Рашид-ад-Дина могла принять искаженную форму, на «и». Исследователь слово «гол» сравнивает со словом «хон». Слово «гол» в монгольских языках имеет значение: «река», «долина», «места заселения», «определенная территория, занимаемая тем или иным народом».

А. Ангархаев вполне обоснованно приходит к выводу, что «Эргэнэ-хон» можно читать как «Эргэнэ-гол» или «Эргэнгил-гол», что означает «долина, окруженная горами».

Возвращаясь к Банзаровской гипотезе - «хон (хун) // гон (гун)», исследователь считает возможными следующие варианты: «Эргэнэ-хон и Эргэнэ-гун», последний может означать Эргэнэ гун газар или Эргэнэ гун гол, т.е. «местность, окруженная высокими отвесными горами» или «глубокая долина с отвесными гористыми краями». Возвращаясь к изначальному общему корню «Эрг» в словах Эргэнэ и Эрхуу, он считает вполне оправданным мнение Д. Банзарова о том, что «эргэнэ-хон - это ложбина, падь с отвесными краями, долина, окруженная отвесными горами, какую и представляет ее предание». Между тем ведь и Доржи Банзаров в своих исследованиях также допускал разночтение «хон // гон // гун», которое и может означать то, что и «гуу».

Таким образом, исследователь А.Ангархаев приходит к заключению: «...Эргэнэ-хон и Эргэнэ гуу - это одно и то же. А Эргэ гуу му-рэн - это река, которая и течет по Эргэ гуу // - Эргэнэ-хон».

В подтверждение своей гипотезы А.Ангархаев приводит и другие исторические факты. Например, известный исследователь топонимики Бурятии М.Н. Мельхеев сообщает: «В орхонских надписях упоминается о племени «байырку», которое признают за одного из вероятных предков баргутов и бурят... Слово «байырку» состоит из тюрко-монгольского «бай» - великий, богатый и «ырку» - вероятно, само название племени. Ангархаев приводит догадку Мельхеева: «В настоящее время племя «иркид (ыркид) проживает в Тункинской и Китайской долинах». Основа «ир», как утверждает Мельхеев, связана со значением «излучина, извилина, миандр реки». Далее Ангархаев пишет, «что народ Эргэнэ-хон «вышел на просторы» при смене господства тюрков на господство уйгуров в регионе...» Изучение танских (китайских) хроник приводит к поразительному результату: племя баегу и племя байырку - это одно и то же, значит, Баегу и есть р. Байырку». Автор приходит к выводу, что Эргэнэ-хон и Эрхуу вполне сопоставимы и отождествимы, а название народа «байырку», будучи протобурятским племенем в древнетюркское время, тесно связано с топонимом Ирку (Эрхуу). А потому выходцами из Эргэнэ-хон являлись куралас (хори - хори буряда), икирес (эхирэд буряда), кунгират (хонгоодор буряда).

Ангархаев считает, что прародиной монголов с большой долей вероятности был все-таки Эргэнэ-хон, находившийся в то далекое время в отрогах Саянских гор, точнее в Тункинской долине. Для подтверждения своей догадки Ангархаев ссылается на авторитетное мнение профессора Базара Барадина, который написал, что «из долины Муцдарга (Мондарга) разошлись в разные стороны ойраты, эхириты-булагаты и хори, которые пошли на восток». При этом Ангархаев еще раз уточняет, что «само название монголов идет от названий Саянских гор: Мон // Мондарга». Действительно, у нас нет основания умалчивать и недооценивать интересные в научном отношении этимологические изыскания автора.

В исторической науке было зафиксировано немало подобных парадоксальных прецедентов, когда только по филологическим сведениям, например, выдающимся ученым-археологом Шлиманом было найдено местонахождение столицы государства Трои и им жерона была раскопана.

Перелистывая страницы книги Ангархаева, встречаемся с еще одной, не менее интересной этнолингвистической расшифровкой этнонима «хонгоодор», который состоит из слова хон (хонт) «лебедь» и суффикса множественного числа уйгурского языка - дор. Исходная форма слова «хонго-дор» в результате воздействия закона сингармонизма монгольских языков и семантического развития слова получила конечную форму - «хонгоодор». Некоторые историки считают хонгоодоров омонголившимися уйгурами, поэтому не удивительно, что в слове «хонгоодор» обнаруживаем форму множественного числа уйгурского языка-дор.

В работе приводятся шаманские призывания, которые также подтверждают тезис автора, что «единство монголоязычных племен и родов, в том числе и бурятских, идет из глубины тысячелетий».

Далее Ангархаев рассматри-

вает происхождение слова Чингис.

Имя Чингис, как известно, было объяснено Доржи Банзаровым дважды и по-разному. Первое свое объяснение он дает в разделе I «Небо» в диссертации «Черная вера, или Шаманство у монголов»: «Чингис называется сына Неба, старается подражать Хормузде, например, у Хормузды было девять гениев, ему подвластных, у Чингиса - девять воевод, а на знамени его девять бунчуков. Далее, кажется, что монгольский завоеватель принял имя одного гения, почтившего сына Неба. В первой же из приведенных мною рукописей упоминается гений Хаджир Чингис-Тэнгри, один из духов сыновей Неба, его имя Темучин сделал своим титулом. По моему мнению, такое объяснение эпитета Чингис более вероятно, потому что подтверждается обстоятельством из жизни завоевателя. Мусульманские историки рассказывают, что эпитет дан был Темучину одним шаманом, который объявил молодому хану, что бог дает ему во владение всю землю и повелевает называться Чингисом». Эта гипотеза Д. Банзарова была в свое время поддержана академиком Б. В. Бартольдом.

Второе объяснение титула «Чингис» Банзаров дал в работе «О происхождении слова Чингис». Вот его точка зрения: «Я думаю, что Темуджин восстановил древний титул великих ханов народа хуинну». Китайцы, выражая этот титул своими иероглифами, толкуют, что это слово значит то же, что хан, они же говорят, что «хуинну» называли своих ханов также тэнгрикубу, т.е. «сын неба». Эта гипотеза Банзарова была оценена востоковедами, в частности, Г.Е. Грумм-Гржимайло и Г.Н. Румянцевым как шаг назад по сравнению с первыми объяснениями, высказанными самим же Банзаровым.

В монголоведческой литературе до сих пор считается признанной первая гипотеза Банзарова. Через более полутора сотен лет после того, как Банзаровым были написаны работы «О происхождении слова Чингис», «О названии Эргэнэ-хон» и другие, немало ученых, таких, как Грумм-Гржимайло, Рамstedт, Позднеев, Румянцев и другие, в своих высказываниях пытались опровергнуть некоторые этимологические и исторические объяснения значений вышеназванных слов, данных Доржи Банзаровым. Однако ни одно из их опровергающих высказываний из-за недостаточного глубокого знания классического монгольского языка и истории монголов не могло выдержать строгой критики и не было поддержано научной общественностью.

Уже в наше время ряд ученых зарубежных стран, в том числе японских Фукубо, Кубояси, Ситтор Мурояма, монгольских Намжилдэвээн, Ишжамц, также советских ученых - Г.Д. Санжеев, Ц.Б. Цыдендамбаев, У-Ж. Ш. Дондуков, подтверждает в своих работах и подкрепляет новыми историческими данными верность суждений Банзарова, высказанных им более полутора столетия тому назад.

А. Ангархаев в несколько ином контексте развивает расшифровку слова «Чингис», сделанную Д. Банзаровым, который пришел к догадке, что «Чингис» и «шаньюй» одно и то же». «Идентичность «чингиса» и «шаньюй» заключается в смысловом отношении в том, что они означали в кочевническом мире «императора».

Развивая дальше вышеприведенное высказывание Банзарова, что «Чингис хан - это титул, равный императору Китая и

шаньюю хуннов», Ангархаев выделяет в слове «Чингис» изначальный корень «цзин» («тин») - «центральный», «обширный», «столица», «ставка», «дворец», который в результате звуковой интерференции стал звучать в виде Чинг, и суффикс множественного числа древнемонгольского языка с обобщенным понятием «с» (ср. «нохос» - собаки).

А слово «хан», как он считает, восходит к китайскому «хуанди» (ху-ан) - «желтая владыка», которое на монгольском языке трансформировалось в «хан». Свое лингвистическое изыскание Ангархаев завершает так: «Чингис хан - это либо хан из ставки, т.е. Чинг (цзинг) - эс хан, либо хан ставки, т.е. Чинг (цзинг) - сийн (хан). При этом «ч» и «ц» - не только звуки близкие, но и в старописменном языке имеют одно графическое обозначение. Отсюда «цзин - столица» применяется в значении всеобщей столицы Китая. Тин (ср. «Бейтин» - «Бей-цзин» (Пекин) - и как ставка Шаньюя. Значит, Чингис хан - это титул, равный императору Китая и шаньюю хуннов». В этом суть концепции Ангархаева в отношении разгадки слова «Чингис». Изыскания Ангархаева по сравнению с интерпретациями многих исследователей, занимающихся разгадкой этого грозного имени «Чингис хан», выглядят, с нашей точки зрения, более привлекательными и научно обоснованными.

Научно-этимологические изыскания А.А. Ангархаева порой неожиданны в выводах, интересны, нельзя не отметить и глубокие научные познания, проницательность автора.

Смелость, свежесть гипотез исследователя, доказательство, основанные на комплексе фольклористических и мифопоэтических знаний монголоязычных народов, истории Востока, семантики, - все это вызывает огромный интерес не только монголоведов - языковедов, но и востоковедов-историков.

В области современной монголистики за последнее время все настойчивее выдвигаются на передний план проблемы общей исторической типологии не только грамматического строя языка, но и слов, тотемов и этнонимов, решение которых требует применения методов, ранее не встречавшихся в практике анализа древних корней слов.

Исследователь А.А. Ангархаев в расшифровке таких древнейших корневых элементов в словах, как Эргэнэ-хон, Чингис хан, с успехом применяет классический метод ностратической теории, предложенный выдающимся советским языковедом В.М. Илич-Свитычем.

Как известно, по вопросу о древних обитателях нашего края высказаны разные мнения. Больше сторонников имеет точку зрения, согласно которой монголоязычное население не является коренным в Прибайкалье. Это версия основывается на связи предков монголов с племенами дунху. В древнее время китайские ученые делили все северные народы на три большие группы: сионну (хунну), дунху и

су-шень, что совпадает с принятым в настоящее время в науке делением этих народов на тюркские, монгольские и тунгу-соманьчжурские народы.

В древности гегемонами в этом обширном регионе становились те одни, то другие группы народов. Так, в 3 в. до н.э. в Центральной Азии господствовали дунхуссы. Позже они потерпели поражение от сионну и покинули монгольские степи. Одна часть осела у горы Ухуань, другая - у горы Сянби, от которых возникли племенные названия уху-ань и сянби. В 87 г. до н.э. сянбийцы разгромили гуннов. С этого времени до 553 г., до момента воцарения тюрков в регионе, монголоязычные сянби, тоба, жужане, кидане, шивей становятся хозяевами монгольских степей и Прибайкалья.

После нескольких веков господства тюрков в монгольских степях, к XI веку, после разгрома киргизского кагана киданями, происходит процесс монголизации Прибайкалья: оно превращается в окраину монгольского мира Баргуджин-Токум, где формируется четыре монголоязычных племени: баргуты, хоринцы, булагаты и эхириты. Из Монголии проникают сюда туматы, ойраты, хонгодоры, в Забайкалье - цонголы, сартулы, табангуты, атаганы, узоны, хамниганы.

Нам кажется, что ценность работы А.А. Ангархаева состоит в том, что он дополняет изложенную схему новыми материалами. Комплексный анализ самых разных источников дает основание сказать ему, что становление и формирование монгольских народов и племен происходило в глубокой древности и в тесной связи с этнической историей народов всей Евразии, не только восточной, но и западной ее части, представленной этническим миром индоиранского происхождения, ибо известные единства евразийских кочевнических степей не вызывают сомнений. Невозможно отрицать и связь кочевнического мира с оседлыми народами, а также с народами Северной Африки и Северной Америки. В этой связи автор проследивает бытование культа быка в самых разных регионах мира и отмечает ее почти глобальный характер.

«Как пишет А.А. Ангархаев, о существовании у населения Бурятии весьма ранних связей с Западом свидетельствует культ быка, ареал распространения которого значительно шире, чем у эпоса «Гэсэр». Согласно концепции автора, начало распространения этого культа восходит к эпохе позднего неолита и связано с развитием скотоводства. В связи с этим напомним, что много точек соприкосновения в разных частях света Евразии нашел С.А. Гурулев в области облавной охоты (Гурулев, «Сказания об охотах облавных», Улан-Удэ, 1984). Конечно, наличие подобного рода общих моментов в хозяйственной и культурной жизни самых разных народов не означает, что все они имеют единое происхождение. Но автор совершенно прав, когда утверждает, что нельзя проходить мимо таких фактов, когда мы рассматриваем этногенез, например, отдельных племен - тех же хонгодоров, хоринцев и т.д.

Не случайным является то, что названия культовых персонажей Буха-нойона и Будан-хатан коррелирует именами божества мужского и женского у причерноморских скифов - Папай и Аппий; наличие общего божества Хормуста у монголоязычных и ираноязычных народов. В связи с этим обоснованными представляются параллели, проведенные между Ахура Маздой и Хормустой как главой

западных тэнгриев, между царем Скифии Атеем и Атайем - главой восточных 44 тэнгриев. При этом делается допущение, что Хормуста мог прийти к протомонголам из Ирана, но вероятнее всего он уже был у них еще до утверждения зороастризма, да и сам Зороастр - по происхождению с Востока, из глубин азиатских степей.

А.А. Ангархаев сетует по поводу того, что в наших работах недостаточно учитываются подобно рода факты. Так, ссылаясь на мифологичность эпоса, ученый мир как-то не связывает эпос «Гэсэр» с историей бурят и других монгольских племен. Как известно, эпос начинается с противоборства Хан Хурмаста и Атай-Улаана, что является первоначальным конфликтом эпоса. Вполне допустимо, говорит автор, что элементы противостояния Ирана с кочевыми пародами Востока стали первоосновой эпоса «Гэсэр».

Во главе «Число» А.А. Ангархаев рассматривает факт, связанный с системой счисления, в которую монголы вложили мудрую философию. По мнению автора, философия, закодированная в системе счисления, не переносит из китайской культуры, а имеет свое самостоятельное происхождение, скорее всего, синхронное. В доказательство приводится понимание Неба как высочайшего существа, управляющего миром. По мнению автора, все основные религиозно-философские положения древности выработывались на большом евразийском пространстве - в Китае и в Великой сети синхронно. Нет оснований утверждать однозначно, кто у кого перенимал эти ценности. Значит, Степь не стояла ниже в культурном отношении, чем Китай, только она развивалась по своим законам, которые предписывала ей сама Природа и история Степи ничуть не беднее, чем история Китая и оседлого Запада.

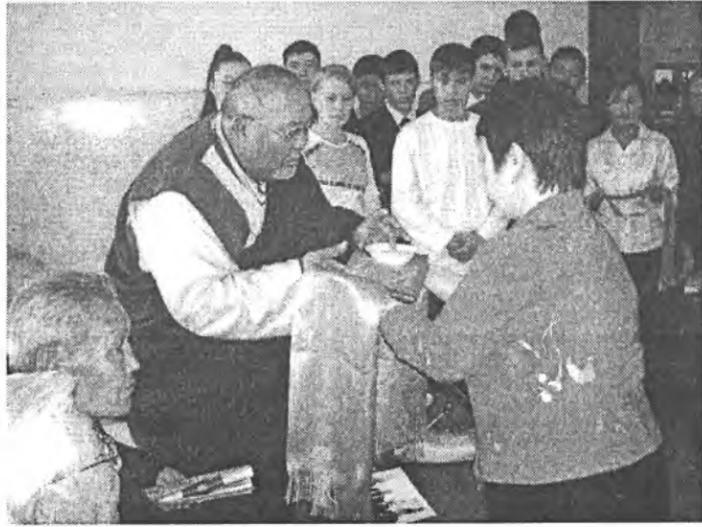
В целом следует сказать, что освещая все эти и другие спорные вопросы монголистики, автор опирается на весь исследовательский опыт своих предшественников, и на основе анализа широкого круга различных источников, по всем поднятым вопросам предлагает свое собственное видение, которое аргументируется множеством фактов, показывающих широкую эрудицию автора.

Монография А.А. Ангархаева «Происхождение монгольских народов в свете мифопоэтических традиций Центральной Азии» написана в целом хорошим литературным языком, встречается лишь некоторые стилистические шероховатости, основано на широкой исторической базе. В книге дается этимологический анализ большого количества этнических, тотемных, топонимических и гидронимических названий, квалифицированный разбор практически всех существующих на сегодняшний день гипотез по исследованным в работе проблемам (этимологии названий «монгол», «бурят», «Саяны», «Бурхан-халдун», имени-титула «Чингис», «Эргэнэ хон» и т.д.). Монография посвящена проблеме разгадки этимологии многих эзотерических слов, близких к мифологии, тесно связанных с историей монголоязычных народов. Задачи, поставленные в ней, решаются в контексте исторического развития всего Центрально-Азиатского региона. Это весомый вклад не только в монголоведческую, но и востоковедческую науку.

Улзы-Жаргал ДОНДУКОВ,
доктор филологических наук,
профессор БГУ.
Лубсан ШАГДАРОВ,
доктор филологических наук,
профессор ИМБит.

Шэнэ номтой танилсалга

ГУРБАН ЭРДЭНИЙН ҮРШӨӨЛ ХАЙРАТАЙГААР

Буряад орон, Росси соогуураа олониитэдэ туһатай ажал ябуулгаараа үнинэй мэдээжэ, хүндэтэй М.Р.Чойбоновой

«Наһанайм табисуур» гэхэн шүлэгүүдэй, дуунуудай шэнэ номтой танилсуулгын үдэшэ Улаан-Удын Калашниковай

нэрэмжэтэ библиотекийн харьяата уншалгын түбтэ үнгэргэгдөө.

Матвей Рабдановичай хургуулийн шабинартай, залуушуултай ходо уулзажа, сэдхэлээ дэлгээн, хургаал зүбшэл боломоор хөөрэлдөө одоох дэгын хэды сэнтэйб! Одоол энэрил хайратайгаар тэдэндэ хандадаг даа. Буряад Республикын габьяата багшанар Х.Д.Гочеева, Р.Г.Дашиева энэ талаар ходо туһалдаг, түшэг тулгууринь болодог.

Үдэшэдэ хабаадаһан аха захатан, уран зохёолшо, албан зургаануудай түлөөлэгшэд М.Р.Чойбоновой зохёохы ажал ябуулгадань, ажабайдалдань хайн хайхание хүсэһэн байна. Харюудань Матвей Рабданович хадагууды, Хүндэлэлэй

тэмдэгүүдтэйгээр барижа баясуулаа.

Манай «Буряад үнэн» Хэблэлэй байшангай коллективтэ баяр баясхалан хүргэжэ, мүн лэ Хүндэлэлэй грамота барюулаа юм. Гурбан эрдэнийн үршөөл хайрада хүртэжэ ябыт гэжэ үрээгээ даа бидэнэрээ.

Уран бэлэгээ бүри дэлгээжэ, уншагдадаа баясуулжа ябахыетнай хүсээл даа, хүндэтэ Матвей Рабданович!

«Буряад үнэн» Хэблэлэй байшангай коллектив.

Эздын голоор мойһоной анхилма хайхан үнэрөөр бушханан Нуга нотагта дайнай хүшөр хүндэ жэлнүүдтэ үнгэрһэн үхибүүн наһаяа гурсан бэшэһэн Санжа Баторович БАНЗАРАКЦАЕВАЙ дурсалга Эгэтын-Агаһаа хани нүхэрынь Полина Цыбиковна ЭРДЫНЕЕВА эльгээгээ. Нугын хургуулида багшалһан Ханда Доржиевна ЦЫБИКОВАГАЙ шабинартаа урин зөөлэнөөр хандадаг байһыень үхибүүн наһанань бата бэхээр хадуургаһан байна. Тиимэхээл тэдэнэр зүрхэ сэдхэлээрээ зөөлэн, сагаалмар хайхан сэдхэлтэй зон боложо, саашадаа «хара-сагааниие» илгаруулха байһанишье багшын габьяа ехэ гээд хануулха байнабди.

Аяр холын дурсалга

шадахагүй нөлбоһон суглараад, тэндээ багтахаяа болиходоо, шанаалиг нюурынь угааха, сэлмээхэ гэрһэндэл доошоо адхаржа байба.

Ханда Доржиевнагай саарһыень абаад уншахадань, нодон дээгүүрнэ нулимса сугларжа, нэгэ

- Бэрхэт, үхибүүднэ, манай Нуга нотагай эхин шатын хурагшад дайсанаа даража, Илалтын тут мандуулба гэшэ, - гээд, багшамнай альгаа ташаба. Бидэшье багшынгаа хойноһоо дахаад, бишыхан гарнуудайнгаа хордотор альгаа ташаа һэмди.

жаргалай үүдэ тайлажа орохо байха. Сандаг, бү уйла даа, хүбүүмнэ. Би шамайе хургуулийн һүүлээр абаашажа эдээлүүдэг байхаб, сугтаа эдээлүүдэг байхабди, гэдэхэншнэ үлдэхгүй, гансал бү уйла даа, Сандаг.

Би бүри ехээр, шангаар орилшобоб. Нюдэнһөөмнэ адхаржа гараһан нөлбоһоной дуһалнууд ама руумни ороод, даһанай амтатай, гашуун. Тиигээд гэнтэ шангаар орилон соогуураа:

- Гэдэхэмни үлдээггүй. Баярдай ахамни, Жэмээ эгшэм ажалһаа үдэшэ ерэхэдээ, обёсой амтатай хилэмээ асардаг, би танайда эдээлхэгүйб, гэртээ эдээлхэб, дүүгээ эдээлүүлхэб, - гэжэ хэлээд, хургуулиһаа гүйжэ гараха гэхэдээ, хүлнүүднэ урагшаа хүдэлжэ үгэбэгүй. Гархья хоёр гар хоорондоо хээд, багшын хэлһэн гэгнүүдые дуулахагүй гэжэ шэхээ зада таглаад, доошоо тонгойжо, нүдөө аняад, удаан орилшобоб.

- Сандагай дүү басаган Сонин үдэрөө дууһан эжы, абаяа, эгшэнэрээ нэгэ нэгээрнэ дуудажа, бархиржа үнжэдэг. Хайратай даа, би хайрладагби, - гэжэ баруун зэргэһээ нэгэ хурагша дуугарба. Энэ манай түрэл айлдай хүбүүн Бата-Доржын абган.

- Үхибүүднэ, би бултыетнай хайрладагби. Намда бултадаа адлинуудта, таанар бултадаа дайнай үеһн, дайн соогуур зоболон үншэрэлгэ амсажа ябаһан үетэн гээшэт, - гээд, багшамнай гарайнгаа альгаар нүдөө аршаба.

Дуугайбди. Классаймнай хойто ханада географийн картын дээрэ үлгөөтэй байдаг томо хүрин гэртэй час «дайн - дайн - дайн» гэгшээдэл абаа гарана.

Дайнай дүүрэхэнэй удаа, бүри һүүлдэ, гурба - дүрбэн жэлэй үнгэрһэн хойно, буряад хубсаһаа үмдэһэн хурса хонгёо хоолойтой, огсом дорюун хүдэлсэтэй хүбүүд, басагад клубтай тайзан дээрэ гаража, дайнай хүндэ хүшэр аяар табан жэлэй хугасаа соо үдэр хүнигүй гасаланда нэрбэгдэһэн хүнүүдэйнгээ бодохор боложо хүлдэшэһэн, монсойжо бүлхитэһэн сэдхэл зурхые аялга дуунай, хатар, зүжэгэй хүсэтэ аргаар эмшэлжэ эхилһэн бэлэй.

Гыдээн Нуга, Нугын дабаан, жалгамнай, үндэр сагаан хургуулинай, хөөрхы тэрэ Балтын эжы... тиигээд һүүлдэ хайра гамгүйгөөр хубаришаһан он жэлнүүд, ходоодо сэдхэлэй торгон шэнги зөөлэхэн үгэ дуутай минии багша, үншэн намае тэжээһэн, эдээлүүһэн минии эгшээ Ханда Доржиевна...

Санжа БАНЗАРАКЦАЕВ.

АШАТА БАГШЫН ГАБЬЯА

...Ольтирог, аралнуудай ой зэнхыжэ узуураа шэнгээрээ, Эдэ голтой уһан тунгалагтаад, шааяхань һонор тодо боложо, эрье дээгүүрхи үлэрэй модонуудта намарай түрүүшын ольһондо дайрагдаһан жэмэс наранда хубһатаад, намарай үдэрнүүд эхилээ.

Тэрэ намар манай хургуулида багша ерээ, Ханда Доржиевна Цыбикова гэхэн нэрэ обогын сэдхэлдэмнай уринаар хадуургаа болэй. Ута хара гээгэтэй, саб сагаан нюур дээрээ бэлтгээр хоёр хара нододын галаар яалзажа байба. Наһаар олонхидоймнай эгшээ, аханартай сасуу хэбэртэй, үшөө үхибүүн зангаа табяагүй. Хэшээлүүдэйнгээ забһаралгын үедэ хургуулиһаа газаахи харша соо бултадаа наадашахаш. Тэрэ энэ гэжэ обог, нэрээрнэй хэлэхэгүй, урин зөөлэхэнөөр, үгэ бүхэнөө хүгжэм шэнгээр татажа, «үхибүүднэ», «дүүнэрнэ» гэхэ.

Мүнөө болоһон хойно наһа-хаданни, Ханда Доржиевнада бидэ, арбан найман үхибүүдхээ эгээ дутын хүнүүд манай нотагта үгы байгаа. Бүхы үдэрөө хургуулида үнгэрэхэ: өөрөө хургууляа эсбэрлэхэ, угааха, газаргууринь хамаха, долоон хонгоого нэгэ удаа хургуулиһаа багахан баани түлижэ, хурагшадаа оруулха, үһэ зүһыень заһаха. Бэшэ сүлөөтэй сагтаа гэр гэртэмнай ябажа, номдомнай туһалха, үбгэдэ, хүгшэдэй түлээ залһыень, уһы асаралсаха, заримдаа сүлөөтэй ябабал, тутал буруунуудынь тогтоолсохо, туулсаха.

«Энэхэн набтархан, бэлтгээр, сагаан шарайтай багша басаган хүрхэйхэн үхин даа. Ямар золтой хүбүүнэй эхэ, эсэгэ энэ басагаар бэри хэхэ ааб даа. Нюдэндөө галтай, үгэдөө үрмэтэй үри бээ...

Хөөрхы, минии Балта сэдхэл сагаалхи хүбүүн юм даа. Наһатай болоһон хойно минии гараашье наа, хүнэй хүбүүдхээ ухаагаар дутуугүй, шэг шарайгааршье доротохогүй хүн аад, наһадаа юундэ бэшэг бэшэжэ, мэндээ дуулаганагүй гээшэб даа. Хөөрхымни,

мэндэл ябажа бусаһай даа. Энэхэн басагание харахал бүрээ хүбүүмни наһандам орошохо юм. Тиигээд сэдхэлнэ үдэнэ. Иимэхэн бэрхэ басаганһаа ашатай болоо наа, ямар бурханай хайра гэшэб гэжэ ханаад, тэрэнээ альган дээрээ үргөөд, газарта табингүй байхал һэм», - гэжэ поскоодой үүдэндэ дүтэ хуудаг ганса бэе Пэлжэд шабганса наһа алдан-алдан хөөрэдэг бэлэй.

Тэрэ үбэлын, декабрь барын эхээр, «Хүбүүнтнай Москва шадар баатарай үхэлөөр унаба» гэхэн «муу» саарһан Пэлжэд хүгшэнэй халгананан гарта барюулагдаа һэн. Би тиихэдэ багшындаа ошонхой, шанаһан хартаабха, гэрһэнь эльгээһэн түйсэтэй зөөхтэйгээр сай уужа байтарнай, нэгэ хүн үндэр гшхүүр өөдэ гүйдэлөөрөө гараад, үүдэ тоншоншьегүйгөөр гэртэ орошоод байба. Багша хальһыень хуулажа байһан хартаабхаа бариһан зандаа бодошобо.

Ай, бурхан, Балтын эжы! Орой танихаар бэшэ, хайшан гешоо гэшэб?! Урдань тархья тойруулжа соморхоноор орёогоотой ябадаг бууралтаһан нариихан шодогор гэзэгнүүдын задаржа, мүр нюрган дээгүүрээ сайбантажа саанаһаа гараа үргэжэ:

- Ханда Доржиевна, дайлагдажа наадахаяа болёоб, би үдэр бүхэндэ «буудуулжа алууддагби», - гэбэ.

хургуули соо дарьяа буушаба. Бидэнэй номгорхолоор багшамнай:

- Үшөө хэд үдэр бүри буудуулжа, алуулжа байдаг бэ? - гэжэ асууба.

Бата-Чулуун, Шагдар гарнуудаа үргэбэд, һүүлдэнэ Бато-Жаргал Нима-Доржо хоёр гарнуудаа үргөө.

- Зай, иигээд нүхэдөө алажа наадахаяа болие, үдэр бүри алажа байхадатнай хайратай бэшэ юм гү? Хэн ондоо наадангаар наадаха дуратайб, гарнуудаа үргэгты. Нэгэдэ нэгэгүй, бултадаа гарнуудаа үргэбэбди, басагад-найшье үргэлсөө, багшамнайшье бидэнтээ хамта үргэлсэбэ.

гартаа хартаабха, нүгөө гартаа тэрэ муу тэмдэгын баринхай, юушье хэхэ, хэлэхэ аргаа оложо ядашоод байтараа, гартаа байһан юумэнүүдэ стол дээрэ хаяад, Балтын эжые шала дээрһээ бодхоожо, минии хууринда хуулгаба. Хара багаһаа хойшо Балты, эжынь хайн мэдэхэ хадаа мүнөө иимэ болошоод, шала дээрэ хууһыень харахадаа, үхибүүн минии айдаһаа хүрэхэнэ лаб даа.

... Дайнай урда тээ манайхи айл аймалтаа аргагүй хүндэ ямбатай, үнэр баяншье байгаа. Дайнай түрүүшын үдэрһөө абан, стол дээрэхи эдемнай шамара шамараһаар, эдихэ уухын талаар обёсой хилэмэн, хара сайда хүрөөд, гэр бүлэмнайшье тон бэлэхэнээр үсөөржэ эхилээ бэлэй. Энэ һандаралгын ганса манай хуби заяанда тудда бэшэ, бүгэдэ зоной ямар ехэ аюулай дүлэндэ нэрбэгдээд байһанай гэршын болоно.

...Бэээр үндэр томо, номдоо муугаар хураад, багшада зэмлүүдэг, үдэшэнэ түлээ залһаа, уһаа асархаа ходо мартажархидаг Бата-Далай эгээ зүүн захын зэргэлээтэй хойто паартын саанаһаа гараа үргэжэ:

- Ханда Доржиевна, дайлагдажа наадахаяа болёоб, би үдэр бүхэндэ «буудуулжа алууддагби», - гэбэ.

хургуули соо дарьяа буушаба. Бидэнэй номгорхолоор багшамнай:

- Үшөө хэд үдэр бүри буудуулжа, алуулжа байдаг бэ? - гэжэ асууба.

Бата-Чулуун, Шагдар гарнуудаа үргэбэд, һүүлдэнэ Бато-Жаргал Нима-Доржо хоёр гарнуудаа үргөө.

- Зай, иигээд нүхэдөө алажа наадахаяа болие, үдэр бүри алажа байхадатнай хайратай бэшэ юм гү? Хэн ондоо наадангаар наадаха дуратайб, гарнуудаа үргэгты. Нэгэдэ нэгэгүй, бултадаа гарнуудаа үргэбэбди, басагад-найшье үргэлсөө, багшамнайшье бидэнтээ хамта үргэлсэбэ.

ОХ-ны Буряад улсын Хоц Намсараевын нэрэмжит драмын эрдмийн театр

Мэндчилгээ

Монгол улсын Драмын Эрдмийн театр Хоц Намсараевын нэрэмжит Буряадын театрай олон жилийн найрсаг харилцаатай явж ирсэн түүхтэй.

Өнгөрсөн он жилүүдэд манай хоёр театрын үе үеийн уран бүтээлчид элэгсэг дотноор хамтран ажиллаж явснаа эргэн дурсахад нэн таатай байдгаа илэрхийлэхийн ялдамд цаашид манай хоёр театрын хамтын ажиллагаа улам бүр өргөжинө гэдэгт итгэл төгс байна.

Д.Нацагдоржийн нэрэмжит Улсын Драмын Эрдмийн Театрын захиргаа, уран сайхны зөөлөл, нийт уран бүтээлчид ажилтан ажиллагсдын халуун мэндчилгээг танай театрын үзвэрийн 74 дэх жилийн ойг тохиолдуулан гэвшүүлж байна. Та бүхэнд ажлын өндөр амжилт, уран бүтээлийн олз омог, онгод хийморийг хүсэн өрөөе.

Улсын драмын эрдмийн театрай захирал
Д.ЦЭРЭНСАМБУУ.

Директору Государственного Бурятского академического театра драмы имени Хоца Намсараева Д.Н.Сультимову

Уважаемый

Доржо Норбосампилович!

От имени Федерального агентства по культуре и кинематографии поздравляю Вас и возглавляемый Вами коллектив с открытием 74-го театрального сезона!

Бурятский академический театр драмы имени Х.Намсараева широко известен в России своими творческими достижениями и высоким профессионализмом. Бережное отношение к богатым традициям, заложенным несколькими поколениями мастеров, непрестанный поиск нового, талант и вдохновение - залог Ваших успехов.

От всей души желаю коллективу театра горячего зрительского признания, здоровья и счастья, а его поклонникам - новых встреч с Вашим искусством!

Начальник Управления современного искусства **М.Б.КОБАХИДЗЕ.**

Россин арадай артист М.Г.ЕЛБОНОВОЙ 60 наһанай ой

БУРЯАД ТЕАТРАЙ ХААН

Михаил Елбонов түрэл театрайнаа баян түүхэ, «Шоо» «Миньхэн» абаан заншалыг дээшлэн үргэжэ, сахашы үргэлжэлүүлээр.

Гаарга нютагнаа Россин арадай артист Михаил Гомбоевич ЕЛБОНОВ урган гараһан намтартай. Гаарга мүрэнэй сээлнүүд, үзэсхэлэнтэ найхан байгаалитай Гааргын аршаан, барагдашагүй Добуунай таланууд бишыхан Мишын ухаан бодолой дээшлэгдэ, найн найханай мэдэрэл бүридүүлгэдэ нүлөөлһэн бэлэй. Миша бага балшар наһанһаа эхэнээ таһарһан. Түрэнэн эхэнэ Ханда сэбэр найхан шарайтай, найханаар дууладаг, нимгэн зөөлэн сэдхэлтэй эхэнэр байһан. Зарим хуби заяан багаһаа эли мэтэ гэдэг. Үйлсынгөө үхибүүдые суглуулаад, гэрийнгээ хэрэлсһинээ «концерт» эмхидхэдэг байһан. Арадай артист Михаил Елбонов дуулана гээд соносходог хэн ха. Хүндэ ехэ туһалха дуратай, үргэбшэтэй хүгшэдые хараа наа, гэртэнэ үдэшэхэ. Зөөлэн зантай, найхан наһантай хүнэй хүн. Энэл хүндэтэй, олоной дура гатаһан Мишамнай мүнөө одоошье ёһотойл арадай артист Михаил Елбонов 60 наһандаа хүржэ ерээбэл.

Нургуулида нурахадаа, Хурамхаанай аймагай уран найханай харалгада хабаадажа, ирагуу гоёор дуулажа, шүлэг уншажа, нэгтэ бэшэ түрүү нууринуудые эзэлдэг хэн. Дунда нургуули эрхимээр дүүргээд, 1964 онһоо 1969 он болотор Ленинградтай театрай болон кинематографийн суута институтта 5 жэл соо нуража гараа. Эндэ СССР-эй томо театруудта, дэлхэйн, ороной агуухэ режиссернуудһаа нургаал абаа, томо артистнуудтай наадахы хараа.

Ленинградта алдарта, дэлхэй дүүрэн суурһаһан Мариинска оперо болон баледэй театр, Астория саадһаа эхилээд, дэлхэйдэ суурһаһан музейнүүд Мишын сэдхэлдэ хэды мэдэрэл, нургаал үгөө гээшэб.

Эндэ нураха ехэ золтой, жаргалтай байгааг гээд, мүнөө Михаил Гомбоевич баясадаг. 1969 он. Ленинградтай институт дүүргээд, бүлэг артистнартай Михаил Елбонов Буряадай Х.Намсараевтай нэрэмжэтэ театрта ажаллажа эхилбэ. Эндэ Буряад орондоо Совет гүрэн соо мэдээжэ режиссернууд Ф.Сахиоров, Б.Аюшин, Ц.Цыдынжапов, орон дотороо хүндэтэ нэрэтэй болоһон суута артистнууд Ч.Генинов, В.Халматов, М.Степанова, П.Николаев, Ж.Иванов ба бусад Михаил Елбоновтой артистын түрүүшын харгыда ехэ үүргэ, нүлөө үзүүлээ. «Мүнөөшье Жамса Ивановые мартадаггүйб, ямар гоёор «Будамшууе» наадагша бэлэй», - гэжэ Михаил Елбонов хөөрэдэг. Олон жэлнүүд үнгэрнэ. Артистын үндэр нэрэ зэргэнүүд ургана. Мүнөө гансахан Буряадай театрта 5 Россин арадай артистнар: Дамба Пурбуев, Георгий Бутуханов, Михаил Елбонов, Лариса Егорова, Нина Токурунова ажалланад, залуушуудта туһална.

Россин искусствын габыята ажал ябуулагша М.Елбонов Цырен Шагжинай Будамшуугай роль 36 жэл соо наадаһаар ябана. 2000 ондо «Будамшуу» зүжэгые 1000 дахин табиһанай ехэ найндэр үнгэргэгдөө бэлэй. Иймэ ута наһатай зүжэг Буряад орондо үзэгдөөгүй. Энэ хэрэгтэ Михаил Елбоновтой үүргэ, габыята сэгнэшгүй. Будамшууе 15 режиссернууд найруулан табиһан. Харин залуу режиссер Туяна Бадагаева тус зүжэгтэ шэнэ амисхал оруулжа, дуутай, хатартай, үшөө энеэдэтэй болгоһониинь найшаамаар.

Россин арадай артистка, Пиглайн ролийе мартагдашагүйгөөр гүйсэдхэдэг Нина Токурунова намда нигэжэ хэлбэ: «Мишэтэй наадахада, хүнгэн, гэгтэ хүсэтэй, тамиртай боложорхихош. Нэгэ үдэр 2-3 дахин «Будамшууда» наадабал, эсэхэгүйш».

Мүнөө залуу Будамшууе элирүүлхэ гэжэ түрэнэн, үдэнэн Арзгунда, үшөө тиигээд Хурамхаанда, Барханда, Лугшахаанда ошоһониинь найшаамаар. Соёлой байшангай гү, али клубай зал соо Михаил Елбоновтой орохотой сасуу, тэндэ сугларгад хүл дээрээ бодожо, Будамшуу-Елбоновые нэрбемэ альга ташалгаар угтахадань, ехэ урматой гэжэ сугтаа ябалсаһан Бархан уулын хүргэн, энеэдэтэй, зугаатай наада харуулдаг Россин габыята артист Олег Бабуев намда хөөрөө хэн. Энэ хадаа үшөө дахин арад зоной Будамшуу-Елбоновто үнэн зүрхэнһөө дуратай байһы гэршэлнэ.

Будамшуунуудые урмашуулхын тула Урда Агаһаа гарбалтай «Будамшуу» кафегэй директор Баясалаан Бороевич мүнгөөр туһалаа. Тэрэнэй үгэнэн мүнгөөр октябрь, ноябрь һарануудта I-II-III нууринуудые эзэлһэн эдир Будамшууда Улаан-Үдэдэ шан барюулагдаха. Үргэн сэдхэлтэй, олоной түлөө оролдодог кафегэй даргада, тус коллективэй гэшүүдтэ «Дүжэриг» газетын хууданан дээрэнээ ажалдаа урагшатай, олзотой, элүүр энхэ ябахыень хүсэе!

Би эдир Будамшуунуудые харалгада түрүүшын нууринуудые эзэлгшэдые БГУ-гай буряад хэлэнэй факультетдэ гү, али соёлой болон искусствын академийн театральна факультетдэ шалгалтагүйгөөр абахыень дураданаб. Соёлой болон нуралсалай, Эрдэмэй министрство, олонийтын коллективүүд, баяшуул, Хурамхаанһаа тоонтотой Арадай Хуралай депутатууд залуу «Будамшууе» дэмжэхэ бээ. Республикын Правительство, Арадай Хурал, ВАРК-ынхид, БГУ, соёлой академи туһалалсаха, дэмжэхэ уялгатай. Юуб гэхэдэ,

«Будамшуугай» найндэр-конкурс ганса Буряадай театрай Елбоновтой найндэрһээ гадна бүгдэ Буряадай, республикын хэмжээнэй хэрэг болоно шуу.

Михаил Елбоновые хүсэтэй, доосо тамиртай актер гэжэ мэдэнбди. Театртаа гол рольнуудые наадаһаа гадна, тэрэ арад зоной баатарнуудые: Лир хаан, Чингис-хаан, Гэсэр болон бусадтай абари зан тобойсо гаргана. Өөрынгөө арга шадабарие, арга боломжые найса мэдэдэг. Зүжэгтэ наадахадаа, нэгэ ролийе гүйсэдхэхэ бүрээ ондо-ондоо болгожо хубилгадаг шадалтай. Образ бүхэниие мүлдэг. Үшөө тиигээд Елбоновтай бурханай табилгаар урин найхан шарайтай, үндэр гүрбэгэр бээтэй, гоё найхан хоолойтой шуу.

Буряад зоной найн найхан талые бээдээ шэнгээһэн Россин арадай артистка Лариса Егорова Михаил Елбонов хоёрой дуулахые тайзан дээрэнээ харахада, ехэ зохиод байдаг. Бидэнэр, буряадууд, эдэ артистнараа үшөөшье ёһотойгоор хүндэлжэ, омогорхожо шаданагүйбди. Михаил Елбонов Лариса Егорова хоёр һуулын жэлнүүдтэ театртаа концерт үсөөн табина гэхэ байнаб.

Россин габыята артистка Людмила Дугарова иигэжэ намда хэлбэ: «Бидэнэр, 15 хүн, Ленинградтай театральна институт дүүргээбди. Мүнөө гэдэнэй 5-ниинь - би, В.Кондратьев, Ч.Гуруев, Д.Батомункуева, М.Елбонов театртаа ажалланабди. Мишэтэйгээ залуу ябахадань, «Ромео ба Джульетта» наадажа үрдээгүйбди гэжэ мүнөө шаналдагби». «Чайка» соо Тригиной роль Михаил Елбоновтой наадаһадань, баярлаһандаа уйлшоо хэм», - гэжэ залуу артистка Дарима Лубсанова хөөрэнэ.

Россин искусствын габыята ажал ябуулагша, ахамад режиссер, Россин театруудай дунда ори ганса эрдэмэй кандидат Сергей Бальжанов иимэ артисттай хожомдожо, оройшо ажаллажа эхилһэндээ шаналнаб гэбэ. Мэдээжэ артистнар Д.Бочиктуев, Л.Чимитов, И.Цыбикжапов гэгшэд нэгэн дуугаар Буряад театрта Елбоновтой актерско шадабарийн гурим нэбтэрүүлэгдэжэ байна гэбэ. Энэ системэ (шэглэл) залуушуудта туһатай. Театрай директор, драматург, ажабайдалай хэрэгые тон наринаар сэгнэдэг Д.Сультимов иигэжэ хэлээ: «Михаил Елбонов - манай театрай омогорхол, урдаа хараха, наадаха артистнай гээшэ. Михаил Елбоновые ехэ мүнгэтэй газарта, дээгүүрше чиновнигой нуурида нуухыень уридаг. Теэд өөрөө: «Энэ театртаа хүн болооб, Бурхан хаана хүргэнэ, ажаллаһаар эндээ ябахаб», - гэжэ мэдүүлдэг. Энэнь зүб. Музейтэй болоходоо, Елбоновтой нэрэ алтан үзэгүүдээр бэшэгдэхэ».

Мишын аба - Гомбо Елбонов - Гаарга нютагнаа түрүүшын жолоошон, ударник-стахановец ябаа. Мишын Буда эхэнэ номгон даруу, үргэн сэдхэлтэй, ухаатай эхэнэр хэн. Анна эгэшэн Россин гэгээрэлэй отличник, аханарынь Дашинима - МВА-гэй полковник, Александр - пединститудай проректор ябаһан, Буряадай АССР-эй габыята инженер. Хоёрдохи эгэшэн, Софья Данзанэ, Россин габыята артистка. Мүнөө Михаил Елбоновто 60 наһантайнь дашарамдуулан, гэр бүлэдэнь дэлхэйн найн найхание хүсөөд, элүүр энхэ, жаргалтай ябыш гэжэ аха захатанай зүгһөө үрээһэнб.

Владимир БАТОРОВ,
арадай театрай режиссер.

ДОЛООН ҮБГЭНЭЙ ТАХИЛГА

Хүр ехэтэ жаран юэн тэнгэри, хүбшэ ехэтэ далан долоон үтэг эхэнэ үдэн жаран түмэн одоной дундаһаа Долоон Үбгэн нэрэтэ одони, юэн зула, юэн хүжэ, жэмэс, сай, архи, халзан сагаан хони, юэн сасали бэлдэжэ, арюун тахил тахин мүргэнэм. Алтан одон гэрэлтэ, алман нара туяата арбан түмэн одоной дундаһаа Долоон Үбгэн нэрэтэ одони арюун тахил тахинэм. Мүнгэн одон гэрэлтэ, мүхэрээн нара туяата мүнгүй олон одоной дундаһаа Долоон Үбгэн нэрэтэ одони арюун тахил тахинэм. Түмэн одон гэрэлтэ, түхэрээн нара туяата түн түмэн одоной дундаһаа Долоон Үбгэн нэрэтэ одони арюун тахил тахинэм. Хутаг хэшэг энэ үдэр эндэ оршотугай. Иимэ жэлдэ тиймэ омогто үсөөхэн хүмүүни гарахые зурхай болохотугай! Харбаха эрихые онон заяантугай гэжэ арюун тахил тахинэм. Нарин ганзагые шуһан дээрэ, набтагар хормойе тоһон дээрэ заяантугай гэжэ арюун тахил тахинэм. Улаан үнэгые буруу бүгдэриг гэжэ, унаха мориие зүбөөр хүтэлхэ болтогой гэжэ арюун тахил тахинэм. Хүхэ шоные буруу бүгдэриг гэжэ, хүдэлхэ мориие зүбөөр заяантугай гэжэ арюун тахил тахинэм. Үбсүүннээн түшэжэ, эрын зэргэдэ хүргэ гэжэ, хүзүүннээн түшэжэ, хүмүүнэй зэргэдэ хүргэ гэжэ арюун тахил тахинэм.

Ноён доро болобошые, номгон үзэгдэжэ, хаан доро болобошые, хайрлан үзэгдэхэ бэлэй гэжэ арюун тахил тахинэм. Түмэн сэрэгэ түблэн заһажа, түүрхэй буладые барин заһуулагша бэлэй гэжэ арюун тахил тахинэм. Мянган сэрэгэ түблэн заһажа, минаг буладые барин заһуулагша бэлэй гэжэ арюун тахил тахинэм. Ой болдог омогто, хүй хүрдэтэ, нарһан модод найлзуурта, набша сэсэг хүшөөтэ, могой толгойтой, морин улаатай, халзан сагаан хонин тахилгата, хамагай дээдэ хан заяагша тэнгэри түрүүлэн, хамаг тэнгэринэрэй үлзы хутаг оршотугай гэжэ арюун тахил тахинэм. Альбан шүдхэр арилтугай, халтиржа харитугай, арбан зүгэй тэнгэринэрэй үлзы хутаг оршотугай гэжэ арюун тахил тахинэм. Шэбшэг зүблиг шэлжэржэ арилтугай, шамдажа харитугай! Эсэгэ хурмаста тэнгэрин үлзы хутаг оршотугай! Халин шүдхэр хамтаараа одтугай (тонилог -Ц.Д.), ханшаржа харитугай! Хамаг тэнгэринэр үлзы хутаг оршотугай! Үгэл зүблиг урбан одтугай, ошотожо үгы болтогой! Үсэндари хаанай үлзы хутаг оршотугай! Тэнгэри одоной үлзы хутаг оршотугай! Хуры, хуры, хуры!!!

Ц.ДОНДОГОЙ «Зуун бэлиг» сооһоо оршуулан бэлдэбэ.

«Спасем ОЛЬХОН - спасем все...»

АНХАНАЙНГАА БУРХАДЫЕ НЭРГЭЭЭ!

Бүхы Хориин 11 эсэгийн ба Баргажан буряадуудай эртэ урдын нангин шүтөөнүүд Ойхон ольтирогой Бурхан хушуун дээрэ бии юм. Эдэмнай ганса Хори ба Баргажан буряадуудай шүтөөнүүд бэшэ, харин бүхы буряад зоной нангин мүргэлэй газарнууд болоно.

XX зуун жэлэй хорёод онуудта Бурхан хушуун дээрэ байһан бурхадуудай дүрэнүүд ба бэшэ Буддын шажантанай нангин шүтөөнүүд хандаргадан, хулгада орожо үгы болон мартагдаад, зуугаад жэлэй хугасаа соо мүнөө хүрэтэрөө хандархай, задархай зандаа байна.

2002 оной октябрь нарада манай «Заяа» түбэй хүзэгтэнэй зорилгоор, Бурхан хушуун дээрэ һама ба Жамсаран сахюусадые, тус байра дээрэн тахидар заншал нэргээгдэн юм. Эдэ һахюуһаа ганса Байгал далайн Эзэд бэшэ, харин бүхы байгаа юртэмсын һахюуһад гэжэ тоотой юм. Тиймэ дээрэнэ һама ба Жамсаран сахюусадаа буудалайн газарта тахихаяа болиһон дээрэнэ бүхы дэлхэйн амитан зобоно, аюул, дайн дажарта дарагдана, саһаа урид үхэнэ, үбдэнэ, олонхин өөдэлнэгүй; ганса үсөөхэн - «коройдоол 342 мянган бүхы дэлхэй дээрэ тоотой» буряад арад үсөөржэ, дуунажа байна бэшэ, харин бүхы Байгал оршон тойрон байһан зоной үхэхэ тоонь түрэхэ тооһоонь үлүү ха юм.

Тийхэдэ Эрхүү хото дээрэ байд гээд лэ самолёдууд тэлэрнэ - энэмнай агаараа муудуула бузарлаад, тэрэ гэмээ эдэржэ, һама (монг. «Үхин-тэнгэри», ород «Небесная Дева») бурханһаа хүлисэл гуйһаа болиһон гээ. Жэшээлхэдэ, Улаан-Үдын аэропортын хажуудахи Ивалгын дасанай һахюуһан һама бурхан, тиймэһээ Ивалгын дасанда үлгөө бури һамада зорюуһан хурал хурагдана, сэржэм үргэгдэнэ, бэшэшые дасан дугангуудаар (жэшээн: «Замбала» дуганай ба Эхэнэрэй дасанай һахюуһад һама ба Жамсаран бурхад) эдэ хэрэг бүтээгдэнэ. Бүхы дасангуудта парадаа нэгэ дахин һама ба Жамсаранда зорюуһан хурал хурагдана, сэржэм үргэгдэнэ. Тиймэһээ Улаан-Үдэ дээрэмнай самолёт тэһэрбэ гэжэ дуудаагүй.

Аршаантай, арюун байһан Байгалайнгаа уһа муухай болгоһон, бузарлаһан дээрэнэ жэл бури Байгал руу 10-һаа үлүү тоотой хүнүүд уһанда орожо нүгшэнэ бшуу. Элдэб янзын метеоридууд Байгал дээрэмнай унажа, аюул хэн алдана. Байгалай оршондо газар байд гээд лэ хүдэлнэ, хахарна. Эдэмнай Байгалай Эзэн - Лусуудай хаание байдаг байра дээрэнэ «Бурхан хушуун» дээрэ тахихаяа болиһон байһал муу хойшолон бшуу.

«Гэмьнь урдаа, гэмшэлынь хойноо» гэбшые бидэ энэ жэлэй октябриин 13-14-дэ гурбадахаяа Ойхон ошожо, Бурхан хушуун дээрэ Мянган бурхадые (Согшод), «Лусуудай хаание», һама ба Жамсаран сахюусадые таһа, хураабди. Эдэ бүгэдэ мүргэлнүүдые Улаан-Үдын «Замбала» дуганай Агын Догойн хубдууд омогтой Бата-лама, «Маанин оргоо» дуганай шэрээтэ, Хэжэнгын худай омогтой Цыван лама ба Усть-Ордада баригдажа байһан дасанай лама, Хориин хубдууд омогтой Ринчен лама гэгшэд бүтээгэ. Россин арадай уран зурааша Баргажанай сэгээнүүд

омогой Солбон Раднаевич Ринчинов, Байгал-Хударин Ехэ-Шоно омогой Семен Иванов Суворов ба Агын Байтай хубдууд омогой Аюшеев Ардана гэгшэд ламанарта хамһалса.

Агын Сагаан-Уулын Сагаан малгайтай Хуасай омогой Дамбижалсанова Дулма Дармаевна ба би: Агын Согто-Хангилай Дэлдэгэр галзууд ба Сагаан-Уулын Доргошо галзууд омогой Номин-Туяа Баатарай хоёр тахил мүргэлэйн зүйлнүүдые бэлдэсэбди.

Үргэд, мүргэлэйн дүүрэмсээр, хара шанга һалхитай байһан тэнгэри гэнтэ хойто хизаар тээшэ нэгэ зуруудаар сэлмэжэ, ёһотойл харгы зам мэтэ хүхэрэн нээгдэ лэн. Энэ дүрэ баруун урдаһаа үргэнөөр эхилээд, зүүн хойшоо нарин боло болоһоор, үзүүрын хун шубуунай хушуун мэтэ болоһоо лэн. Энэмнай ехэ һайхан юроол тэмдэг мэтэ гэлдэн байгаабди. Нэн түрүүн Хори буряадайманай «харгы зам нээгдэ» гэжэ Хун-шубуун эхэмнай маанадтаа харуулба гэжэл ойлгообди.

Аяар холын (800-гаад км) Ойхон мүргэл хэхээ ошохо хүндэ хэрэгымнай ехэнхидээ хори буряадуудай хүзэгтэн дэмжэ, хангаа бшуу. Жэшээлхэдэ, залу Аюшеев Арданын бүлэ (12 халуун амин, үхибүүдын - 10) бүхы харгыманай бензинэй гаргаша өөһэдтөө даажа абаа (1600 км). Ардана өөрынгөө машинаар аяар Улаан-Үдэһөө Ойхон ольтирогой Хужир нуурын - Бурхан хушуун хүрэтэр, һөөрөө Улаан-Үдэ хүрэтэр өөрөө бээрээ жолоошооло.

Эдэ бүгэдэндэ халуун баярые хүргэе! Дайн дажарта дарагдангүй, энхэ амгалан, зол жаргалтай, уга һаһатай, элүүр энхэ, эбгэй зетэй, үнэр баян омог дорюун, олон боложо, һама, Жамсаран бурхадые тахидар, Байгалаа, бүхы дэлхэйн зоной түлөө харюусалгатай буряад зомнай хэтэ мүнхэ амидархан болтогой! Ойхон ольтирог дээрэхи нангин шүтөөнэй хабсагайнууд дээрэ элдэб аяншалагшад, мүн юрэ зайжашые ябаһан зон өөһэдынгөө нэрэ, бэшэшые элдэб юумэ зурана, бэшэнэ, шулуунуудынь иишэ тишэнэ хүдэлэнэ, һандаана. Тийхэдэ Бурхан хушуун дээрэхи һама ба Жамсаран бурхадый буудаг хабсагай руу эхэнэрнүүд, архи ууһан ба хара тамхи татаһан хүнүүд бууха хэрхэй юм (сээртэй). Тэрэ арюун газарта тамхи татаха, нобшоо хаяха, нёлбохо, хэрэлдэхэ, һүхирхэ, хашхарха, дэбхэрхэ г.м. шууяа татаха - хорюултай. Харин эдэ бүгэдые ерүүл аяншалагшад сээрлэнгүй.

Буряад зомнай, хүндэтэ хүзэгтэн! Эдэ бүгэдые анжаран, анжаран, хэмжээ абахаар, заһахаар болоол! Бурхан хушуун маанадые бүхы бэемнай эльбэһэн шанга һалхьяр, тэнгэринэе үдхэнөөр унажа байһан нойтон, саб сагаан, томо абаахай саһаар уртаа ба үдэшөө. Хун шубуунай хөөбэр элдэ адли саһан нюур дээрэмнай түргэн хайлажа, нёлбоһон мэтээр урдан байгаа... Энэмнай буурал сагаан Хун-шубуун эхэмнай маанадаа эльбэн, тэбэрин, таалан, уйлан уттаа, үдэшөө...

Номин-Туяа БААТАРАЙ, «Заяа» гэнэн регион хоорондох ийгүүлэхы сэдхэлэй нийтын бүлгэмэй түрүүлэгшэ.

«СВЯЩЕНЕН БЕССМЕРТНЫЙ ОГОНЬ ТАЙЛГАНА...»

Как стало известно из СМИ, наша землячка, работающая в настоящее время в Москве, Швейцарским Нобелевским комитетом выдвинута на Нобелевскую премию мира 2005 года. Это Людмила Васильевна Варфоломеева, урожденная Николаева, чьи детские и ученические годы прошли в селе Еланцы Ольхонского района Иркутской области, где она окончила школу с золотой медалью, а после - институт с красным дипломом в Иркутске. С 1981 г. работала в Улан-Удэ в лаборатории иммуноморфологии отдела биологически активных веществ индотибетской медицины Института биологии БНЦ. С 1986 г. училась в Москве в аспирантуре НИИ морфологии человека, после чего ввиду отсутствия работы в Улан-Удэ выехала в Иркутск. Там в 1993 г. была избрана депутатом Законодательного собрания Иркутской области, в котором стала председателем Комитета по законодательству природопользования и экологии, была членом рабочих групп Госдумы РФ по законопроектам и проекту Закона РФ «Об охране озера Байкал». Ей принадлежит ряд инициатив по проектам других законов большой государственной важности. В духе времени и социально-экономических перемен в стране в 1998 г. Людмила Васильевна получила второе высшее образование, окончив Сибирско-Американский факультет бизнеса и менеджмента ИрГУсуна.

Алгар ТУМАХАНИ

РАДИ БЛАГА ЛЮДЕИ

Хоть стимул к творчеству почти исчез, напротив, он у нас не убывает: растёт плеяда славных поэтов, чье слово выстоять нам помогает.

В крутой Москве Туяна Олзонэ плодами кисти и пера блистает, и делом важным занята, зане* ее дух альтруизма вдохновляет.

Ольхона дочь, сочувствуя душой народу в бедах, приняла на плечи сама подвижничества груз большой, а для правозащитниц роль предтечи.

Печалась, говорит она в стихах о беспросветной, нашей скудной жизни, и силы не щадит за совесть, не за страх, помочь податься на ноги отчизне.

Зане* - ибо, так как (устар.).

Туяна ОЛЗОНЭ

ОЛЬХОН О, мой народ, моя земля, мое забытое Отечество - в лихое время без седла, без удали, без молодечества!

Кто так живет в бездушной мгле с законами нелепыми, с потухшей мыслью в голове и с песнями неспетыми?

Шаман Егор однажды мне сказал: «Ольхон - душа Байкала. Спасем Ольхон - спасем все во что бы-то не стало».

Хранитель бдительный святынь суров седой Ольхон - божеств верховных и богинь святой извечный трон.

Поймем ли, сможем ли создать ему достойный Храм? Иль будем так же прозябать подобно всем рабам?

Без средств, без знаний, без ветрил стал наш народ убог. Молюсь, чтоб дал подняться сил ему всемирлостивый Бог.

ТАЙЛГАН

Когда разгорелся костер тайлгана, когда вознесли заклинанья шаманы, с небес голубых гулко гром прогремел он, слава Тэнгри, гимн народу пропел.

И струи дождя полились долгожданны, на лицах людей светоносная прана, и каждый, молясь, заручиться сумел надеждой на пользу задуманных дел.

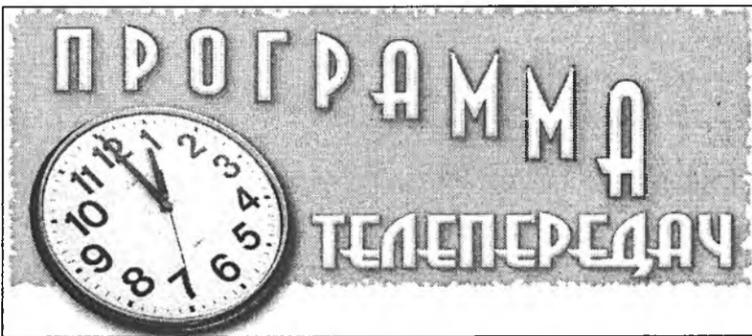
Священен бессмертный огонь тайлгана: огонь в очаге - продолжение клана. Владыка огня добрый дух Сахядай спасет, сохранит наш народ и наш край!

№42(447)

Дүхэрнэ

№126(21212)

Понедельник, 31

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

- 07.00 "Доброе утро"
10.00 Новости
10.05 Х/ф "Чтобы выжить"
12.20 "Идолы". Кларк Гейбл
13.00 Новости
13.05 "Большой обед"
14.30 Х/ф "Отряд особого назначения"
16.00 Новости
16.10 "Лолита. Без комплексов"
17.00 Т/с "Хозяйка судьбы"
18.00 "Федеральный судья"
19.00 Вечерние новости
19.10 "Кривое зеркало"
19.40 Т/с "Адьютанты любви"
20.50 Жди меня
22.00 "Время"
22.30 "Есенин"
23.30 "Нальчик. Нападение на рассвете"
00.40 Ночные новости
01.00 Т/с "Братство бомбы"

«РОССИЯ»

- 06.00 "Доброе утро, Россия!"
07.45, 08.45 Вести-Бурятия
08.15, 09.05 Вести-Бурятия (на бур. яз.)
09.45 Х/ф "Тридцать три"
11.15 "Кирилл Лавров"
12.00 Вести

- 12.30 Местное время. Вести-Бурятия
12.50 Т/с "Марш Турецкого"
13.45 "Частная жизнь"
14.45 Вести. Дежурная часть
15.00 Вести
15.10 Местное время. Вести-Бурятия
15.30 Х/ф "Мы умрем вместе"
17.30 Вести. Дежурная часть
17.40 Местное время. Вести-Бурятия
18.00 Вести
18.15 "Смехопанорама"
18.45 Т/с "Обреченная статья звездой"
19.45 Т/с "Черная богиня"
20.45 Вести. Подробности
21.00 Вести
21.30 Вести-Бурятия
21.50 "Спокойной ночи, малыши!"
22.00 Т/с "Счастье ты мое..."
22.55 Т/с "Тайная стража"
00.00 "Вести + "
00.20 "Советская империя. Братская ГЭС"

НТВ

- 07.00 "Сегодня утром"
10.15 "Вопрос... Еще вопрос"
11.00 "Сегодня"
11.20 "Чистосердечное признание"
11.55 "Кулинарный поединок"
12.55 "Квартирный вопрос"
14.00 "Сегодня"
14.30 "Марш Турецкого"

- 16.35 "Чрезвычайное происшествие"
17.00 "Сегодня"
17.20 Т/с "Улицы разбитых фонарей-6"
Канал БГТРК
19.35 Телевикторина "Чтобы знали и помнили"
19.50 Дорожный контроль
Канал НТВ
20.00 "Сегодня"
20.45 "Возвращение Мухтара-2"
21.50 "Лебединый рай"
23.00 "Сегодня"
23.40 "Рублевка. Live"
00.45 "Чрезвычайное происшествие"
01.00 "Сегодня"
01.20 "Школа злословия"

АРИГ УС

- 08.00 "Знаки зодиаки". Погода
08.10 "Глобальные новости"
08.15 М/с "Эй, Арнольд!"
08.40 М/с "Котопес"
09.05 М/с "Губка Боб Квадратные Штаны"
09.30 "Предприниматель"
09.45 "Знаки зодиаки". Погода. "Формула успеха"
09.55 Наши песни
10.00 "Нетрадиционные похороны"
10.30 Х/ф "Пугливый Эрнест"
13.15 М/с "Энди Рихтер, властелин Вселенной"
13.40 М/с "Крутые бобры"
14.05 М/с "Ох уж эти детки"
14.30 Т/с "Рабыня Изаура"
14.55 "Знаки зодиаки"
15.00 "Школа ремонта"
16.00 Т/с "Толстая девчонка"
17.00 М/ф. Погода
17.10 Победоносный голос верующего
17.40 "Голод"
18.40 "Знаки зодиаки". Погода
18.45 "Восточный экспресс"
19.00 "Невероятно, но факт"
20.00 "К 10-летию БГУ"
20.15 "Знаки зодиаки". "Формула успеха"
20.30 "Восточный экспресс". Погода

- 21.00 Т/с "Графиня де Монсоро"
22.00 "Дом-2. Это любовь"
23.00 "Восточный экспресс". Погода
23.25 "Знаки зодиаки"
23.30 Х/ф "Кошмар перед Рождеством"
01.30 "Ночной голод"

ТИВИКОМ

- 07.20 Погода. "Лоск"
07.30 "Школьные ТВ"
07.55 М/с "Бэйблэйд"
08.35 "Очевидец"
09.25 Т/с "МЭШ"
10.30 "Городской патруль". Погода
10.50 "Час суда"
13.00 "Исчезновения"
13.30 "24". Погода. "Лоск"
14.00 "Невероятные истории"
15.00 "Дорогая передача"
15.15 "Секретные материалы"
16.15 Т/с "Афромосквич"
17.30 Т/с "Мятежный дух"
18.30 Т/с "Холостяки". Погода
19.45 "Мистер Бин"
20.00 М/с "Симпсоны"
20.30 "На колесах". Погода. "Лоск"
20.50 "Городской патруль"
21.00 "Боец"
22.10 Т/с "Солдаты-4". Погода. "Лоск"
23.20 Т/с "Студенты"
00.30 "24". Погода. "Городской патруль"
01.00 "Мистер Бин"
01.15 "Шестое чувство"

СТС - «БАЙКАЛ»

- 06.00 Т/с "Лучшие"
06.50 М/ф
07.00 М/ф "Веселые мелодии"
07.30 Т/с "Моя прекрасная няня"
08.00 Т/с "Не родись красивой"
09.00 Истории в деталях
09.30 Т/с "Зачарованные"
10.30 Х/ф "Приключения Роки и Бульвинкля"

- 12.25 М/ф
13.00 "Новая семейка Адамс"
13.30 М/с "Питер Пэн и пираты"
14.00 М/с "Смешарики"
14.30 М/с "Оливер Твист"
15.00 М/с "Люди в черном"
15.30 М/с "Приключения Джеки Чана"
16.00 Т/с "Зена - королева воинов"
17.00 Прогноз погоды. Т/с "Чудеса науки"
17.30 Т/с "Зачарованные"
18.25 Прогноз погоды. Т/с "Моя прекрасная няня"
19.30 Истории в деталях
20.00 Прогноз погоды. Т/с "Не родись красивой"
21.00 Т/с "Люба, дети и завод..."
21.30 "Части тела"
23.30 Истории в деталях
00.00 Т/с "Моя прекрасная няня"
00.35 Детали
01.35 Прогноз погоды
01.40 Профилактика (до 06.00)

ДТВ

- 10.00 М/ф
11.00 "Няня"
11.30 "Как уходили кумиры"
11.55 "Неслучайная музыка"
12.00 Телемагазин
12.30 "Агентство криминальных новостей"
12.50 Х/ф "Рецепт мести"
15.05 "Самое смешное видео"
15.35 Т/с "Округ Колумбия"
16.30 Т/с "Крутой Уокер"
17.30 М/ф
18.30 "Деньги с неба"
18.40 "Опергруппа, на выезд!"
19.25 "Как уходили кумиры"
19.50 Х/ф "Чужие здесь не ходят"
21.30 "Неслучайная музыка"
21.35 "Осторожно, афера!"
22.05 "Самое смешное видео"
22.30 Т/с "Женаты и с детьми"
22.55 Т/с "Дальнобойщики"
00.00 "Опергруппа, на выезд!"

ОТДЕЛ РЕКЛАМЫ • 21-62-62 •

ОТДЕЛ РЕКЛАМЫ •

Вторник, 1

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

- 07.00 "Доброе утро"
10.00 Новости
10.05 Т/с "Есенин"
11.20 "Агент национальной безопасности"
12.30 "Идолы". Пьер Карден
13.00 Новости
13.05 "Большой обед"
14.30 "Команда Гуффи"
14.50 "Гайдай. Комедии семейной жизни"
16.00 Новости
16.10 "Лолита. Без комплексов"
17.00 Т/с "Хозяйка судьбы"
18.00 "Федеральный судья"
19.00 Вечерние новости
19.10 "Кривое зеркало"
19.40 Т/с "Адьютанты любви"
20.50 "Пусть говорят"
22.00 "Время"
22.30 "Есенин"
23.30 Д/ф "Пагубная страсть слабого пола"
00.40 Ночные новости
01.00 "2030"
02.10 Х/ф "Последний рассвет"
04.20 Х/ф "Чудо в горах"
05.50 Д/ф "Рублевка"
06.00 Новости
06.05 "Рублевка". Окончание

«РОССИЯ»

- 06.00 "Доброе утро, Россия!"
07.45, 08.45 Вести-Бурятия
08.15, 09.05 Вести-Бурятия (на бур. яз.)
09.45 Т/с "Счастье ты мое..."
Канал БГТРК
10.45 Бамбаахай
11.05 Улгур
11.15 Тайзан
Канал "Россия"
11.45 "Россия. Путь к миру и согласию. "Святая Русь"
12.00 Вести
12.30 Местное время. Вести-Бурятия
12.50 "Марш Турецкого"
13.45 "Частная жизнь"

- 14.45 Вести. Дежурная часть
15.00 Вести
15.10 Местное время. Вести-Бурятия
15.30 "Суд идет"
16.30 Т/с "Тайная стража"
17.30 Вести. Дежурная часть
17.40 Местное время. Вести-Бурятия
18.00 Вести
18.15 "Кулагин и партнеры"
18.45 Т/с "Обреченная статья звездой"
19.45 Т/с "Черная богиня"
20.45 Вести. Подробности
21.00 Вести
21.30 Местное время. Вести-Бурятия
21.50 "Спокойной ночи, малыши!"
22.00 Т/с "Счастье ты мое..."
22.55 Т/с "Тайная стража"
00.00 "Вести + "
00.20 "Пожар в гостинице "Россия"
01.15 Вести. Дежурная часть
01.30 Х/ф "На Муромской дорожке"
03.25 Дорожный патруль

НТВ

- 07.00 "Сегодня утром"
10.15 "Вопрос... Еще вопрос"
11.00 "Сегодня"
11.20 "Чрезвычайное происшествие. Обзор за неделю"
11.50 "Принцип домино"
12.50 "Косвенные улики"
14.00 "Сегодня"
14.30 "Для тебя"
15.30 Т/с "Лебединый рай"
16.35 "Чрезвычайное происшествие"
17.00 "Сегодня"
17.20 Т/с "Каменская-3. Иллюзия греха"
Канал БГТРК
19.35 "Паззлы"
19.45 "Тамир"
Канал НТВ
20.00 "Сегодня"
20.45 "Возвращение Мухтара-2"
21.50 "Лебединый рай"
23.00 "Сегодня"
23.40 Х/ф "Отверженный"

- 01.00 "Сегодня"
01.20 Х/ф "Отверженный"
01.35 Т/с "За гранью возможного-VI"
02.25 "Клиент всегда мертв-3"
03.20 Бильярд
03.50 Футбол. Лига чемпионов. "Бетис" (Испания) - "ЧЕЛСИ" (Англия). Прямая трансляция
05.55 "Кин Эдди"

АРИГ УС

- 07.35 "Знаки зодиаки"
07.40 "Восточный экспресс". Погода
08.10 "Глобальные новости"
08.15 М/с "Котопес"
08.40 "Восточный экспресс". Погода
09.05 М/с "Губка Боб Квадратные Штаны"
09.30 "Вперед, к новоселью!"
09.45 "Знаки зодиаки". Погода. "Формула успеха"
09.55 Наши песни
10.00 "Охотники на крокодилов"
11.00 Х/ф "Кошмар перед Рождеством"
12.55 М/ф
13.15 Т/с "Энди Рихтер, властелин Вселенной"
13.40 М/с "Крутые бобры"
14.05 М/с "Ох уж эти детки"
14.55 "Знаки зодиаки"
15.00 "Школа ремонта". "Спальня для Барби"
16.00 Т/с "Толстая девчонка"
17.00 М/ф
17.10 Победоносный голос верующего
17.40 "Голод"
18.40 "Знаки зодиаки". Погода
18.45 "Восточный экспресс"
19.00 "Запретная зона"
20.00 "Будни"
20.20 "Формула успеха". "Знаки зодиаки"
20.30 "Восточный экспресс". Погода
21.00 Т/с "Графиня де Монсоро"
22.00 "Дом-2. Это любовь"

- 23.00 "Восточный экспресс". Погода
23.25 "Знаки зодиаки"
23.30 Х/ф "Ночь живых призраков"
01.15 "Ночной голод"

ТИВИКОМ

- 07.20 "Городской патруль". Погода. "Лоск"
07.30 М/с "Дуг"
07.55 М/с "Бэйблэйд"
08.25 Т/с "Солдаты-4"
09.20 Т/с "МЭШ"
10.30 "Городской патруль". Погода
10.50 "Час суда"
11.50 "Час суда"
13.00 "Исчезновения"
13.30 "24". Погода. "Лоск"
14.00 Т/с "Боец"
15.15 "Секретные материалы"
16.15 Т/с "Солдаты-4"
17.30 Т/с "Мятежный дух"
18.30 Т/с "Студенты". Погода
19.45 "Мистер Бин"
20.00 М/с "Симпсоны"
20.30 "24". Погода. "Городской патруль". "Лоск"
21.00 "Боец"
22.10 "Солдаты-4"
23.10 Погода. "Лоск"
23.20 "Студенты"
00.30 "24". Погода. "Городской патруль"
01.00 "Мистер Бин"
01.15 Х/ф "Лолита"

СТС - «БАЙКАЛ»

- 06.00 Прогноз погоды. Т/с "Лучшие"
06.50 М/ф "Птичка Тари"
07.00 М/ф "Веселые мелодии"
07.30 Т/с "Моя прекрасная няня"
08.00 Т/с "Не родись красивой"
09.00 Истории в деталях
09.30 Т/с "Зачарованные"
10.30 Прогноз погоды. Т/с "Люба, дети и завод..."
11.00 Х/ф "Замороженная калифорнийка"
13.00 "Другое измерение"

- 13.30 М/с "Питер Пэн и пираты"
14.00 М/с "Смешарики"
14.30 М/с "Оливер Твист"
15.00 М/с "Люди в черном"
15.30 М/с "Приключения Джеки Чана"
16.00 Прогноз погоды. Т/с "Зена - королева воинов"
17.00 Т/с "Чудеса науки"
17.30 "Зачарованные"
18.25 Прогноз погоды. Т/с "Моя прекрасная няня"
19.30 Истории в деталях
20.00 Прогноз погоды. Т/с "Не родись красивой"
21.00 Т/с "Люба, дети и завод..."
21.30 Х/ф "Тринадцать привидений"
23.30 Истории в деталях
00.00 Т/с "Моя прекрасная няня"
00.35 Детали
01.35 Прогноз погоды
01.40 Профилактические работы (до 06.00)

ДТВ

- 10.00 М/ф
11.00 "Няня"
11.55 "Неслучайная музыка"
12.00 Телемагазин
12.30 "Агентство криминальных новостей"
12.50 Х/ф "Глубокое погружение"
15.05 "Самое смешное видео"
15.35 Т/с "Округ Колумбия"
16.30 Т/с "Крутой Уокер"
17.30 М/ф
18.30 Шоу "Деньги с неба"
18.40 Д/с "Опергруппа, на выезд!"
19.50 Х/ф "Сладкая женщина"
22.00 "Неслучайная музыка"
22.05 "Самое смешное видео"
22.30 Т/с "Женаты и с детьми"
22.55 Т/с "Дальнобойщики"
00.00 Д/с "Опергруппа, на выезд!"
00.40 "Агентство криминальных новостей"
01.00 Х/ф "Чокнутая нянька"
03.10 "Карданный вал"
03.30 "Дикарки"

№126(21212)

Дүжэрнэ

№42(447)

Среда, 2

Первый канал

07.00 "Доброе утро"
10.00 Новости
10.05 Т/с "Есенин"
11.20 Т/с "Агент национальной безопасности"
12.30 Людмила Целиковская. "Любовь и коварство"
13.00 Новости
13.05 "Большой обед"
14.20 "Команда Гуффи"
14.50 Д/ф "Б.Брондуков. Последний сеанс"
16.00 Новости
16.10 "Лолита. Без комплексов"
17.00 Т/с "Хозяйка судьбы"
18.00 "Федеральный судья"
19.00 Вечерние новости
19.10 "Кривое зеркало"
19.40 "Адъютанты любви"
20.50 "Пусть говорят"
22.00 "Время"
22.30 "Есенин"
23.30 Д/ф "Наталья Гундарева. Личная жизнь королевы"
00.40 Ночные новости
01.00 Искатели. "Орден русских рыцарей"
01.50 Ударная сила. "Солдат будущего"
02.40 Х/ф "Ураган"

«Россия»

06.00 "Доброе утро, Россия!"
07.45, 08.45 Вести-Бурятия
08.15, 09.05 Вести-Бурятия (на бур. яз.)
09.45 Т/с "Счастье ты мое..."
Канал БГТРК
10.45 "Толи"
11.10 Мунхэ зула
11.30 "Тамир"
Канал "Россия"
11.45 "Россия. Путь к миру и согласию. "Пылающие сердца"
12.00 Вести

12.30 Местное время. Вести-Бурятия
12.50 Т/с "Марш Турецкого. Заговор генералов"
13.45 "Частная жизнь"
14.45 Вести. Дежурная часть
15.00 Вести
15.10 Местное время. Вести-Бурятия
15.30 "Суд идет"
16.30 Т/с "Тайная стража"
17.30 Вести. Дежурная часть
17.40 Местное время. Вести-Бурятия
18.00 Вести
18.15 "Кулагин и партнеры"
18.45 Т/с "Обреченная статья звездой"
19.45 Т/с "Черная богиня"
20.45 Вести. Подробности
21.00 Вести
21.30 Местное время. Вести-Бурятия
21.50 "Спокойной ночи, малыши!"
22.00 "Счастье ты мое..."
22.55 Т/с "Тайная стража"
00.00 "Вести +"
00.20 "Исторические хроники". "1942. Клавдия Шульженко"
01.15 Вести. Дежурная часть
01.30 "ПроСВЕТ"
02.30 Х/ф "Пропаший сон"

НТВ

07.00 "Сегодня утром"
10.15 "Вопрос... Еще вопрос"
11.00 "Сегодня"
11.15 "Особо опасен!"
11.50 "Принцип домино"
12.50 "Косвенные улики"
14.00 "Сегодня"
14.30 "Для тебя"
15.30 Т/с "Лебединый рай"
16.35 "Чрезвычайное происшествие"
17.00 "Сегодня"
17.20 Т/с "Каменская-3. Иллюзия греза"
Канал ВГТРК
19.35 "Толи"

Канал НТВ
20.00 "Сегодня"
20.45 "Возвращение Мухтара-2"
21.50 "Лебединый рай"
23.00 "Сегодня"
23.35 "Рублевка. Live"
00.45 "Чрезвычайное происшествие"
01.00 "Сегодня"
01.30 Х/ф "Бал монстров"

Ариг Ус

07.35 "Знаки зодиаки"
07.40 "Восточный экспресс".
Погода
08.10 "Глобальные новости"
08.15 М/с "Котопес"
08.40 "Восточный экспресс".
Погода
09.05 М/с "Губка Боб Квадратные Штаны"
09.30 "Ваше здоровье"
09.45 "Знаки зодиаки". Погода. "Формула успеха"
09.55 Наши песни
10.00 "Зверские сказки"
11.00 Х/ф "Ночь живых призраков"
13.15 М/с "Жестокие войны"
13.40 М/с "Крутые бобры"
14.05 М/с "Ох уж эти детки"
14.55 "Знаки зодиаки"
15.00 "Школа ремонта"
16.00 Т/с "Толстая девчонка"
17.00 М/ф. Погода
17.10 Победоносный голос верующего
17.40 "Голод"
18.40 "Знаки зодиаки". Погода
18.45 "Восточный экспресс"
19.00 "Возможности пластической хирургии"
20.00 "Будни"
20.20 "Знаки зодиаки". "Формула успеха"
20.30 "Восточный экспресс".
Погода
21.00 Т/с "Графиня де Монсоро"

22.00 "Дом-2. Это любовь"
23.00 "Восточный экспресс".
Погода
23.25 "Знаки зодиаки"
23.30 Х/ф "Еще одна пятница"
01.15 "Ночной голод"

Тивиком

07.20 Погода. "Лоск"
07.30 М/с "Дуг"
07.55 М/с "Бэйблэйд"
08.25 Т/с "Солдаты-4"
09.20 Т/с "МЭШ"
10.30 "Городской патруль".
Погода
10.50 "Час суда"
12.55 "Исчезновения"
13.30 "24". Погода. "Лоск"
14.00 Т/с "Боец"
15.15 "Секретные материалы"
16.15 Т/с "Солдаты-4"
17.30 Т/с "Мятежный дух"
18.30 Т/с "Студенты". Погода
19.45 "Мистер Бин"
20.00 "Стильная жизнь". Погода
20.15 "Домашний зоопарк"
20.25 "Спорт-центр РБ". Погода. "Лоск"
21.00 "Боец"
22.10 Т/с "Солдаты-4". Погода. "Лоск"
23.20 Т/с "Студенты"
00.30 "24". Погода. "Городской патруль"
01.00 "Мистер Бин"
01.15 Х/ф "После нас хоть топ"

СТС - БАЙКАЛ

06.00 Погода. Т/с "Лучшие"
06.50 М/ф "Кто сказал мяу?"
07.00 М/ф "Веселые мелодии"
07.30 Т/с "Моя прекрасная няня"
08.00 Погода. Т/с "Не родись красивой"
09.00 Истории в деталях
09.30 Т/с "Зачарованные"
10.30 Прогноз погоды. Т/с "Люба, дети и завод..."

11.00 Х/ф "Отчаянный папа"
13.00 Т/с "Другое измерение"
13.30 М/с "Питер Пэн и пираты"
14.00 М/с "Смешарики"
14.30 М/с "Оливер Твист"
15.00 М/с "Люди в черном"
15.30 М/с "Приключения Джеки Чана"
16.00 Прогноз погоды. Т/с "Зена - королева воинов"
17.00 Т/с "Чудеса науки"
17.30 Т/с "Зачарованные"
18.25 Прогноз погоды. Т/с "Моя прекрасная няня"
19.30 Истории в деталях
20.00 Прогноз погоды. Т/с "Не родись красивой"
21.00 Т/с "Люба, дети и завод..."
21.30 Х/ф "Война Логана. Священный честию"
23.30 Истории в деталях
00.00 Т/с "Моя прекрасная няня"
00.35 Детали
01.35 Прогноз погоды
01.40 Профилактические работы (до 06.00)

ДТВ

10.00 М/ф "Няня"
11.00 "Няня"
11.55 "Неслучайная музыка"
12.00 Телемагазин
12.30 "Агентство криминальных новостей"
12.50 Х/ф "Большое ограбление"
15.05 "Самое смешное видео"
15.35 Т/с "Округ Колумбия"
16.30 Т/с "Крутой Уокер"
17.30 М/ф "Шоу "Деньги с неба"
18.40 "Опергруппа, на выезд!"
19.50 Х/ф "Расскажи мне о себе"
22.00 "Неслучайная музыка"
22.05 "Самое смешное видео"
22.30 Т/с "Женаты и с детьми"
22.55 "Дальнейшие"
00.00 "Опергруппа, на выезд!"
00.40 "Агентство криминальных новостей"
01.00 Х/ф "Другой мир"

• ОТДЕЛ РЕКЛАМЫ • 21-62-62 •

• ОТДЕЛ РЕКЛАМЫ • 21-62-62 •

Четверг, 3

Первый канал

07.00 "Доброе утро"
10.00 Новости
10.05 Т/с "Есенин"
11.20 "Агент национальной безопасности"
12.30 "Идолы"
13.00 Новости
13.05 "Большой обед"
14.20 "Команда Гуффи"
14.50 Д/ф "Три любви Любови Орловой"
16.00 Новости
16.10 "Лолита. Без комплексов"
17.00 Т/с "Хозяйка судьбы"
18.00 "Федеральный судья"
19.00 Вечерние новости
19.20 "Адъютанты любви"
20.20 Поле чудес. Специальный выпуск
22.00 "Время"
22.20 "КВН-2005". Высшая лига. Второй полуфинал
00.40 Х/ф "21 грамм"
03.00 Х/ф
04.40 Футбол. Кубок УЕФА. "Болтон" - "Зенит". Передача из Англии

«Россия»

06.00 "Доброе утро, Россия!"
07.45, 08.45 Вести-Бурятия
08.15, 09.05 Вести-Бурятия (на бур. яз.)
09.50 Т/с "Счастье ты мое..."
11.45 "Россия. Путь к миру и согласию. "Героическая оборона Троицкой обители"
12.00 Вести
12.30 Местное время. Вести-Бурятия
12.50 "Марш Турецкого"
13.50 Праздник Ураза-Байрам
14.45 Вести. Дежурная часть
15.00 Вести

15.10 Местное время. Вести-Бурятия
15.30 "Суд идет"
16.30 Т/с "Тайная стража"
17.30 Вести. Дежурная часть
17.40 Местное время. Вести-Бурятия
18.00 Вести
18.15 "Кулагин и партнеры"
18.45 Т/с "Обреченная статья звездой"
19.45 "Черная богиня"
20.45 Вести. Подробности
21.00 Вести
21.30 Местное время. Вести-Бурятия
21.50 "Спокойной ночи, малыши!"
22.00 "Счастье ты мое..."
22.55 Т/с "Тайная стража"
00.00 Х/ф "Где находится нофелет?"
01.40 Х/ф "Ярость"
03.50 Дорожный патруль

НТВ

07.00 "Сегодня утром"
10.15 "Вопрос... Еще вопрос"
11.00 "Сегодня"
11.15 Криминальная Россия. "Дьявольская сумка"
11.50 "Принцип домино"
12.50 "Косвенные улики"
14.00 "Сегодня"
14.30 "Для тебя"
15.30 Т/с "Лебединый рай"
16.35 "Чрезвычайное происшествие"
17.00 "Сегодня"
17.20 "Каменская-3"
Канал ВГТРК
19.35 Улгур
19.45 Телевизионная приемная
Канал НТВ
20.00 "Сегодня"
20.35 Х/ф "Зависть богов"
23.15 Х/ф "Мошеники"
01.15 "Лебединый рай"
03.25 Бильярд

03.50 "Кома. Это правда"
04.25 Т/с "За гранью возможного-VI"
05.20 Х/ф "Она"

Ариг Ус

07.35 "Знаки зодиаки"
07.40 "Восточный экспресс".
Погода
08.10 "Глобальные новости"
08.15 М/с "Котопес"
08.40 "Восточный экспресс".
Погода
09.05 М/с "Губка Боб Квадратные Штаны"
09.30 "Гараж Из рук в руки"
09.45 "Знаки зодиаки". Погода. "Формула успеха"
09.55 Наши песни
10.00 "Рай для хищников. Акулы Палау"
11.00 Х/ф "Еще одна пятница"
13.15 Т/с "Энди Рихтер. Властелин Вселенной"
13.40 М/с "Крутые бобры"
14.05 М/с "Ох уж эти детки"
14.30 Т/с "Рабыня Изаура"
14.55 "Знаки зодиаки"
15.00 "Школа ремонта"
16.00 Т/с "Толстая девчонка"
17.00 М/ф
17.10 Победоносный голос верующего
17.40 "Голод"
18.40 "Знаки зодиаки"
18.45 "Восточный экспресс".
Погода
19.00 "Невероятно, но факт"
19.55 "Формула успеха"
20.00 "Будни"
20.25 "Знаки зодиаки"
20.30 "Восточный экспресс".
Погода
21.00 Т/с "Графиня де Монсоро"
22.00 "Дом-2. Это любовь"
23.00 "Восточный экспресс".
Погода
23.25 "Знаки зодиаки"
23.30 Х/ф "Плохой парень"
01.15 "Ночной голод"

Тивиком

07.20 "Лоск". Погода
07.25 "Спорт-центр РБ"
07.55 М/с "Бэйблэйд"
08.25 Т/с "Солдаты-4"
09.20 Т/с "МЭШ"
10.30 "Городской патруль". Погода
10.50 "Час суда"
11.50 "Час суда"
13.00 "Исчезновения"
13.30 "24". Погода. "Лоск"
14.00 Т/с "Боец"
15.15 "Секретные материалы"
16.15 Т/с "Солдаты-4"
17.30 Т/с "Мятежный дух"
18.30 Т/с "Студенты". Погода
19.45 "Мистер Бин"
20.00 "Лоск". Погода
20.10 "Радар-спорт"
21.00 "Боец"
22.10 Т/с "Солдаты-4". Погода. "Лоск"
23.20 Т/с "Студенты"
00.30 "24". Погода. "Городской патруль"
01.00 "Мистер Бин"
01.15 Х/ф "Пастырь идет по следу"

СТС - БАЙКАЛ

06.00 Прогноз погоды. Т/с "Лучшие"
06.50 М/ф "Крылья дядюшки Марабу"
07.00 М/ф "Веселые мелодии"
07.30 Т/с "Моя прекрасная няня"
08.00 Прогноз погоды. Т/с "Не родись красивой"
09.00 Истории в деталях
09.30 Т/с "Зачарованные"
10.30 Прогноз погоды. Т/с "Люба, дети и завод..."
11.00 Х/ф "Война Логана. Священный честию"
13.00 "Другое измерение"
13.30 М/с "Питер Пэн и пираты"

14.00 М/с "Смешарики"
14.30 М/с "Оливер Твист"
15.00 М/с "Люди в черном"
15.30 М/с "Приключения Джеки Чана"
16.00 Прогноз погоды. Т/с "Зена - королева воинов"
17.00 Т/с "Чудеса науки"
17.30 "Зачарованные"
18.25 Прогноз погоды. Т/с "Моя прекрасная няня"
19.30 Истории в деталях
20.00 Прогноз погоды. Т/с "Не родись красивой"
21.00 Х/ф "Вокруг света за 80 дней"
23.30 Истории в деталях
00.00 Т/с "Моя прекрасная няня"
00.35 Детали
01.35 Прогноз погоды
01.40 Профилактические работы (до 06.00)

ДТВ

10.00 М/ф "Няня"
11.00 "Няня"
11.30 "Как уходили кумиры. Геннадий Шпаликов"
11.55 "Неслучайная музыка"
12.00 Телемагазин
12.30 "Агентство криминальных новостей"
12.50 Х/ф "Хранитель"
15.05 "Самое смешное видео"
15.35 Т/с "Округ Колумбия"
16.30 Т/с "Крутой Уокер"
17.30 М/ф "Шоу "Деньги с неба"
18.40 "Опергруппа, на выезд!"
19.25 "Как уходили кумиры. Геннадий Шпаликов"
19.50 Х/ф "Табачный капитан"
21.50 "Неслучайная музыка"
22.05 "Самое смешное видео"
22.30 Т/с "Женаты и с детьми"
22.55 "Дальнейшие"
00.00 "Опергруппа, на выезд!"
00.40 "Агентство криминальных новостей"
01.00 Х/ф "Ускользящий вирус"

Пятница, 4

Первый канал

- 07.00 Новости
- 07.10 "Шутка за шуткой"
- 08.00 Х/ф "Человек, которого я люблю"
- 09.50 Д/ф "Заступница земли русской"
- 10.20 Играй, гармонь любимая!
- 11.00 Новости
- 11.10 Х/ф "Девчата"
- 13.00 Новости
- 13.10 Мультипликационный проект. "Гора самоцветов"
- 13.30 Д/ф "Русский набат"
- 14.30 Х/ф "Операция "Эники-беники"
- 16.00 Новости
- 16.10 Концерт с участием Николая Баскова, Елены Воробей, Иосифа Кобзона, Олега Газманова, Александра Ширвиндта, Михаила Державина и многих-многих других...
- 19.00 Вечерние новости
- 19.10 Невероятные приключения русских во Франции. "Большие гонки"
- 20.20 "Ералаш"
- 21.00 Юбилейный вечер Леонида Якубовича
- 22.00 "Время"
- 22.20 Юбилейный вечер Леонида Якубовича. Продолжение
- 23.50 Х/ф "Другая женщина, другой мужчина"
- 01.50 Х/ф "Влюбленный Шекспир"
- 04.00 Х/ф "Фар Лэп: путь к победе"

«Россия»

- 07.00 "В компании кота Леопольда". Сборник мультфильмов
- 07.40 Х/ф "Гусарская баллада"

- 09.35 "Комната смеха"
- 10.50 "Конец смутного времени"
- 11.45 "Россия. Путь к миру и согласию. "Народные герои"
- 12.00 Х/ф "За витриной универмага"
- 13.50 Большой праздничный концерт
- 15.00 Вести
- 15.20 Большой праздничный концерт. Продолжение
- 16.40 Х/ф "Москва слезам не верит". 1 с.
- 18.00 Вести
- 18.10 Х/ф "Москва слезам не верит". 2 с.
- 19.50 "Кривое зеркало"
- 21.00 Вести
- 21.15 "Кривое зеркало". Продолжение
- 23.00 Х/ф "Королева бензokolонки-2"
- 00.50 Х/ф "Ас"

НТВ

- 07.15 М/ф "Винни-Пух", "Винни-Пух идет в гости"
- 07.35 Х/ф "Остров сокровищ"
- 08.35 Национальное географическое общество детям
- 09.00 "Сегодня"
- 09.15 Х/ф "Паспорт в Париж"
- 11.00 "Сегодня"
- 11.15 Х/ф "Ребро Адама"
- 12.50 "Смута"
- 14.00 "Сегодня"
- 14.20 Х/ф "В поисках конвоя"
- 15.00 Х/ф "Петровка, 38"
- 17.00 "Сегодня"
- 17.20 Х/ф "Русский бунт"
- 20.00 "Сегодня"
- 20.35 Х/ф "Матрица. Перезагрузка"
- 23.15 Х/ф "Идеальное убийство"

- 01.25 Т/с "Лебединый рай"
- 03.35 Т/с "За гранью возможного-VI"
- 04.35 Х/ф "Мир по Гаргу"

Ариг Ус

- 07.30 "Знаки зодиаки"
- 07.35 "Восточный экспресс". Погода
- 08.00 М/ф "Конек-Горбунок"
- 09.15 Х/ф "Эрнест едет в лагерь"
- 11.00 "Восточный экспресс". Погода
- 11.25 "Знаки зодиаки". "Формула успеха"
- 11.30 "Москва. Инструкция по применению"
- 12.00 "Дом-2. Вспомнить все"
- 14.00 Победоносный голос верующего
- 14.30 Т/с "Рабья Изаура"
- 14.55 "Знаки зодиаки"
- 15.00 "Школа ремонта"
- 16.00 "Голод"
- 17.00 "Дом-2"
- 18.00 Х/ф "Перекресток"
- 19.50 "Знаки зодиаки". "Формула успеха"
- 20.00 "Внимание! Женщина за рулем"
- 20.15 Х/ф "Живым или мертвым"
- 22.00 "Дом-2. Это любовь"
- 23.00 "Братья Каримовы после "Дома-2"
- 01.10 "Знаки зодиаки". Погода
- 01.15 Х/ф "Смерть в прямом эфире"

Тивиком

- 07.00 "Городской патруль". Погода. "Лоск"
- 07.10 "Радар-спорт"
- 07.55 М/с "Бэйблэйд"
- 08.25 Т/с "Солдаты-4"

- 09.20 Т/с "МЭШ". Погода
- 10.30 Х/ф "Американ бой"
- 13.15 Т/с "Боец". Погода
- 14.30 Х/ф "Принцесса на бобах"
- 17.15 Т/с "Солдаты-4"
- 18.30 Т/с "Студенты". Погода
- 19.45 "Дорогая передача"
- 20.00 "Городской патруль". "Лоск". Погода
- 20.30 "Человек недели"
- 21.00 Х/ф "Будю, спасенный из воды"
- 23.15 "Магия величайших аттракционов". Погода
- 00.20 Х/ф "Ты у меня одна"
- 02.30 Т/с "Секретные материалы"
- 03.25 "Невероятные истории"
- 03.50 Ночной муз. канал

СТС - «БАЙКАЛ»

- 06.00 Прогноз погоды. М/ф "Лебединая песня"
- 07.15 М/ф "Приключения Буратино"
- 08.30 Прогноз погоды. М/ф "Про бегемота, который боялся прививок"
- 09.00 М/ф "Тайна третьей планеты"
- 10.00 Т/с "Моя прекрасная няня"
- 10.30 Т/с "Не родись красивой"
- 11.30 М/ф "Приключения Флика"
- 13.30 Х/ф "Малыш-каратист"
- 16.00 Прогноз погоды. Истории в деталях
- 16.30 Х/ф "Вокруг света за 80 дней"
- 18.55 Т/с "Моя прекрасная няня"
- 20.00 "Не родись красивой"
- 21.00 Х/ф "Форрест Гамп"

- 00.00 Т/с "Моя прекрасная няня"
- 00.35 Х/ф "Ад в поднебесье"
- 03.35 Профилактические работы (до 06.00)

ДТВ

- 10.00 М/ф
- 11.00 "Няня"
- 11.30 "Как уходили кумиры. Михаил Ромм"
- 11.55 "Неслучайная музыка"
- 12.00 Телемагазин
- 12.30 "Агентство криминальных новостей"
- 12.50 Х/ф "Ускользающий вирус"
- 15.05 "Самое смешное видео"
- 15.35 Т/с "Шоу рекордов Гиннеса"
- 16.30 Т/с "Крутой Уокер"
- 17.30 М/ф
- 18.30 Шоу "Деньги с неба"
- 18.40 "Этот безумный мир"
- 19.25 "Как уходили кумиры. Михаил Ромм"
- 19.50 Х/ф "Однажды 20 лет спустя"
- 21.45 "Неслучайная музыка"
- 21.50 Шоу "Деньги с неба"
- 22.05 "Самое смешное видео"
- 22.30 Т/с "Женаты и с детьми"
- 22.55 "Бунты: неконтролируемая толпа"
- 00.00 "Этот безумный мир"
- 00.40 "Агентство криминальных новостей"
- 01.00 Х/ф "Воины-призраки"
- 03.10 "Шеф рекомендует"
- 03.15 "Карданный вал"
- 03.35 "Дикарки"
- 04.45 Х/ф "Аппетитный Рауль"
- 06.30 "Неслучайная музыка"
- 06.40 "Шоу Джерри Спрингера"

ОТДЕЛ РЕКЛАМЫ • 21-62-62 •

Суббота, 5

Первый канал

- 07.00 Новости
- 07.10 Д/ф "Космонавт номер ноль"
- 08.00 Х/ф "Три ниндзя наносят ответный удар"
- 09.40 Слово пастыря
- 10.00 "Кряк-бригада". "С добрым утром, Микки!"
- 11.00 Новости
- 11.10 "Три окна"
- 11.50 "Римская империя", 1 ч.
- 13.00 Новости
- 13.10 Мультипликационный проект. "Гора самоцветов"
- 13.40 Х/ф "Наградить (посмертно)"
- 15.20 Мелодии и ритмы зарубежной эстрады по-русски
- 18.20 Бенефис Ефима Шифрина. "Люди в масках"
- 22.00 "Время"
- 22.20 Х/ф "От 180 и выше"
- 00.10 Что? Где? Когда?
- 01.40 Х/ф "Герой"
- 03.30 Х/ф "Толкачи"
- 05.50 Т/с "Линия огня"

«Россия»

- 07.00 "Доброе утро, Россия!"
- 08.40 "Золотой ключ"
- 09.00 Вести
- 09.10 Местное время. Вести-Бурятия
- 09.20 "Русское лото"
- 09.55 "Военная программа"
- 10.20 Церемония открытия V международного детского фестиваля искусств "Кинотаврик"

- 11.15 "Секрет успеха". Результаты голосования
- 11.45 "Россия. Путь к миру и согласию. "Связь времен"
- 12.00 Вести
- 12.10 Местное время. Вести-Бурятия
- 12.20 "Сто к одному"
- 13.15 "В поисках приключений"
- 14.15 "Клуб сенаторов"
- 15.00 Вести
- 15.20 Х/ф "Любить по-русски"
- Канал БГТРК
- 17.00 Молодежь Бурятии
- 17.20 Курьер
- 17.25 Время перемен. ОАО "Российские железные дороги" - 2 года
- 17.35 "Кто это?". Интеллектуальная игра
- 18.05 "Буряад орон". Худ.-публ. программа
- 18.30 "Телевизионная приемная". Федеральное казначейство
- 18.45 Примите поздравления
- Канал "Россия"
- 19.00 "Комната смеха"
- 19.55 "Секрет успеха"
- 20.50 В "Городке"
- 21.00 Вести
- 21.25 "Честный детектив"
- 21.55 "Субботний вечер"
- 23.45 Х/ф "Сорвиголова"
- 01.50 Х/ф "Кабельщик"

НТВ

- 07.05 М/ф "Винни-Пух и день забот"
- 07.25 "Остров сокровищ"
- 08.35 Национальное географическое общество детям
- 09.00 "Сегодня"
- 09.15 Т/с "Полицейский Кэттс и его собака"

- 09.45 "Без рецепта"
- 10.25 "Дикий мир"
- 11.00 "Сегодня"
- 11.15 "Главная дорога"
- 11.55 "Кулинарный поединок. Иванушки International"
- 12.55 "Квартирный вопрос"
- 14.00 "Сегодня"

Канал БГТРК

- 14.20 Мгновенье славы настает
- Канал НТВ
- 15.00 Х/ф "Огарева, 6"
- 17.00 "Сегодня"
- 17.15 "Женский взгляд"
- 17.50 "Юрмала-2005. Только звезды"
- 20.00 "Сегодня"
- 20.35 Х/ф "Маска Зорро"
- 23.20 Х/ф "Убить карпа"
- 01.25 Т/с "Лебединый рай"
- 03.20 "Мировой бокс. Ночь нокаутов"
- 04.00 Х/ф "Хранитель"
- 05.40 Х/ф "Возвращение мушкетеров"

Ариг Ус

- 07.45 "Знаки зодиаки". "Формула успеха". Погода
- 08.00 М/с "Приключения капитана Врунгеля"
- 09.25 Х/ф "Эрнест попадает в тюрьму"
- 11.00 "Саша плюс Маша". "Знаки зодиаки"
- 12.30 "Жизнь, полная радости"
- 13.00 "Комеди-клуб". Погода. "Формула успеха"
- 16.00 "Голод". "Знаки зодиаки"
- 17.00 "Дом-2. Это любовь"
- 18.00 "Саша плюс Маша". Погода
- 19.00 "Комеди-клуб". "Знаки зодиаки"

- 20.00 Х/ф "Отчаянные красотки"
- 21.55 "Формула успеха"
- 22.00 "Дом-2. Это любовь". "Знаки зодиаки"
- 23.00 "Комеди-клуб"
- 00.00 "Секс" с Анфисой Чеховой
- 00.30 "Знаки зодиаки"
- 00.35 Х/ф "Война миров"

Тивиком

- 08.10 "Городской патруль". Погода
- 08.30 "Дикая планета"
- 09.30 М/с "Дейгандр"
- 09.55 М/с "Что с Энди?"
- 10.20 "Кинематограф". Погода
- 10.50 М/с "Симпсоны"
- 11.55 "Очевидец"
- 12.55 "Шестое чувство"
- 13.50 "Криминальное чтиво"
- 14.30 "24". Погода. "Лоск"
- 14.50 "Магия величайших аттракционов"
- 15.55 "Невероятные истории". Погода
- 17.00 Х/ф "Будю, спасенный из воды"
- 19.30 "Музыкальные поздравления". Погода
- 20.00 "Золушка в сапогах"
- 21.20 Х/ф "Один в темноте"
- 23.30 Реалити-шоу "Остров искушений". Погода
- 00.50 "Плейбой" представляет...
- 03.00 Ночной муз. канал

СТС - «БАЙКАЛ»

- 06.00 Прогноз погоды
- 06.05 Х/ф "Приют чудовищ"
- 07.50 М/с "Семья почемучек"
- 08.20 Прогноз погоды. М/ф "Смешарики"

- 08.30 М/с "Остров черепах"
- 09.00 "Улица Сезам"
- 09.30 М/ф "Пеппи Длинныйчюлок"
- 10.00 Х/ф "Старый стрелок"
- 12.00 Прогноз погоды. Телеигра "Самый умный"
- 14.00 Кино в деталях
- 15.00 Д/ф "Тайны тела: испытание алкоголем. Яды"
- 16.00 Прогноз погоды. Истории в деталях. Спецвыпуск
- 16.30 "Улицы разбитых фонарей. Менты-4"
- 17.30 Х/ф "Форрест Гамп"
- 20.25 Т/с "Моя прекрасная няня"
- 21.00 Х/ф "Смотрите, кто заговорил"
- 23.05 Хорошие шутки
- 01.00 Х/ф "Продюсеры"
- 02.40 Х/ф "Во имя моей дочери"
- 04.15 Профилактические работы (до 06.00)

ДТВ

- 10.30 Т/с "Напряги извилины"
- 11.05 "Товары для Вас"
- 11.25 "РЕЗЕРТ успеха"
- 11.30 М/ф
- 12.50 Х/ф "Другой мир"
- 15.15 Д/с "Дурная слава"
- 16.10 Т/с "Спрут"
- 17.25 "Арсенал"
- 17.55 Т/с "Дальнобойщики"
- 20.00 "Самое смешное видео"
- 20.30 "Осторожно, афера!"
- 21.00 "Шоу рекордов Гиннеса"
- 22.00 Х/ф "Сильва"
- 01.10 Т/с "С.S.I.: место преступления Майами"

№126(21212)

ДҮХЭРНИ

№42(447)

Воскресенье, 6

Первый канал

- 07.00 Новости
07.10 "Снежный человек. Русский след"
07.30 Х/ф "Суета сует"
09.20 Армейский магазин
09.50 "Дональд Дак представляет"
10.20 "Умницы и умники"
11.00 Новости
11.10 "Непутевые заметки"
11.30 Пока все дома
12.20 "Веселые картинки"
13.00 Новости
13.10 Мультипликационный проект. "Гора самоцветов"
13.50 Живой мир
15.00 Х/ф "Есенин"
18.00 Бенефис Юрия Гальцева и Елены Воробей
20.40 "Сердце Африки"
22.00 Воскресное "Время"
22.45 Х/ф "Час расплаты"
00.50 Бокс. Александр Поветкин - Серрон Фокс. Марко Антонио Баррера - Мзонге Фана
01.30 Суперчеловек. "Дары предков"
02.30 Х/ф "Ярость"
04.40 Т/с "Линия огня"
05.30 Д/ф "Родить в шестьдесят"

«РОССИЯ»

- 07.00 "Доброе утро, Россия!"
08.20 "Сельский час"
08.45 "ТВ Бинго-шоу"
09.00 Вести
09.10 Местное время. Вести-Бурятия

- 09.20 Х/ф "Корона Российской империи, или Снова неуловимые"
12.00 Вести
12.10 Местное время. Вести-Бурятия
12.20 "Городок". Дайджест
12.55 "Сам себе режиссер"
13.45 "Смехопанорама"
14.15 "Парламентский час"
15.00 Вести
15.20 Х/ф "Любить по-русски-2"
17.05 Х/ф "Любить по-русски-3. Губернатор"
18.00 Вести
18.10 Х/ф "Любить по-русски-3. Губернатор"
19.10 "Аншлаг и Компания"
21.00 "Вести недели"
22.00 "Специальный корреспондент"
22.25 Х/ф "Побег"
00.55 Х/ф "Охота на зверя"
02.50 Х/ф "Незначительное влияние"

НТВ

- 07.30 "Остров сокровищ"
08.30 "Сказки Баженова"
09.00 "Сегодня"
09.15 Т/с "Полицейский Кэтс и его собака"
09.45 "Их нравы"
10.25 "Едим дома!"
11.00 "Сегодня"
11.20 "Чрезвычайное происшествие. Обзор за неделю"
11.40 "Тор gear"
12.20 "Растительная жизнь"
13.10 "Цена удачи"
14.00 "Сегодня"
Канал БПТРК
14.20 Новости без политики

14.30 "ОтТИНись". Программа для молодежи

Канал НТВ

- 14.55 Х/ф "Вызов"
17.00 "Сегодня"
17.20 "Новая волна-2005. Только звезды"
20.00 "Сегодня"
20.30 Х/ф "Пароль "Рыба-меч"
22.30 Х/ф "Олигарх"
01.15 "Лебединый рай"
03.25 Чемпионат России по футболу. "Динамо" - "ЦСКА"
05.25 "Журнал Лиги чемпионов"

«АРИГ УС»

- 07.55 "Знаки зодиаки". Погода
08.00 М/с "Приключения капитана Врунгеля"
09.15 Х/ф "Эрнест спасает Рождество"
11.00 "Внимание! Женщина за рулем"
11.15 "Знаки зодиаки". Погода. "Формула успеха"
11.30 Реалити-шоу "Кандидат"
13.30 Т/с "Диагноз - убийство"
14.30 "Благая весть"
15.00 Т/с "Диагноз: убийство"
16.00 "Голод". "Знаки зодиаки"
17.00 "Дом-2". Погода
18.00 Реалити-шоу "Кандидат". "Знаки зодиаки". "Формула успеха"
20.00 Х/ф "Спартак"
22.00 "Дом-2. Это любовь". "Знаки зодиаки"
23.00 Реалити-шоу "Кандидат". Финал
00.00 "Секс" с Анфисой Чеховой"
00.30 Х/ф "Мир Уэйна"

«ТИВИКОМ»

- 08.10 "Городской патруль". Погода
08.20 "Дикая планета"
09.20 М/с "Дейгандар". Погода
19.45 М/с "Что с Энди?"
10.10 М/с "Таракан Робот"
10.40 М/с "Симпсоны"
11.55 М/с "Дятловы"
12.30 Т/с "Золушка в сапогах"
13.50 "Военная тайна"
14.30 "24". Погода. "Лоск"
14.50 Проект "Отражение"
15.50 Погода
15.55 "Невероятные истории"
17.00 М/ф
17.15 Школьное ТВ
17.45 Домашний зоопарк
18.00 На колесах
18.15 Кинематограф
18.30 Стильная жизнь
18.50 "Неформат"
19.20 "Городской патруль"
19.30 "24". Погода. "Лоск"
20.00 "Остров искушений"
21.15 Х/ф "Акулы"
23.25 "Рассекреченные архивы. Сбит над Советским Союзом"
01.40 Х/ф "Секс-пылесос"

«СТС - БАЙКАЛ»

- 06.00 Прогноз погоды
06.05 Х/ф "Жажда смерти"
07.50 М/с "Семья почемучужок"
08.20 Прогноз погоды. М/ф "Смешарики"
08.30 М/ф "Остров черепах"
09.00 "Улица Сезам"
09.30 М/с "Пеппи Длинныйчужок"
10.00 Х/ф "Смотрите, кто заговорил"

- 12.00 Прогноз погоды. "Жизнь прекрасна"
14.00 Снимите это немедленно
15.00 Т/с "Люба, дети и завод..."
16.00 Истории в деталях. Специальный выпуск
16.30 М/с "Том и Джерри. Комедийное шоу"
16.45 Т/с "Моя прекрасная няня"
17.20 "Отчаянные домохозяйки"
21.00 Х/ф "Смотрите, кто заговорил-3"
23.05 "Краса России-2005"
01.00 Х/ф "Перед рассветом"
02.50 Профилактические работы (до 06.00)

ДТВ

- 10.30 Т/с "Напряги извилины"
11.05 "Товары для вас"
11.25 "PEZERT успеха"
11.30 М/ф
13.10 Х/ф "Воины-призраки"
15.15 "Хит-парад звездных скандалов"
16.10 Т/с "Спрут"
17.25 "Карданный вал"
17.55 Т/с "Дальнобойщики"
20.00 "Самое смешное видео"
20.30 "В засаде"
21.00 "Шоу рекордов Гиннеса"
22.00 Х/ф "Небесные ласточки"
01.00 Т/с "C.S.I.: место преступления Майами"
03.00 "Шеф рекомендует"

Современное лечение алкоголизма, табакокурения. Поликлиника №2 (бывшая № 4). Ост. Саяны, Бульвар Карла Маркса, 12. Ежедневно: с 18 - 20 ч., суббота: с 14 - 16 ч., воскресенье: с 9 - 12 ч.

Лицензия МЭ РБ 1074

Амаршалга

Хүндэтэ манай нүхэр, СЕМЁНОВ Баяр

Цырендондокович!

Шамайгаа энэ алтан ойгооршни халуунаар амаршалнабду!

Алтан шаргал намарай Аалиханаар набшагадаа унагаахада, Эхынгээ хэбэлхээ мундралжэ, Энэ дэлхэеэ түрүүшынхөө хараалши. Ажалай жолоо шангаар адхааг, Ажабайдалай элдэбин наигин шоусые Эриг шуумайн бэдрэн оложо, Эрьенсэг дэлхэйн нугдалай үнгые Энэл байна гэжэ харуулан, Эриһэнээ абажа, нанананаа бүтээжэ, Эрмэлзэл дүүрэн ябахыешни үрэнэбди! Энэ дэлхэеэ эльгэлэн шэмэглэхээр Түрэн хатаа, Зулгы найхан харасаараа, Зохидхон абари зангаараа, Даруухан Дари-Сүрэнтэээ, Ури хүүгэдэйнгээ, аша зээнэрэйнгээ, Нүхэдэйнгөө дунда Магтаал солодонь Хүртэжэ ябыш даа!

Сугтаа нураһан нүхэдшни.

2005 оной октябрийн 29.

БЭЛИГТЭНЭЙ ЗУРАГУУД НАЙХАН ДАА!

Россин Арадай уран зурааша Александр Владимирович Казанскийн 70 жэлэй ойтой дашарамдуулан, хүндэлэлгын баяр ёлолол Сампиловой нэрэмжэтэ музейд үнгэргэгдэбэ. Бэлигтэй уран зураашын зурагууд зоной үзэмжэдэ табигдажа, олоной һонирхол татаба.

Үндэр наһа хүрэн бэлигтэниие амаршалжа, республикын Президент Леонид Потапов баярай дулахан үгэнүүдые хэлэбэ. Нүхэд уран зураашадаань бэлэгүүд, засагай зургаануудай зүгһөө дипломууд барюулагдаа. Тэрэнэй удаа сугларагшад бэлигтэнэй уран найхан бүтээнүүдые хараха аргатай байгаа.

Александр Казанскийн зурагуудые хаража байхада, үзсэхэлэнтэ найхан байгааин газарнуудаар аяншалжа байһан мэтэ. Саяанай мундарганууд, захагүйгөөр нэмжһэн Буряадайнай үргэн тала, Байгалай эрьедэ ажаллаһан загаһашад гэхэ мэтэ үзэгдэлүүд эли тодоор харуулагданхай байна.

1965 ондо зураһан «Дуся» гэжэ нэрэгтэй портредые бэлигтэн тэрэ эхэнэрэй ноур шарайшалжа буулгаа нэм гэнэ. Энэл ушарһаа, магад, тэрэ эхэнэрэй абари зан тон найханаар намда харагдаа.

Байгалай эрьейн, Сэлэнгэ мүрэнэй зурагууд онсо өөрын маягтай. Хаража байн гэнээш, Байгалай долгинууд бодотоор миралһандал үзэгдөөд абана. Уран зурааша нүхэдэйнь дүрэнүүд үргэнөөр табигданхай. Россин арадай уран зураашад Д.-Н.Д. Дугаровой, А.И.Тиминэй дүрэнүүд 1985-1986 онуудаар зурагдаа юм байна. Буряад нотаг руу сүлэгдэһэн декабрист Николай Бестужевай хүдөөлэгдэһэн газар нэгэ зураг дээрэ дүрсэлөөтэй.

Иймэ бэлигтэй уран зураашын үндэр наһа хүрэжэ, солбон хүнгэн зандаа ябаханиинь тон лэ найшаалтай.

Янжам ЖАПОВА. Р.-Н. БАЗАРОВА. фото-зурагууд.

Тобшохоноор

Далай абарга Г.Өсөхбаяр габьяата солотой болоо

Сүлөө барилдаагаар дэлхэйн ба уласхоорондын тэмсээнүүдтэ хабаадажа, алтан, мүн-гэн медальнуудта хүртэгшэ, үндэһэтэнэй ехэ баяр нааданда гурба дахин түрүү нуури эзэлһэн, «Алдар» гэжэ спортын хорооной тамиршан Гэлэгжамсын Өсөхбаяр Монгол Уласай Юрэнхылэгшын зарлигаар Монгол Уласай габьяата тамиршан гэнэн нэрэ зэргэдэ хүртэбэ.

Сүмодо бүхэ барилдаашад шалгарна

Япон Уласай Осака хотодо сүмо барилдаа һонирхогшодой дунда дэлхэйн абаргыг шалгаруулха тэмсээн хаяхан үнгэрбэ. 2005 оной сүмо барилдаанда 38 гүрэнүүдэй тамиршад хүсэ шадалаа үзэлсэбэ. Энэ тэмсээндэ Монголһоо 9 барилдаашад ошожо хабаадаба. 115 кг жэндэ (шэгнүүртэ) далай абарга А.Сүхбат, абсолютна чемпиной нэрэ зэргэдэ хүртэхын түлөө мурьсөөндэ уласай заан Ч.Батзориг, эмэгтэйшүүлэй дунда абсолютна мурьсөөндэ Сүнжидма гэгшэд тус бүридөө хүрэл медальнуудта хүртэбэ.

Б.ГЫНДЫНЦЫРЕНОВ «Өнөөдэр» гэжэ сонинһоо буулгажа абаба.

Банальная истина: «В здоровом теле - здоровый дух». Кто более благороден, врач, который лечит человека в обычном понимании, или поэт, беспокоящийся за душу нашу...
 А Аралжин Дондокович Прушенов - и врач, и поэт. Заслуженный врач Республики Бурятия и Российской Федерации, он и есть поэт совершенно оригинальный, которому под силу самые современные формы стиха и фольклорно-народные мотивы.
 Как руководитель Аршанского санатория, он принимает решения не колеблясь, со знанием дела и во благо своих коллег и пациентов.

Не нам судить о деятельности человека, разностороннего в своих интересах...
 Но у нас есть возможность ознакомиться с его поэтическим творчеством, так как Поэзия не принадлежит одному человеку.

Ардан АНГАРХАЕВ.

Буряад бүгэдэ нишэ уншагшаданга анхарал гура татадаг болоон «Дүхэршөө» абажа хужарлахаая «Буряад үнэн» Хэблэлэй байшанда долоон хоногтоо нэгэ удаа заабол ошодогби. «Буряад үнэн» хэдэн сонин толилохооо гадуур номуудыг, гурбан сэтгүүл нишэлэн эмхилэн, барлан гаргана ха юм даа. Тэрэ хэблэлэйнь танагта орожо, хэнэй ямар номой бүридхэгдэжэ байһан хүдэлмэрээр һонирхогшоб. Энэ удаа хөөрсэгэнэһэн сагаан үүлэ манан дээгүүр омог һүрөөтэйгөөр үндэр мундаргануудаа шоройлодон Саяан уулын хүхэ ногоон шэмэг зурагтай «Мүнхын аршаан» гэжэ Аралжин ПРУШЕНОВЭЙ шүлэгүүдэй ном гартаа абааб.

Нютагаараа ябахадан, Улахаам дулаасуулна, Аратайм түүхэтэй Сэдхэхым холбоно.
 Нютагайнь «нойтон шорой» «улыньдулаасуулна»... Гэнтэ зог татажа, бодолгото болохоор оншотой мэргэн мурнууд лэ. «Тэнгэрийн голыг зааһан хэтэ мүнхэ Алтан гадаһан» тухай бэшэхэдээ,
 Хүбөө хадаар хүрээлэгдэһэн Хүхэ Монголой нэгэ буланда Хулинсаг элинсэгэйм хадхахан

Ямар гасалан Ябадалыетнай хорёоб? Хэнэй ехэ захирал Харгыетнай боогооб?
 Хун шубууд, нээрээшье, манай нютагта үзэгдэхээ болижо байнхай. Уйтайхан асуудалнуудыг табижа ерээд, поэт манда багаханшье найдамжа түрүүлнэ:
Сагтаа хэнэн алдуугаа Заһаха бодол түрэхэбди. Бодолгүй ябадалаа Залаха арга олохобди.

ШЭНЭ НОМ

номой түрүүшын бүлэгтэ гол түлэб тогтобоб. Нёдондо жэл бүгэдэ буряадуудай «Алтаргана» гэжэ уласхоорондын фестиваль Монголой Чойбалсан хотодо үнгэргэгдэһэн юм байна. Түнхэнэй «Хэнгэргэ» ансамблин Буряад ороноо түлөөлжэ ошоходо, энэ ансамблин гол дуушад болохо Аралжин Дондокович, Майя Цыреновна Прушеновтэн яажа ошолдонгүй байхаб. Тэдэнэр Испани, Польшоор ябаһан ха юм. Манай угсаатанай уласхоорондын ансамбль дууша, шүлэгшэ сэдхэлтэй хүнийг хүлгөөхөл ёһоороо хүлгөөгөө. Тийгэжэ энэ бүлэгтэ ороһон олон шүлэг бүтээ бэшэ гү.

Нүгөө хоёр бүлэгтэ баһа жэшээ болгон харуулхаар шүлэгүүд, уран хурса мурнууд яһала бии. Тэдэн соонь - эхэ, эсэгийн буян, байгаалин зурагууд, зуридөөтэ саг. инаг дураи...

Хатар түргэн харасыеш Шэртэн, шэртэн һууналби. Хасарайшни улаан түймэртэ Шатаһан ганса дуратайби.
 Сэлмэг нүдэнэй сээсэгийн ошонһоо түрэнэ, сагай хорууда дайрагдаагүй эртын хабарай дуран тухай урбалтагүй, үнэн сэхэ ябадал тухай мурнууд бэшэгдэхээрээл бэшэгдэһэн байха. «Тураг үндэр наһандаа» түрүүшынхнээ таабай боложо байхадаа, «Мэнэл залуу ябаа һэмди... Мүндэгэр хара толгойтой...» гэжэ шаналхашье, гуниглахашье саг байнгүй яхаб. Теэд хирургын хурса скальпельтай Аралжин Прушеновтэй уран гуурһаа хурсаха эрмэлзэл, хэхэ бүтээхэ ажал урдан ехэ. Мүнөө хоёрдохи номойнгоо гар бэшэг бэлдэһэнийн баясама мэдүүлэг тэмдэг. Хүнэй урма зориг тэжээхэ «Мүнхын аршаан» биил даа.
Цырен ГАЛАНОВ, Буряадай арадай уран зохёолшо.

МҮНХЫН АРШААН БАЙДАГ ГҮ?

Аршаанай санаторийн ахмад врачар хорёод гаран жэлэй туршада амжалтатайгаар хүдэлжэ ябадаг, дуушашье, хууршашье, дарханшье, шүлэгшэншье - иимэ дүрбэн тэгшэ бэлигтэй хүн тухай поэт Лобсон Тапхаевай бэшгэһэн очерк нёдондо намар уншажа һонирхоһоноо мартаагүйб. Тийхэдэ хэдэн шүлэгүүдэнь сониндо гараһан байгаа, харин мүнөө үнгэтэ зурагуудаар шэмэг-лэгдээд, хабтаһан соо оруулагдаһан бүхэли суглуулбари гартаа барихада аятай, уншахада һонин байба.

бии юм, тэрэ аршаание Абаргаса могой һахижа, сархиглаад хэбтэдэг, нэгэл хутагта гэгээн тэрэ аршаанда хүрэхэн юм», - гэхэн урданай домог бии юм гэжэ дуулаһанби. Теэд Аралжин Прушеновэй «Мүнхын аршаан» ондоохон, хүн бүхэндэ ойлгосотой, эгээн нангинаар ой ухаанайнгаа гүндэ хадагалжа ябаһан юугээршье сэгнэшгүй зөөринь байшабал. Тэрэ аршаан «нобшоржо эсэхэн бэеьем наранайнь элшэ шэнэлдэг»... Тэрэ аршаан

Хуһан модон сэргэ - Угайм Алтан гадаһан

гэжэрхихэдэнь, залд гэжэ үргэн талаая хараашалхаш, өөрын эрхэгүй өөдөө тэнгэриез шэртэхэш.
 «Байгал-Байдараг гол, Түб Азиин гол» гэхэн утахан шүлэг Хүхэ Монголой түүхэдэ, хүрһэтэ дэлхэйн сагай уларил, байгаалида болоһон, боложо байһан хубилалтануудта зориулагдаһан байна. «Хун тураг хаанабши?» гэхэн шүлэгтэ **Хабарай нютагыг эзэлһэн Хонгёо дуунай эзэн, Хонгоодор зоной һахюуһан Хун шубуун хаанабши?** - гэжэ дотороо доһолгон, гашуудалтай шанга асуудал табижа ушарһан тодхорой шалтагануудыг бэдэрнэ:

Хэдэ сүлөөгүй ажалтай байбашье, санаторийн ахмад эмшэн хуур дархалха, хуушан монгол бэшгэ шудалаад, уншажа байха туха забһар олодог юм гэжэ Л.Тапхаевай очерк соо бэшэгдэһэн байгаа һэн. Тиймэхээ монгол туургата арадуудай ехэнхи хубийн хуушан монгол бэшгээ мартаад байһан ушар А.Д.Прушеновэй сэдхэлдэ баһал голхорол түрүүлһэнийнь гайхалгүй.
Бүгэдэйн тоһондо худхалдаад, Түүхын дурасхаал болон Түрэл арадтаа мартагдаад, Баранда эгтээ булигдаад, Байнаш мүнөө сагта Хуушан монгол бэшгэ.
 «Алтаргана», «Наһанай дабаан», «Мориной хурдан» гэжэ гурбан бүлэгһөө бүридэһэн

Минии түрэхэн нютагта Мүнхын аршаан байдаг юм. Алас холье дабхиһаар Амияа тээрэн бусахадам, Абымни бууса угтадаг юм. Ангажа уйдаһан сэдхэхэлым Агаарынь жэгнэн шэнэлдэг - гэхэн бадагаар ном эхижэ, нээрээшье мүнхын аршаан байдаг юм гэжэ хүн түрэлтэнэй хэтэ мүнхэдөө бэдэрһэн, харюу хүсэд оложо ядаһан асуудал шүлэгшэн гансал уншагшын урда эридээр табина бэшэ, харин өөртөө дүмүүхэнээр табижа, ханаа сэдхэхээ амруулан батална гэшэ. Тиймэл даа, «Минии түрэхэн нютагта мүнхын аршаан байдаг юм»...
 «Түнхэнэй Алтан нэгэ мундаргануудай оройдо хүнэй наһа утадхаха мүнхын хара аршаан

МҮНХЫН АРШААН
 Минии түрэхэн нютагта Мүнхын аршаан байдаг юм. Алас холье дабхиһаар Амияа тээрэн бусахадам, Абымни бууса угтадаг юм. Ангажа уйдаһан сэдхэхэлым Агаарынь жэгнэн шэнэлдэг.

Минии түрэхэн нютагта Мүнхын аршаан байдаг юм. Найман зүгыг дабхиһаар Найган, эсэн бусахадам, Угаймни бууса угтадаг юм. Нобшоржо эсэхэн бэеьем Наранайнь элшэ шэнэлдэг.

Минии түрэхэн нютагта Мүнхын аршаан байдаг юм. Зорижо холье дабхиһаар Зобон, эсэн бусахадам, Зоноймни бууса угтадаг юм. Залирха болоһон мэдэрэлым Зоноймни ухаан шэнэлдэг.

Минии түрэхэн нютагта Мүнхын аршаан байдаг юм. Газарайнгаа зөөлөнии гэшхэн, Наранайнгаа элшэһээ дулаасан, Агаар халхияа залгин, Унаһангаа сэбэрһээ ундалахадан, Мүнхын аршаан болодог юм. Минии түрэхэн нютагта Мүнхын аршаан байдаг юм.

АЛТАН ГАДАҺАН
 Ара тэнгэрийн тэг дунда Алиш сагта хүдэлхэгүй

Хойто тэнгэрийн голыг зааһан Хэтэ мүнхэ Алтан гадаһан. Тоолошогүй одонуудай Түхэрээлжэ хатарһан ёохорто Таһаршагүй уялаагаар хүтэлһэн Тэнгэрийн гол - Алтан гадаһан. Хүбөө хадаар хүрээлэгдэһэн Хүхэ Монголой нэгэ буланда Хулинсаг элинсэгэйм хадхаһан Хуһан модон сэргэ - угайм Алтан гадаһан.
 Аян замай зүгыг заажа, Олон одонуудаа уряалһан Алтан гадаһандал Алишье сагта һануулдаг Эсэгымни нэргээн залаһан, Нютагтаймни намайе Таһархагүй уялаагаар холбоһон Алтан гадаһан - Угаймни сэргэ.

ЭСЭГЫН ДУРАСХААЛДА
 Үншэрэн тэнжэһэн эсэгын Ууган хүбүүн түрэхэнби. Дайнай хүшэртэ хүгжэһэн Дуранайнь охиной үрэхэнби. Эсэгэм дэлхэйдэ түрэхэдөө, Элинсэгэйм буянһаа заяатай һэн. Эдээнээ үргэжэл түлэхэдөө, Энэхэн минии зол юм.

Буга харын Бурзан хүйтэндэ Баабайн эддин тиургэндэ Би уугалан түрэхэнби. Нялха намайгаа энгэртээ Наартай дулаанаар бүүбэйлэн, Наһанаймни эхин харгыгэ Найджа намдаа эрхилээ һэн.

Түнхэн нютагай шэнжые, Түрэл арадай хэлыгэ Танюулан дуулажа үлгыдөө юм. Эсэгэм намдаа Эльбэ шадалаа Энхэргэн дураар Үгэжэ юрэдөө шадан юм. Дайда дэлхэйнгээ үлзыгэ Дабтан, дайран дурдажа, Байгаалин жама ёһые Намаар дамжуулха ухаатай, Эжыгэйм жаргаһан заяагаа Аша зээнэрээ холбоһон Дондог - минии эсэгэ юм, Убаһа - минии эжы юм.

Эхын умайда зорихон Эсэгын аригуун үрэхэн Эгээл зохид уурхайда Энэ бээе олоо һэм.

Жама табилангай ёһоор Замаа эхилһэн бээе, Дэлхэйдэ түрэхэн золоор Наһаа эхилһэн гэшэб.

ХУН ТУРАГ ХААНАБШИ?
 Бүгэдэйн эхээр гоёшоохон Богдын шубуун алимши? Туургата зонойм һахюуһан Тэнгэрийн тураг, хаанабши?

Хабарай нютагыг эзэлһэн Хонгёо дуунай эзэн, Хонгоодор зоной һахюуһан Хун шубуун, хаанабши?

Орой сагаан орьелнуудтай Үнгөө жэшэһэн шэнги,

Сагаан тураг шубууд Үргэн нютагыем эрьедэг һэн.

Хүхэ шулуун хадануудай Мүнхэ ногоон бүһын үнгэтэй Хун Сэн хоёр Мүнхэ дурааа жэшэдэг һэн.

Хагдан ухаа нютагтам Хун шубуудай ганганаан Хүбүүхэн залуу ябахадан, Хүрһэтэ дэлхэйгээр эдэддэг һэн.

Хагдан ухаа нютагайм Нялха ногоо түрэхэн Нарин шарайдань дурлан, Наашалан ередэг һэн Хун.

Агаар уһанай сэбэрһээ Амисхаал дүүргэн амардаг һэн, Алишье хабартаа бусажа, Айлшаар ередэг Сэн.

Үмэнэ оронһоо бусан, Үндэр табилангаа бүтээн, Үнгэ сагаалан Хун Үнэн нүхэрөө дахуулна.

Аянай хүшэртэ диилдэнгүй, Абынгаа түрэхэн нютагыгэ Алишье сагта мартангүй, Аргагүй бусаха зантай юм.

Ошоһон жэлүүдэй үнгэрхэдэ, Орьелой оройһоо оройдоошье Олон турагай ганганаан Огто дуудахааа болишоо шэхэндэм.

Сэнхир огторгойн шэмэг, Сагаан толбо Хун тураг Хорёод жэлэй туршада Харагдахааа болишоо нютагтам. Ямар гасалан Ябадалыетнай хорёоб? Хэнэй ехэ захирал Харгыетнай боогооб?

Ямар бузар ушарһаа Нютагнай гологдооб тандаа? Ябаад лэ ергэшэ бэлэйт Нютагаа бусажа аяһаа. Хун шубуун һахюуһатай Хонгоодор, монгол туургатанай Амидаралай тэмсэдэ Алдуу хэнэнһээ болобо гү?

Агаар бузарлуулһан түймэрнүүдһээ, Ара, үбэрэй модые Абажа бараһан үйлэнүүдһээ, Ажабайдалай алдууһаа гү? Ажамидарха нютагтаа анхаралгүй. Амитан олоноо аршалжа үзыт, Үдэрэй бодолтой үнжэн, Үнийн харасагүй тэнжэн хууһанай гү?

Хун Сэн хоёрнай һубарилдаад нэгэтэ ниидэжэ, Халюун нютагыем эрьейтэ, һанаан бодолоо мандаа - хэлытэ.

Сагтаа хэнэн алдуугаа Заһаха бодол түрэхэбди, Бодолгүй ябадалаа Залаха арга олохобди. 2002 он.

Элитэ ехэ монголшо эрдэмтэн - хэлэ бэшэгэй эрдэмэй доктор,
профессор Л.Д.ШАГДАРОВАЙ 75 наһанай ойдо

БУРЯАД ХЭЛЭ шэнжэлхэ талаар эрдэмтэд М.А.Кастрен, А.Д.Руднев, Н.Н.Поппе, Г.Д.Санжеев, Д.А.Алексеев, Т.А.Бертагаев, Д.Д.Амоголонов, К.М.Черемисов, Ц.Б.Цыдендамбаев болон бусад ехэ габьяатай юм. Эдэ аханүхэдэйнгөө асари ехэ хэрэгы нэрэтэй гүрэтэйгөөр үргэлжэлүүлжэ ябагшадай тоодо Россин Эрдэмэй академиин Сибирийн таһагай Монгол арадууд, буддын шажан болон Түбэдые шэнжэлэлгын институтдай (ИМБиТ) ахалагша эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэ, хэлэ бэшэгэй эрдэмэй доктор, профессор Л.Д. ШАГДАРОВ орохол ёһоороо ороно. 75 наһанайн алдарт аойн баярые республикымнай олонитын эдэ үдэрнүүдтэ үргэнөөр гэмдэглэхэеэ байһан дэлхэй дээрэ мэдээжэ монголшо эрдэмтэн Лубсан Доржиевич ШАГДАРОВ тухай хөөрэхэмнай.

зохёогоод, тус хэблээдэ мүн лэ гаргуулаа. Ниитын-политическэ темээр буряад хэлэнэй нэрэ томьёонуудай (терминүүдэй) толи «Буряад үнэн» газетэдэ барлагдажа гараа һэн. Хубилган шэнэхэлгын ба дэлгүүрэй харилсаанай үеын шэнэ үгэнүүдые, үгүүлэлнүүдые тэрэндэ нэмэнхэй. Тэрэнэй хүтэлбэри дор буряад хэлэнэй үгэнүүдэй тайлбари толи бэлдэгдэжэ байна. Гадна тэрэ гайхамшагта эрдэмтэ К.М. Черемисовэй толиие нэмээжэ, дахинаа хэблүүлэн гаргуулхаар хүдэлжэ байдаг.

ходо ходо толилуудат, радио ба телевиденээр үгэ хэлээдэг. Хуушан монгол хэлэ хэргээжэ, урданай зохёолнуудые мүнөөнэй литературна хэлэн дээрэ, мүн хуушанай хэлэн дээрэ хэблэжэ гаргуулха шухала гэжэ тэрэ тоолоно. Тийгэ тийгэнээр эдэ хоёр хэлые нэгэ нэгэндэнэ дүтэлүүлжэ болохо бшуу. Л.Д. Шагдаров Буряадай багшанарай институтдай оюутагта хуушан монгол хэлэ зааһаншые байха.

ОРШУУЛГЫН ДАЛАЙ СООГУУР

ЭРДЭМ-ШЭНЖЭЛЭЛГЫН туйлай ехэ хүдэлмэри ябуулхынгаа хажуугаар Лубсан Доржиевич Шагдаров оршуулга хэхэ

Мүнөө Лубсан Доржиевич Шагдаров хэдэн жэлэй урда тээ наһа бараһан уран зохёолшо ба оршуулагша Норпол Аюшиевич Очировтай хамта 70-80 мянга гаран үгэтэй «Ород-буряад хэлэнэй толи» дээрэ хүдэлэнэ.

ЭРДЭМЭЙ ОРЬЁЛ ӨӨДЭ

АЛХАНА БУУРАЛ БАА-БАЙҺАА түшэлгэтэй, Онон хатан эхэхэ үргэмжэтэй, Адагалигай хоёр үндэрһөө үршөөлтэй Лубсан Шагдаров 1930 оной түмэр сагаан Морин жэлэй октябрийн 29-дэ Агын тойрогой Дундаргын аймагай Шандалаи нютагта түрэнэн намтартай. Түрэл ажахыдаа малшан ябаһан Шагдарай Үдбэл абгай үхэрэй хоёр эбэр шэнги хүбүүдтэй болоһон юм. Ехэ хүбүүн Базарсадань аяар дайнай урда тээ дээдэ хургуули дүүргэжэ, зоотехник болоо һэн. Харин Лубсан хүбүүнэй бага балшар, эдир наһан дайнай болон оронойнгоо арадай ажахые хэргэлэлгын хүшэр хүндэ жэлнүүдтэй тудалдаа бэлэй. Тэрэ 1949 ондо Буряадай багшанарай институтдай түүхынхэлэ бэшэгэй факультеттэ орожо, хуралсалайнгаа бүхы жэлнүүдтэ Сталинска стипенди абжаа, дээдэ хургуулиа шалгарһанай тэмдэгтэйгээр дүүргээд, Ленинградтай университетэй монгол туургата хэлэнүүдэй кафедрын аспирантурада зууршалагдаһан юм. Эндэ хураха үедөө монгол угсаата арадуудай хэлэ бэшэгы даамай гүнзэгыгөөр шудалһан байгаа.

ТҮРЭЛХИЙН ОЮУН БЭЛИГТЭЙ

хүдэлмэри хэһэн байна. Тиин 1962 ондо «Буряад бэшэгэй дүрим» гэһэн зузаан номын хэблэгдэн гараа бэлэй. Хожомын гараһан «Совет үеын шатада буряад литературна хэлэнэй нэгэн ниитэ дүримүүдэй бүридэлгэ» гэһэн томо монографинь хүн зоной, нэн түрүүн эрдэмтэдэй анхарал татаһан, һонирхол үүсхэһэн юм.

1966 ондо Лубсан Доржиевич буряад хэлэнэй уран найруулгын асуудалнуудаар хүдэлжэ эхилбэ. Энэ темээр олохон статьянуудые бэшэхэдээ, буряад хэлэнэй уран найруулгы уран зохёолой, ниитэ-публицистическэ, эрдэм ухаанай талаарнь илгэһэн байгаа. Тийхэдээ мэдээжэ буряад уран зохёолшодой онсо өөрын уран найруулгатай байһые мүн лэ харуулаа һэн.

«Буряад литературна хэлэн ба уран хайханай литературын хэлэн» гэжэ томо зохёол-бүтээл соогоо нэгэ талаһаа - хэлэнэй уран үгын хүгжэлтэдэ арадай аман зохёолой, хуушан монгол бэшэгэй ямар нүлөө үзүүлһыень тодорүүлһан, нүгөө талаһаа буряад зохёолшодой бүтээлнүүдэй уран найруулгын онсо өөрын илгаае тобойсо харуулһан байгаа. Х.Намсараевай, Б.Абидуевай, Ц.Доной, Б.Базароной, Ж.Балданжабойной, Ц.Галсановай, Н.Балданогой, Д.Батожабайн, Ч.Цыдендамбаевай, Б.Мунгоновой, Н.Дамдиновой болон бусадтай зохёолнуудай үгэ хэлэнэй ба найруулгын оруулан туһа нэмэри, үзүүлһэн үүргэ нүлөө энэ зохёол соо али бүхы талаһаа гүнзэгыгөөр харуулагдаба. Эндэ гансал һайн тальень дурдаад нуудыень элирүүлһэн байха юм. Иймэ гүнзэгы шэнжэлэл буряад уран зохёолшодой бүтээлнүүдэй хүгжэлтэдэ ехэ туһа хүргөө бшуу.

Саашадаа «Буряад литературна хэлэнэй янза найруулгын илгаран хүгжэлгэ» гэһэн нилээд томо захатань хэблэгдэн гараба. Профессорнууд Г.Д. Санжеев, Т.А.Бертагаев, Д.А. Павлов, Ц.Б.Цыдендамбаев болон бусад элитэ ехэ монголшо эрдэмтэд энэ зохёолдонь үндэр сэгнэлтэ үгөө һэн. 1975 ондо Л.Д.Шагдаров энэ номоороо диссертаци хамгаалжа, хэлэ бэшэгэй эрдэмэй докторой нэрэ зэргэдэ хүртэһэн юм. Энэ монографи соогоо эрдэмтэ буряад хэлэнэй найруулгы үргэлжэ дээрэн гүнзэгыгөөр,

дэлгэрэнгыгээр шэнжэлэ һэн. Тийгэжэ түрэлхийн оюун бэлигээрэ, оролдосо хэшээлээрэ, үсэд нэтэрүү зангаараа наһандаа хүрэхэн, хүсэхэнөө бөөлүүлһэн байгаа.

ШЭНЖЭЛЭЛГЭНҮҮДЭЙН ҮРГЭН ХАРГЫ

БУРЯАД ХЭЛЭНЭЙ бүхы халбаринуудые шэнжэлхэ хэрэгтэ Л.Д.Шагдаров хубитая оруулаа. Жэшээлбэл, Д.Д.Дугаржа-бонтой хамта Л.Д.Шагдаров «Багшын дунда хургуулида үзэхэ буряад хэлэнэй учебнигы» (Морфологи, фонетика, лексикологи) 1978 ондо хэблүүлээд, удаань гансаараа синтаксисыень гаргуулан, һүүлэндэ Д.Д. Доржиевтай сугтаа Лубсан Доржиевич эдэ бүгэдые хамтаруулан барлуулаа һэн. Үбэр-Монголшоо ерэнэн багша Дондогой Норжинтой хамта тэрэнэй найруулан «Хуушан монгол хэлэнэй үндэһэн» гэжэ учебник хуушан монголоор-буряадаар республикын хуралсалай болон эрдэм ухаанай министерствын «Бэлиг» гэжэ хэблээдэ гараа һэн. Тэрэ гол шухала темнүүдые зүбөөр шэлэжэ олоод, баян бодото материал дээрэ, теоретическэ үндэр хэмжээндэ даамгайгаар шэнжэлдэг юм.

Хэлэ бэшэгэй эрдэмэй кандидат М.П.Хомоновтой хамта Лубсан Доржиевич «Буряад оньһон, хошоо үгэнүүдэй тайлбари толи» найруулгатайгаар

Энэнь академическэ түхэл маягтай айхабтар ехэ хүдэлмэри болохо. Эрдэмэй докторнууд Л.Д.Шагдаров, И.Д.Бураев (һаяхан наһа бараа), В.И.Рассадин гэгшэд хоёр ботинхоо бүридэхэ «Буряад хэлэнэй академическэ грамматикын» түрүүшын ном хэблээдэ бэлдэнхэй. Дүрбэн ботитой монгол ород академическэ ехэ толи тухай һанамжа дурадхалнуудаа, ажалгалтануудаа профессорнууд Л.Д.Шагдаров, У.Ж.Ш. Дондуков «Вопросы языковедения» гэжэ тубэй сэтгүүлдэ һаяхан толилууһыень онсолон тэмдэглэгтэй.

Л.Д.Шагдаров монгол угсаата арадуудай хэлэ шэнжэлхэ талаар дэлхэй дээрэ элитэ ехэ эрдэмтэ гэжэ тоологдодог. Ушар иимэхээ тэрэ монгол хэлэ шэнжэлэгшэдэй Улаан-Баатарта үнгэргэгдэдэг уласхоорондын хуралдаануудай хүдэлмэридэ хэдэ дахин хабаадажа, элдхэлнүүдые хэһэн байна. Тэрэнэй элдхэлнүүд гүнзэгы ухатай байһаараа дэлхэй олон ороннуудай, тусхайлбал, Монголой, Хятадай, США-гай, Венгрийн, Германийн, Японой, Канадын, Индийн, Финляндийн монголшо эрдэмтэдэй үндэр сэгнэлтэдэ хүртөө һэн. Хэлэн тухай асуудалгаар манай орон дотор үнгэргэгдэһэн уласхоорондын, бүхэсоозна ба бүхэроссин хуралдаануудай хүдэлмэридэ хабааһан байгаа.

Мүнөөнэй буряад болон хуушан монгол хэлэнүүдэй гол шухала асуудалнуудаар статьянуудые газетэ, журналнуудта

сагаа олодог. Тэрэ ниитын-политическэ темээр республика дотороо эрхим бэрхэ оршуулагша гэжэ алдаршанхай. 1952 ондо институтта хуража байха үедөө «Буряад-Монголой комсомолец» газетэдэ оршуулга хэжэ эхилһэн юм. 1956-58 онуудта «Буряад-Монголой үнэн» газетэдэ оршуулагшаар хүдэлһэн байгаа. Экономическэ, теоретическэ, эрдэм техникын, улас турын асуудалнуудаар жэгдэ һайнаар оршуулга хэдэг юм.

В.И.Ленинэй зохёолнуудые, олон тоото статьянуудые буряад хэлэн дээрэ оршуулжа, брошюранууд болгожо гаргуулаа. КПСС-эй съезднүүдэй материалнуудые, парти, правительствын документнүүдые, тогтоолнуудые оршуулгада эдбхитэйгээр хабаадагай һэн. Олон жэлдэ «Буряад үнэн» газетэдэ «Эрдэм ухаанай һонинууд» гэжэ тусхай хуудана гаргажа байгаа. Тийхэдээ Буряадай Эрдэмэй түбэй хүдэлмэрилэгшэдэй шэнжэлгэнүүдые үргэнөөр харуулахые оролдодог һэн. Лубсан Доржиевич буряад хэлэн тушаа теоретическэ хүдэлмэриее бодото ажал ябуулгатай нягтаар холбодог. Республикын хуралсалай болон эрдэм ухаанай министерствэтэй, Багшанарай эрдэм дээшлүүлхэ институттай, Буряадай номой хэблэлтэй, ВАРК-тай бата холбоотойгоор ажалаа ябуулдаг юм. Профессор Г.Цыбиковэй грамматикые хуушан монгол хэлэнхэ буряадшалһан байгаа. Энэ грамматикань Буряадай Эрдэмэй түбэй ротапринтнэ цехтэ хэблэгдэһэн юм. Вандан Юмсуновай «Хори буряадуудай түүхэ» гэһэн угай бэшэгые (1875 ондо бэшэгдэһэн) хуушан монголшо оршуулжа, «Буряад үнэндэ» мүн лэ толилуулаа һэн.

Урданай гайхамшагта зохёолнуудай, соёлой хүшөөнүүдэй улад зондо мүнөө үршөөгдэжэ байхада, шажан мүргэлэй хэргээгдэжэ байхада, Лубсан Доржиевич эдэ темнүүдэй хажуу талада үлөөгүй. Тийгэжэ «Нюуса тобые» поэт Ч.Р.Намжиловай хуушан монгол хэлэнхэ

буряадшалхадань, Л.Д.Шагдаров редактёрвалхан, оролто статьяень бэшээн байгаа. «Доржо жодбо» гэжэ гүн ухаанай гүнзэги удхатай бурханай номые хуушан монгол хэлэнхээ мүнөөнэй бэшэгтэ оруулжа, 1993 ондо «Байгал» журналда гаргуулаа нэн. Гадна «Боди мурэй зам», «Сагаан шүхэртэ», «Бэлигүүн толи», «Ульгэрэй далай», «Халха журам» гэхэ мэтэ түүхын хушөөнүүд болохо урданай гайхамшагта зохёолнуудые хуушан монгол хэлэнхээ буряадшалхан байха юм. Рерихэй «Буддын шажан» гэжэ номые оршуулжа, номой хэблэлдэ тушаанхай. Буддын шажанай нэрэ томьёонуудые «Буряад үнэн» хониний «Буян» гэжэ тусхай хуудаһанда толилуулхан байна.

НИИТЫН АЖАЛДА АБЬЯСТАЙ

ТЭРЭ НИИТЫН АЖАЛДА эдэбхитэйгээр хабаададаг юм. Буддын шажанай институтай гаргадаг «Лэгшэд» гэжэ сэтгүүлдэ ниитын шугамаар туһалдаг, мүн кандидат, докторнуудые бэлдэдэг тусхай соведэй гэшүүнэй уялгыг эдэбхитэйгээр дүргэжэ ябадаг. Аспирантнууд С.М.Трофимов (хальмаг яһанай), Л.Б.Бадмаева, Ц.Ц.Бальжинмаева, С.Д.Бабуев, Г.З.Сажинова, С.В.Андреева, Б.Д.Цыренов, Ц.О.Балсунаев, Ц.Ц.-Д.Бальжинмаева болон бусдай эрдэмэй кандидатууд болоходонь, Лубсан Доржиевич тэдэнэй хүтэлбэрлэгшэн байгаа. Саашадаа шабинарайнгаа эрдэмэй зиндаагай удаадахи шата өөдэ дэбшахадань, Лубсан Доржиевич заабари зүбшлээрөө туһалдаг, дэмжэдэг юм гээд тэмдэглэлтэй. Энээнэйнь түлөө хэдэн жэлэй урда тээ Россин ВАК-гай шийдэхбэрээр Л.Д.Шагдаровта профессорэй эрдэмтэ нэрэ зэргэ олгодоо нэн. Гадна Лубсан Доржиевич хамгаалалтада табигданан эрдэмэй хүдэлмэридэ сэгнэлтэ үгэдэг элитэ мэдээжэ шэнжэлэн шалгагдай нэгэннин мүн. Тэрэ докторой болон кандидатдай 20 гаран диссертациин тусхай оппонент болоһон байха юм.

Хэлэ бэшэгэй эрдэм ухаае хүгжөөхэ хэрэгтэ ехэ хубитаяа оруулһанайнгаа, ниитын ажалда эдэбхитэйгээр хабаадаһанайнгаа түлөө Л.Д.Шагдаров «Буряад Республикын эрдэмэй габьяата ажал ябуулагша» гэнэн хүндэтэ нэрэ зэргэдэ хүртэнхэй. Лубсан Доржиевич оройнгоо хэдэн медалар, Буряад Республикын, Арадай Хуралай Хүндэлэлэй грамотануудаар шагнагданхай. Тэрэнэй намтар США-гай Биографическа институтай «Хэд хэд гэжэ шэб?» гэнэн 2002-2003 онуудай сударта, мүн монгол болон алтай хэлэнүүдые шэнжэлэгшэд тухай Үбэр-Монголд, манай орон дотор хэблэгдэдэг намта-

рай тайлбаринууд соо толилогдонхой.

Эдэ үдэрнүүдтэ 75 наһанайнгаа дабаан дээрэ гараһан аха нүхэртөө иигэжэ үрээхэ дуран хүрэнэ:

Далан таба хүрөөд, Дабхайжа нуугты, Нарата гэрийнгээ хойморто Ная хүртээрөө Нам нуужа жаргагты, Ехэ гэрийнгээ хойморто Ерэ хүртээрөө Ербыжэ нуугты.

Тиин саашадаа Лубсан Доржиевичтай сугтаа хүдэлдэг, тэрэниие хайн мэдэхэ хүнүүдэй һанамжануудые дурдалтай. Буряадай Ниитын эрдэмэй институтай директор байһан, хэлэ бэшэгэй эрдэмэй доктор, профессор В.Ц.Найдаков арба гаран жэлэй урда тээ иигэжэ хэлэһэн юм: «Лубсан Доржиевич хадаа манай урдаа хараха эрдэмтэ болоно. Шэнжэлхы ажал ябуулгадаа тэрэ тон наринаар хандадаг юм. Түбшэн даруу зантай, олон үггүй, хайхан сэдхэлтэй хүн лэ даа».

Манай аха нүхэр Лубсан Доржиевич хадаа дэлхэй дээрэхи элитэ ехэ монголшо эрдэмтэдэй нэгэн болоно. Саашадаа ажал хэрэгтээ бури ехэ амжалта туйлахыень, оройнгоо эрдэмэй солье улам дээшнэ үргэжэ ябахыень үрээхэ байна, - гэжэ Россин Эрдэмэй академин хэлэ бэшэг шэнжэлдэг түб институтай ахамад эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэ Г.Ц. Пюрбеов Москваһаа мэдүүлээ нэн.

ҮНЭХӨӨРӨӨШЬЕ, Л.Д.Шагдаровтанай бүлэ эбтэй зөтэй юм. Дарима басаганиинь эрдэмэй кандидат болоод, Буряадай гүрэнэй университетэ багшаладаг, мүнөө докторой дэсертаци дээрээ хүдэлнэ, Баяр хүбүүнинь республикын Дотоодын хэрэгүүдэй министртын зургаанда олон жэл хүдэлөөд, амаралтада гаранхай. Аша хүбүүнинь гэр бүлэтэй боложо, үгбэн аба хүгшэн эжы хоёроо гушара хараха аза жаргалда хүртөөбэ. Иигэжэ Лубсан Доржиевич Цымжит Нимаевна хоёр аша, гушара үргэлсэжэ, дүрбэн тэгшэ, сэдхэл тэнюун, дүүрэн жаргалтай ажаһуунал даа.

Бата-Мүнхэ ЖИГЖИТОВ, журналист, Россин Федерациин соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ.

Бабасан ЦЫРЕНОВ, Россин Эрдэмэй академин Сибирийн таһагай Монгол арадууд, буддын шажан болон Түбэдые шэнжэлэгшын институтай хэлэ бэшэгэй таһагыг даагшын уялгануудые гүйсэдхэгшэ, хэлэ бэшэгэй эрдэмэй кандидат.

ЗУРАГУУД ДЭЭРЭ: Л.Д. Шагдаров; ИМБиТ-эй хэлэ бэшэгэй таһагай эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэд; Шагдаровтанай бүлэ. (Гэр бүлын архивһаа).

Л.Д. ШАГДАРОВАЙ ХЭБЛЭЛДЭ БЭЛДЭЖЭ БАЙҺАН ТОЛИҺОО ХЭНЭГҮҮД:

Банк 1) (нөөсөлхэ мүнгэ тушаан абаад, тэрэнээ хадагалжа байдаг, мүн тусхай түлөөһөөр - банковска процентээр - мүнгэ урьһалдаг, кредит болгожо үгэдэг мүнгэн сангай эмхи зургаанууд мүн) фин. банк; хэдэг ажал үүргээрээ банкнууд иигэжэ илгардаг гэбэл: Түбэй гүрэнэй банк (саарһан мүнгэ ба гүрэнэй үнэтэ саарһануудые, жэшэнь, облигаци, гаргаха эрхэтэй, мүн мүнгэнэй эрьсые хинажа байдаг; дэлгүүрэй эрхэ байдалда нилээд бээе даанхай боложо, бүри правительство Түбэй банкһаа кредит абаха баатай болодог); **коммерческэ банкнууд** (наймаанай үндэһөөр ажалаа эрхилдэг эгээл үргэн үүргэтэй банкнууд); **инвестиционно банкнууд** (промышленность, барига болон бусад халбаринуудта мүнгэ һомолодог, удаан сагай кредит үгэдэг); **ипотечнэ банкнууд** (ехэнхидээ хүдэлсэгүй зөөридень хараадуулан гэхэ гү, али зөөриень барисаанда абажа мүнгэ урьһалдаг); **инновационно банкнууд** (эрдэм ухаанай шэнэ туйлалтануудые бээлүүлгэдэ кредит үгэдэг); **нөөсөлхын банкнууд** (хүн зоной мүнгыг абан хадагалдаг, үгэдэг, мүн элдэб олон операцн хэдэг). **Орон доторхи элдэб олон янзын банкнуудһаа гадна, уласхоорондын, мүн бүри дэлхэйнше банкнууд бии юм. Тэдэ бүхэли гүрэнүүдтэ мүнгэ һомолхо, олон миллиард долларой кредит үгэхэ аргагай по выполняемым функциям различаются следующие виды банков:** Центральный государственный банк (наделён правом выпуска или эмиссии денег, государственных ценных бумаг, контролирует денежное обращение; в условиях рыночной экономики он становится относительно независимым и правительство бывает даже вынужденным брать деньги в кредит у Центрального банка; коммерческие банки (наиболее универсальный тип банков, выполняющих широкий круг финансово-кредитных операций на коммерческих началах); инвестиционные банки (специализируются на финансировании промышленности, строительства и других отраслей, а также долгосрочном кредитовании), ипотечные банки (предоставляют ссуды под ипотечный залог, чаще всего под недвижимое имущество), инновационные банки (кредитуют освоение нововведений, научно-технических достижений), сберегательные банки (привлекают и хранят денежные сбережения населения, проводят и многие другие денежные операции для населения), Кроме таких банков с многообразными функциями внутри страны существуют международные и даже мировые банки, способные финансировать целые государства, предоставлять кредиты на десятки миллиардов долларов); 2) **суглуулбари банк** накопительный банк (систематизированное собрание сведений, веществ, материалов); **баримта мэдээнүүдэй банк** банк данных; **генүүдэй суглуулбари** генный банк; **хүнэй бөөинь хубинуудай банк** (зарим ороноудай нүгшэнэн хүнүүдэй бөөинь алай нэгэн хубинуудыень үбшэнтэндэ һуулгахын тулада хэмэл аргаар хүргөөд, үни сагта хадагалдаг газарнууд) банк тканей или органов человека; **США-да бүтээгдэһэн компьютернуудай туһаламжаар офисһоо гарангаримтэ, ямаршы юомэн тухай баримта мэдээнүүдэй банкнуудые бии болгожо болохо юм при помощи компьютеров**

производства США можно создать любые банки данных, не выходя из офиса.

Бурхан (хэрбээ бусад шажаануудта хамаг бүгэдые зохёон байгуулдаг юртэмсын дээдын эзэн бии гэдэг хаань, буддын шажанда тиимэ эзэн үгы гэдэг байһан. Тиин «Бурхан» гэжэ үгөөр хамаг бүхы будданар, бодисаданар болон идамууд гэхэ гү, али шажаниие хамгаалагшадые тэмдэглэдэг. Гэбэшые буддын шажанай элдэб урасхалнуудта Шигэмүүни, Абида, Вайрочана зэргын бурхадай али нгыг бүхы замби түбиие зонхилогшо, бурхадай дээдэ Бурхан, олон юрэ бусын гайхамшаг шэнжэтэй гэдэгшые хаань, энэнь бүгэдэндэ мэдэрэгдээгүй юм) будд. 1) бурхан (общее название персонажей буддизма: будд, бодхисаттв и идамов или стражей буддизма); **Бурхан багша** Будда Шакьямуни; **гурбан сагай бурхан** (мүнөө сагай бурхан Шигэмүүни, ерээдүй сагай бурхан Майдари, үнгэрһэн сагай бурхан Гашаб) боги трёх времён; **Абида бурхан** будда Амитабха; **Майдари бурхан** бодхисаттва Майтрея; **Ямандага бурхан** идам (или страж) буддизма Ямантака (грозное божество); 2) изображение бурхана (на полотне, литое или скульптурное); икона; статуэтка; **гуутай бурхан, нахуюһан бурхан** ладанка с изображением божества; 3) бурхан (мүнөөнэй олон шажанда: ямаршы юумэнһээ дулдыдаагүй, дээдэ зэргын ухаатай, хамаг бүхы талаар түгэс, илагдашагүй хүсэтэй ба дэлхэе бии болгоод, тэрэнээ хүтэлбэрлэжэ байдаг субстанци. Зариман хэлэхэдээ, «бурхан» гэжэ үгөөр иматал буддын шажанай бурхадые тэмдэглэхэ гэдэгшые хаань, бүхы шажанай, тэрэ тоодо бөө мүргэлэй дээдын шүтөөнүүдые энэ үгөөр лэ оршуулдаг заншал үргэнөөр дэлгэрэнхэй. Заримдаа «орос, грек бурхан» гэхэ мэтээр илгадаг, мүн «юртэмсын дээдэ эзэн» гэхэшые ушарнууд дайралдадаг) рел. бог, божество; **үнэн алдартын шажанда бурханаа Троица** (бурхан-эсэгэ, бурхан-хүбүүн ба бурхан-нангин һүлдэ), **исламда - Аллах, иудаизмда - Яхве** гэжэ нэрлэдэг, в православной религии бог это - Троица (существует в трёх лицах: бог-отец, бог-сын, бог-святой дух), в исламе - Аллах, в иудаизме - Яхве; **бурханиее буруушаадаг хүн** атеист; **бурханиее буруушаалаг атеизм**; **бурхан зайлуул** воскл. проне-си господи!, избави боже!; **бурхан үзэг** (или зүт, харат) воскл. ей богу! (букв. пусть бог видит!); **бурхан тээшэ нюргаараа эрьэлдэхгүй, сухарижа гараха гэжэ үбгэд хурадаг байһан** раньше старики учили, что нельзя поворачиваться спиной к бурханам, а надо выходить, пятясь назад; **бурханда этигэдэггүй** неверующий; || **межд. бурхаан!** воскл. о, боже!; **бурхан абаргаг** (или зайлуул) господи помилуй! (букв. пусть господь спасет или милует); **бурхан үршөөг будыгэ здоровы!** (при чиханье); **(бурханда ошохо, бурханай орондо ошохо** умирать (букв. отправляться к богу); **манайнгаа бурханда ошоһон хойно** после нашей смерти.

Буряад, буряад хүн 1. бурят; **буряад эхэнэр** бурятка; **буряадууд, буряад зон** (Буряад Республикын, Агын болон Усть-Ордын автономито округуудай гол уг зон, хахад миллион шахуу тоотой) буряты; **Буряад, Буряад орон** (буряадай элинсэг хулинсагууд эртэ урда саһаа хойшо Байгалые тойрон нуурижаһан түүхэтэй. Энэ ню-

тагынь эртэ үедэ «Баргажан-Түхэм» гэжэ нэрлэгдэдэг, Ехэ Монгол Уласай бүридэлдэ ородог байһан. Энэ Уласай оршон байха үедэ, мүн нацдарһан хойноньшые буряадай уг гарбалһанай элдэб бүлэгүүд Ара, Үбэр-Монгол уруу ерээжэ ошожо байбашые, Байгал шадархи нютагуудые уг газарнай гэжэ тоолоон, иишээ тэгүүлдэг байһан. 17 зуунай тэн багаар буряадуудай Орос гүрэнэй албатан боложо хильн хаагдахада, Буряад оройн ой газар дайда улам тодорхой шэнжэтэй болоһон. Ородой хасагууд энэ ороние «Братская земля», «Братские земли» гэжэ нэрлэдэг байһан. Октябрийн хубисхал болотор тусгаар гүрэн эндэ байгаагүй) **Бурятия; Буряад Республика** (совет үедэ «Буряадай Автономито Совет Социалис Республика» гэжэ нэрлэгдэдэг байһан, 1923 ондо байгуулагдаһан; 351 мянга гаран дүрбэлжэн километр газартай, нэгэ миллион бага гаран хүн зонтой, тээ тоодо 250 мянга шахуу буряад зон бии) Республика Бурятия; **буряад-монгол бурят-монгол**; 2. прил. бурятский; **буряад хэлэн** (16-17 зуун жэл хүртээр нэгэн монгол хэлэнэй диалектүүдэ байһан нютаг хэлэнүүд ниилэлдэн, гол түлэб Буряад оройн Оросой гүрэнэй бүридэлдэ ороһоной һүүлээр буряад арад үндэһэтэнэй хэлэн боложо бүрилдөө; монгол, хальмаг хэлэнүүдтэй хамта гол монгол хэлэнүүд гэжэ тоологдодог) бурятский язык; **буряад литература хэлэн** (1930-аад оной хоёрдохи хахадһаа эхилэн, хориин нютаг хэлэнэ, мүн түүрүүн лата, һүүлээрнэ ород алфавита үндэһэлөө. Тэрэнһээ урагша 13-һаа 20 зуун жэлэй эхин хүртээр нэгэн хуушан монгол хэлые монголшуудтай хамта хэрэглэжэ байгаа. Энэнь Буряад орондо нилээд ондоо шэнжэнүүдтэй боложо эхилбэшые, бээе даһан амыараа литература болон болоогүй гэжэ олонхи монголшо эрдэмтэд тоолодог) бурятский литературный язык; **буряад арад бурятский народ**; **буряад арад үндэһэтэн** (18-19 зуун жэлэнүүдтэ бүрилдэһэн гэжэ тоологдодог; яряанай нэгэ хэлэнэй үндэһэ һуури бии болгодо Баруун Буряадта эхирэд-булдай, харин Зүүн Буряадта хориин нютаг хэлэнүүд гол үүргэ дүүргэһэн гэдэг; «н» абян гэхэ мэтэ буряад хэлэнэй онсо шэнжэнүүд баруун диалектдэ түрүүн бии болоод, һүүлдэ зүүн буряадай хэлэндэ шэлжэһэн гэдэг. Тэрэшэлэн «буряад» гэнэн нэрэшые анханда баруун уг угсаатаниие тэмдэглэдэг байһанаа, амыараа арад боложо эхилхэдэнь, мүн хори, хонгоодор, сонгоол, сартуул, хамниган гэхэ мэтэ отог угсаатанда шэлжүүлэгдэ гэдэг) бурятская народность; **буряад үндэһэтэн** (или яһатан, или наци) бурятская нация (считается, что она сформировалась в советское время на основе единой экономики, культуры и литературного языка); **буряад һэеи гэр** бурятская войлочная юрта (имеет небольшие отличия от монгольской); **буряад морин** (монгол моринтой адлишые һаа, Буряад орондо үнинһөө хойшо байжа, хүйтэн уларилдань дадаһан, үбэлшые бэлшэжэ хоолойгоо тэжээдэг, набтархан шэрхи, сүлхэ морин юм) бурятская лошадь (верховая, упряжная, а также мясо-молочная порода); **буряад эмээл** (монгол эмээлһээ халта илгаатай) бурятское седло; **буряад шарга** бурятские сани (широкие и без отводов).

ПУТЬ, УКАЗАННЫЙ ЗВЕЗДАМИ...

Ликуйте театралы столицы! С 28 октября по 4 ноября у нас состоится первый кочевой Международный фестиваль "Желанный берег" на тему "Лики Чингисхана" и под девизом "Да не сокровет Великий туман путь, указанный звездами!" Проводится грандиозное событие в преддверии 800-летия создания империи Чингисхана, которое будет широко отмечаться на его исторической родине Монголии в будущем году.

Столь интересное мероприятие проводится в целях развития этнической театральной культуры, выявления и анализа особенностей современного национального "азиатского" театра, на-

полнения театрального искусства новым духовным содержанием, отражающим этику и философию народов Евразии, обмена гастролями ведущих театров Сибири, Дальнего Востока и Северо-восточной части России. Организаторами фестиваля стали Федеральное агентство по культуре и кинематографии, Министерство культуры и массовых коммуникаций Республики Бурятия, Министерство культуры и духовного развития Республики Саха (Якутия), Союз театральных деятелей России. Страны участники фестиваля: Китайская Народная Республика, Монголия, республика Российской Федерации, а это — Алтай, Башкортос-

тан, Калмыкия, Саха (Якутия), Тыва, Хакасия и Бурятия.

Проведение мероприятия одобрил великий Чингис Айтматов. Планируемый спектакль "Желанный голубой берег", удостоенный государственной премии СССР, основан на произведении повести классика "Пегий пёс, бегущий краем моря".

Артисты ведущих театров названных стран и республик представят свое видение образа Чингисхана, его деяния, духа того времени, когда в "котле" племен и народов зародилась всемогущая империя. Бурятская столица готовит лучшие сценические площадки для своих гостей.

Во время фестиваля будут проведены съемки эпизода кинофильма "По велению Чингисхана" по одноименному роману народного писателя Якутии Николая Лугинова. В них примут участие артисты, приехавшие на фестиваль "Желанный берег". Предыдущие съемки проводились в Иркутской области, Туве, Якутии.

Пожелаем больших творческих успехов участникам международного фестиваля!

Янжам ЖАПОВА,
Татьяна РУФОВА,
пресс-секретарь
Министерства культуры
и духовного развития
Саха (Якутия).

ПЕРВЫЙ КОЧЕВОЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ

САХА АКАДЕМИЧЕСКИЙ ТЕАТР ИМ. П. А. ОЙУНСКОГО

В конце XX века Саха Академический театр им. П. А. Ойунского совершил блистательный и смелый прорыв по пути интеграции в мировое театральное сообщество. Духовное начало Саха театра в силу глубинных этнических корней, его неисчерпаемый творческий потенциал, основанный на вы-

дающихся театральных традициях русской школы, создали уникальный феномен - оазис живого слова, живой драматургии и обезоруживающей искренности на просторах Северо-востока России.

28 октября 19-00 ч.

«ЖЕЛАННЫЙ ГОЛУБОЙ БЕРЕГ МОЙ...»

Сценическая композиция
А. Борисова
по повести
Ч. Айтматова «Пегий пёс, бегущий краем моря»

Перевод - Иннокентий Дмитриев
Режиссер-постановщик - заслуженный деятель искусств Российской Федерации и Республики Саха (Якутия), лауреат Государственных премий СССР, Российской Федерации, Республики Саха (Якутия) Андрей Борисов

Сценограф - заслуженный деятель искусств Республики Саха (Якутия), лауреат Государственной премии СССР Геннадий Сотников
Музыкальное оформление - Карл Сергучев

4 ноября 19-00 ч.

Н.ЛУГИНОВ

«ПО ВЕЛЕНИЮ ЧИНГИСХАНА»

сценическая версия
романа

Режиссер-постановщик - заслуженный деятель искусств Российской Федерации и Республики Саха (Якутия), лауреат Государственных премий СССР, Российской Федерации, Республики Саха (Якутия) Андрей Борисов

Режиссер - народный артист Республики Саха (Якутия), лауреат Государственной премии СССР Герасим Васильев

Сценограф - заслуженный деятель искусств Республики Саха (Якутия), лауреат Государственной премии СССР Геннадий Сотников

Саха-театру, изменившего его облик, и на протяжении двадцати двух лет символизирующего духовные устремления народа саха, его художественную культуру.

«...ных хана-а-а!» - Взлетает на волнах каяк охотников... На крыльях счастья летит Кириск навстречу стихии, готовый обнять весь мир!... Весь мир в твоих руках, ты рвешься к подвигам и к великому счастью, которое непременно будет и будет необыкновенным, какого ни у кого не было. И какой громадный путь проходит душа, прежде чем тебе станет ясно, что великое счастье - это

глоток воды, звезды, ветер, волны.

...Не знает юный Кириск, чем станет для него посвящение в охотники, ценой каких потерь получит он счастье возвращения к желанному берегу. Он придет к людям своего рода, пережив жестокую жажду и великий туман. Он вернется благодаря тем, кто ушел в бездну. По-разному уходили они, но неизменно последним движением каждый касался ладонью головы спящего Кириска. Он придет из темноты, едва переступая ногами, неся с собой жажду жизни и тяжкое бремя ее...

Дворец Культуры ЛВРЗ

В спектакле «По велению Чингисхана» Чингисхан показан как человек, продвинувший, изменивший мировоззрение людей и общий ход истории, создавший могущественное государство - империю. Все события говорят о предназначении Тэмучина. Юность его полна испытаний и знаков судьбы. Его зрелость - это сознательные волевые усилия к объединению еще разрозненных племен. Провозглашение ханом становится первым шагом на пути великих деяний Тэмучина, личность которого отражает трагические противоречия истории.

На психологическом уровне в спектакле выстраивается внутренний мир героя, в котором рождаются чувства и мысли в результате пережитых жизненных коллизий, осмысливается становление личности государственного масштаба, объединившего Азию и создавшего единый закон - Ясу.

Центральное событие спектакля - история дружбы-соперничества Тэмучина и Джамухи. Их взаимоотношения - это смертельно опасная игра двух равных, в то же время это борьба за будущее азиатских племен.

Пронзительной нотой в спектакле звучит мотив женщины-спутницы великого человека: мать Оэлу и возлюбленная Бортэ, две властные, сильные натуры, их неограниченное участие в становлении характера Тэмучина - Чингисхана.

Мистико-мифологический уровень представляет якутскую легенду о Чингисхане, открывающую силу и обаяние тенгрианства, уводящего от язычества к единобожию. Также в спектакле прослеживается взаимосвязь культуры народа Саха с центральноазиатским корпусом традиционных знаний.

ТРИУМФАЛЬНЫЙ УСПЕХ Андрея БОРИСОВА

Андрей БОРИСОВ - художественный руководитель Саха академического театра им. П. А. Ойунского, министр культуры и духовного развития Республики Саха (Якутия), ректор Арктического государственного института культуры и искусств, член Координационного Совета Министерства культуры и массовых коммуникаций Российской Федерации, член Постоянного Совета Министров культуры тюрко-язычных стран

Международной организации ТЮРСКОЙ, член высшего Совета Международного «Евразийского движения», председатель Международного евразийского творческого союза.

Выпускник Московского Высшего театрального училища им. М. С. Щепкина и Государственного театрального института им. А. В. Луначарского. Лауреат премии комсомола Якутии, Государственных премий СССР, РФ, Республики Саха

(Якутия) им. А. Кулаковского, заслуженный деятель искусств Российской Федерации и Республики Саха (Якутия).

Трудовой путь начал в 1974 г. артистом Якутского драмтеатра. После окончания ГИТИСа стал работать в Якутском драмтеатре режиссером - постановщиком. В 1983 г. А. С. Борисов назначен главным режиссером, затем художественным руководителем Саха академического драматического театра им. П. А. Ойунского.

За дипломный спектакль «Желанный голубой берег мой...» в 1986 г. был удостоен Государственной премии СССР. В 1999 г. спектакль А. С. Борисова «Король Лир» У. Шекспира удостоен Государственной премии Российской Федерации в области литературы и искусства. В 2002 г. спектакль - олонхо «Кыыс Дэбилэй» («Девушка-богатырка») А. С. Борисова был удостоен Приза театральных критиков Национальной премии «Золотая Маска».

29 октября 19-00 ч.

БУРЯТСКИЙ РЕСПУБЛИКАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ТЕАТР КУКОЛ «УЛЬГЭР»

Республиканский
Государственный
театр кукол «Ульгэр»

Э. ЖАЛСАНОВ «ПОЮЩАЯ СТРЕЛА»

эпическая Драма

Режиссер-постановщик, музыкальное сопровождение - заслуженный деятель искусств Республики Бурятия Эрдэни Жалсанов
Художник-постановщик - Ольга Акимова

В основу спектакля легли мотивы бурятских сказок. В улус приезжает сказитель - улигершин и рассказывает народу легенду о старом и отважном Мээл-баторе, который один противостоял нашествию неприятельской орды во главе с заносчивым и жестоким Ээлэн Батором.

Куклы исполнены в духе графических картин народного художника Бурятии Цырен-Намжила Очирова из серии «Традиции и быт бурят-кочевников». В спектакле звучат старинные народные бурятские песни, горловое пение, пословицы и поговорки. Эпическая драма «Поющая стрела» была номинирована на национальную театральную премию «Золотая маска».

ТЕАТРАЛЬНЫЙ ФЕСТИВАЛЬ «ЖЕЛАННЫЙ БЕРЕГ»

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АКАДЕМИЧЕСКИЙ ДРАМАТИЧЕСКИЙ ТЕАТР ИМ. Д. НАЦАГДОРЖА (МОНГОЛИЯ)

С.Жаргалсайхан
«ТЭМУУЖИН»
Драма

Режиссер-постановщик - Б.Баатар
Сценограф - Я.Санжаасурэн
Костюмы - Н.Байгальмаа

Спектакль повествует о детстве Чингисхана - Тэмуужине. Действие начинается с известия о смерти отца Тэму-

ужина Есухэя. Начинается трудный период в жизни семьи Есухэя. Вся ответственность после смерти отца ложится на плечи молодого Тэмуужина. Материнское воспитание в жизни Тэмуужина занимает большое место. После смерти Есухэя от них уходит Тайчууд. Тэмуужин становится главой не только своей семьи, но и главой всего клана. Так наступает его самостоятельная взрослая жизнь.

3 ноября 19-00 ч.
Государственный
Бурятский
академический театр
драмы
им. Х.НАМСАРАЕВА

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ БУРЯТСКИЙ АКАДЕМИЧЕСКИЙ ТЕАТР

29 октября 19-00 ч.

ОПЕРЫ И БАЛЕТА

Бурятский
Государственный
академический театр
оперы и балета

А. Андреев
«ГЭСЭР»
опера

Режиссер-постановщик - заслуженный деятель искусств Российской Федерации, лауреат Государственной премии Республики Бурятия Цырен Бальжанов
Дирижер - заслуженный

Деятель искусств Российской Федерации Валерий Галсанов

Верхний мир. Небесное царство. На вершине сидят небожители - тэнгэри, небесные девы, небесные воины. Вместе они празднуют победу Хан-Хурмаста тэнгэри над Атай-Уланом. Он разругал на части Атай-Улана, которые превратились в разных чудовищ и дьяволов - Арзан-Шудхэра, Гал-Нурмана, Орголи, Ширэм-Мианат Анхая, Абарга-Сэсна, трех сестер Енхэбой. Верховный демон Гал-Нурман дал страшную клятву: «Мальчишками родившихся людей изводите будем, - сказал. - Девочками родившихся детей уничтожить будем.

На всех земных людей наведем болезни и мор. На все земные края напустим нищету и раздор, напустим голод и тьму, напустим язву, чуму, напустим распри, слезы и кровь, забудут люди жалость, любовь. Окутает мертвую землю тьма...». Эсэг-Малаан тэнгэри считает, что во всем виноват Хан-Хурмаста тэнгэри, и он должен очистить землю от злых демонов. Вызывается средний сын Хан-Хурмаста тэнгэри - Бухэ-Бэлгто (земное имя - Гэсэр), именно он может вернуть людям былую счастливую жизнь.

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ДРАМАТИЧЕСКИЙ ТЕАТР

РЕСПУБЛИКИ АЛТАЙ Русский драматический театр им. Н.Бестужева

1 ноября 19-00 ч.

Е.Замятин
«АТИЛАА»
трагедия

Режиссер-постановщик - заслуженный деятель Российской Федерации Олег Пермяков
Художник-постановщик - Алексей Дмитриев. Сценография и костюмы - Алексей Дмитриев. Балетмейстер - Светлана Майчикова
Музыкальное оформление - Вадим Филиппов

«Пьеса малоизвестна и сложна тем, что не имела ранее сценического воплощения. Великий русский писатель Замятин уехал из советской России, и пьеса была в забвении. Советскому театру было не до Замятина. А в истории-то она осталась. Никогда не исчезла. Ее напечатали потом как пьесу - памятник культуры. Тема выбора, звучащая в пьесе - всегда современна. И потом, когда человек попадает в ситуацию страсти, а за ним стоит целая держава. Что из этого получится?... Форму спектакля я предложила актерам сложную. Эта форма открытого театра. Во-первых, некоторые актеры исполняют по несколько ролей. Стало быть, они должны переключаться, но при этом оставаться самими собой. Это уже близко к Брехтовскому театру. Открытый театр, когда мы не прячемся - у нас нет бытового пространства. У нас такая симулянтная площадка. На ней стоят барабаны. Актеры запоняют барабанным звуком это пространство. И они находятся здесь, не отключаясь от действия...»

О. Пермяков.

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ БУРЯТСКИЙ АКАДЕМИЧЕСКИЙ ТЕАТР

29 октября 19-00 ч.

ДРАМЫ ИМ. Х. НАМСАРАЕВА

Академический театр бурятской драмы им. Х.НАМСАРАЕВА

Б.Гаврилов
«ЧИНГИС-ХАН»
спектакль-медитация

Режиссер-постановщик - заслуженный деятель искусств Российской Федерации, лауреат Государственной премии Республики Бурятия Цырен Бальжанов

Сценическая редакция и костюмы - лауреат Государственной премии Республики Бурятия Цыремжит Цыренжапова

Главный художник - заслуженный художник Российской Федерации Бальжинима Доржиев
Музыкальное оформление

- Баир Дондоков
Хореограф - заслуженный деятель искусств Республики Бурятия Доржи Дугаржапов

Драматург и режиссер о спектакле:

«Так как практически у каждого из нас - потенциальных зрителей, сложился какой-то более или менее действительный, более или менее полный сюжет о Чингисхане. Первой нашей задачей была цель «расплатать» и «выбить» восприятие зрителя из системы стереотипов, а затем провести его через сцены становления Тэмуджина в Чингисхана. Здесь важно попытаться показать биографию души. Ее сопряженность с

духовностью, благодаря чему достаточно беспомощный юноша реализуется в одного из величайших мудрецов в ряду с Платоном, Буддой, Христом, Магомедом. Исходя из всего этого, мы взяли на себя право на собственную авторскую интерпретацию. В нашем творческом проекте, его замысле и воплощении. Мы рассчитываем на то, что спектакль может явиться театральным посланием каждому зрителю, говорящим о том, что каждому из нас в жизни требуется напряженная внутренняя, искренняя и концентрированная работа души и ума, необходимая сегодня для выхода из состояния депрессии.»

ХАКАССКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ТЕАТР ИМ. А. М. ТОПАНОВА

1 ноября 19-00 ч.

Академический театр бурятской драмы им. Х.НАМСАРАЕВА

К.Чакое
«ЛЮБОВЬ ЧИНГИСХАНА»
драма

Режиссер-постановщик - Эльза Кокова (Чаркова)
Сценограф - Б. Амансахетов
Пластика - О. Монгуш
Переводчик - Е. Тохтобина

До прихода Чингисхана не было порядка в мире монголов - старшие неставляли младших, младшие не слушали старших, кругом было воровство, обман и прелюбодея-

ние. Народ боялся спать по ночам, опасаясь вражеских набегов.

Тэмучин - будущий Чингисхан - пытается оградить себя от этого мира кругом своих близких - женой Борте, матерью Оэлуи, шаманом Тэб-Тенгри. Но это попытка терпит крах. И тогда Тэмучин решает сам изменить мир, объявив великий закон Джасака, по которому отныне следует жить. Все, отказывающиеся признать или нарушившие его, объявлялись меркитами - народом, кровно обидевшим Тэмучина. Так начинались завоевания монголов, преследующих меркитов и несших по свету закон своего вождя.

ХАКАССКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ТЕАТР МАЛЫХ

30 октября 16-00 ч.

ФОРМ «ЧИТИГЕН»

Республиканский Государственный театр кукол «Ульгэр»

А. Чапрай
«АБАХАЙ ПАХТА»
Трагедия

Режиссер-постановщик - Михаил Топоев

Художник-постановщик - Александр Котожеков

Действие происходит в Хакасии и Ойратии в 17 веке. Спектакль «Абахай Пахта» представляет собой яркий образец художественного опыта народа и высокой культуры чувств, заложенной в хакасском эпосе. На 2-ом Международном фестивале «Сибирский транзит-2002», где были

представлены все крупные театры Сибирского региона, ведущие российские театральные критики Марина Дмитриевская и Олег Лоевский отозвались о постановке как о художественно сильном и гармоничном спектакле, оценили прекрасную игру актеров и профессиональную работу режиссера. «Все было понятно и без перевода, - сказали они. - Спектакль гармоничен.»

ТУВИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ОРДЕНА «ЗНАК ПОЧЕТА» МУЗЫКАЛЬНО-ДРАМАТИЧЕСКИЙ ТЕАТР ИМ. В. КОК-ООАА

30 октября 19-00 ч.

Академический театр бурятской драмы им. Х.НАМСАРАЕВА

Э.Мижит
«КТО ТЫ, СУБЕДЕЙ?»
Историческая драма - эссе

Режиссер-постановщик - заслуженный артист Российской Федерации, народный артист Республики Тыва Алексей Ооржак,
Сценограф - Начын Шалык
Художник по костюмам - лауреат Государственной

премии Республики Тыва Надежда Юша

Драма-эссе «Кто ты, Субедей?» основана на исторических фактах, которые были отражены в книге «Сокровенное сказание монголов». Спектакль является размышлением о судьбах людей в непростую эпоху чингисхановских завоеваний. Каким образом урянхай-тувинец, сын кузнеца Джарчыуудая Субедей стал верным соратником и одним из главных полководцев Чингисхана? Какие отношения связывали их? Какие цели двигали ими?

Именно этот круг вопросов predetermined название драмы.

Цель сохранения своего небольшого народа, мечта об объединении всех народов мира, которое положило бы конец раздору и войнам, верность данному слову, любовь, жестокость и милосердие - все это переплелось в тугой клубок и создало сложные характеры людей той эпохи. И великий Чингисхан и его внук Батый, их устремления показаны через взаимоотношения с Субедеем, с его отцом Джарчыуудаем и братом Челме-ем (Зелме).

КАЛМЫЦКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ОРДЕНА «ЗНАК ПОЧЕТА» ДРАМАТИЧЕСКИЙ ТЕАТР

2 ноября 19-00 ч.

Академический театр бурятской драмы им. Х.НАМСАРАЕВА

П. Дарваев
«ДРУГ МОЙ ТЕМУДЖИН»

Легенда по мотивам «Сокровенного сказания монголов»

Режиссер-постановщик - Баатр Колаев
Сценограф - С.Котинов
Костюмы и свет - Г. Котинова

Хореография, постановка боев - заслуженный артист Российской Федерации и Республики Калмыкия - В.Мацаков
Музыкальное оформление - А.Талицкий

В этой легенде повествуется история дружбы и соперничества, сложных взаимоотношений и одиночества двух великих сынов монгольского народа Тэмуджина (Чингисхана) и Джамухи. Миру, дружбе, единению монгольских племен, сохранению древних истоков своей культуры посвящено это сценическое действие.

Мужчины и женщины, одетые в представителей рода Тэмучина (Бык и Оленяха, Волк и Ворониха), исполняют ритуальный танец. Человек в шкуре кабана (Вепрь) свидетельствует о рождении человека.

Джамуха поет песню о матери. Слуги советуют ему сдать Чингисхану, но получают отказ.

Связанного Джамуху приводят к Чингисхану, который

предлагает ему объединиться и стать побратимами. Оба вспоминают былую юность и братство. Джамуха просит казнить его. Для выяснения родственных связей Джамуха вызывает дух предков Борто Чинно и Коай Марл, которые советуют жить им в дружбе и согласии.

Оэлуи рассказывает Тэмучину сказку о двух змеях.

Бортэ советует Чингисхану избавиться от Джамухи, чтобы сохранить власть.

Джамуха просит Чингисхана ускорить его казнь. Последний поход Чингисхана.

БАШКИРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АКАДЕМИЧЕСКИЙ ТЕАТР ДРАМЫ ИМЕНИ МАЖИТА ГАФУРИ

3 ноября 19-00 ч.

Русский драматический театр им. Н.Бестужева

Н.Абдыкадыров
«ПОСЛЕДНЕЕ МОРЕ ЧИНГИСХАНА»

Режиссер-постановщик - заслуженный деятель культуры, лауреат молодежной премии Киргизии Нурлан Абдыкадыров

Художник-постановщик - заслуженный деятель культуры, лауреат молодежной премии Киргизии Юлдаш Нурматов

Пьеса повествует об одном из величайших полководцев человеческой истории и показывает его не на поле боя или за решением государственных вопросов, а в великом грехе и истом покаянии. Некогда державный Чингисхан, названный родовым именем Тэмуджин, изменил высшему призванию человека - любви и родительскому долгу. С годами он впал в мучительное раскаяние и в паломничестве к местам своих преступлений получил прощение - искупительную смерть.

Представление о Чингисхане и есть жизнь семьи бродячих комедиантов. Быт и искусство за века эксплуатации спектакля переплелись в нем, как кровеносные сосуды в живом организме, в равной степени обуславливая и обеспечивая существование этих людей. Те естественно живут в параллельных друг другу реальностях: всякий раз, когда подросток член семьи или даже артист, нанятый со стороны и усыновленный семьей, вступает в труппу и, согласно своему человеческому характеру, типу таланта, театральному амплуа, получает роль в ее спектакле, он «наследует» имя и судьбу художественного персонажа. Поэтому главу семейства и антрепризы зовут Тэмуджин, его жену и чад - по именам близких Чингисхана. Таким образом, они все вовлечены в те же жизненные отношения, переживают идентичные события, какие изложены в исходной древней пьесе «Последнее море Чингисхана».

Подготовила материалы Б.ОРБДОЕВА.

ҮНДЭР НАНАТАН «УЛЬГЭРЭЙ ДАЛАЙ» ОРШУУЛБА

«Ульгэрэй далай» гэжэ судар хадаа Бурхан багшын өөрөө айладаһан домогтой «Ганжуур» гэжэ бурханай номуудай суглуулбарид нэгэ ботинь боложо ородог юм.

«Ульгэрэй далай» гэшэ бүри манай ээрын эхээр санскрит хэлэн дээрэ анханда хэблэгдэһэн гэжэ тухайлагдадаг. Гэбшье энэ эхэн мүнөө болотор олодоогүй, харин хитад (445 он) ба түбэд (632 он) оршуулгануудын лэ олодон байна.

16-17 зуунай үеэр энэ сударые хэдэн эрдэмтэ ламанар түбэд хэлэнһээ монгол хэлэндэ ами амараа оршуулһан байдаг.

Д.Бүрнээ, Д.Энхтэр гэдэг монгол эрдэмтэд тэдэ хуушан монгол оршуулгануудые зэргэ-сүүлэн хаража үзэхэдөө, Хүхэ-Хотын Шэрээтэ гүүшын 1728 ондо модон бараар хэблүүлһэн оршуулгыг шэлэжэ, мүнөөнэй кирилл үзэгтэ монгол хэлэндэ оршуулаад, 1996 ондо Улаан-Баатар хотодо тусхай ном болгон гаргаа нэн. Тиэхэдэ тэдэнэр хуушан монгол оршуулгынь түбэд эхэтэйн наринаар сасуулан шалажа, бии байһан тды адуунуудынь заһаһан юм.

Гунгаа Чимитов Цыпил Чимитова хоёр энэ һайн оршуулгынь буряадшалха гэжэ шийдээд, нилээд удаан саг соо нэгээрүу шангаар ажалажа, энэ ехэ бүтээлэз түгсэхэбэ.

Тиэхэдэ имгал мүнөөнэй монгол оршуулгынь барим-талаа бэшэ, харин Буряад орондо барлагдаһан «Ульгэрэй далайн» хуушан монгол оршуулгынь саг үргэлжэ харалсаа. Гадна энэ бүтээлэйнгээ шанарые улам һайжаруула зорилготойгоор тэдэнэр энэ зохиолой түбэдһөө хэгдэһэн ород оршуулгынь харалсаа юм. Тэрэниие Ю.М. Парфинович гэжэ эрдэмтэн «Сутра о мудрости и глупости (Дзанлундо)» гэнэн гаршаг-тайгаар 1978 ондо Москвада тусхай ном болгожо, оршол болон тайлбаринуудтайгаар гаргаһан бэлэй.

«Ульгэрэй далай» гэшэ урдань буряад зоной эгээл ехээр уншадаг, наринаар будагалан тахижа ябадаг бурханай зохиолнуудай нэгэн байһан юм. Ушарын юуб гэхэдэ, урда түрэлнүүдтэ Бурхан багша харамгүй, нигүүлэхы һайхан сэдхэлтэй гайхамшагта ямар жэшээнүүдые харуулан байна гэжэ энэ сударта хэлэгдэнэ.

Юрэ хүн гэшэ урда түрэлнүүдтэ бээе амараар абажа ябааб, арбан саган буян гэшые хэр хуряагааб, арбан хара нүгэл гэшые хэр хээб, тэрэһээһэн лэ хойто түрэлнүүдтэ һайн, муу ябахань, ямар түрэлөө олохонь сэхэ дулдыдана гэжэ эндэ хэлэгдэнэ. Жэшээлбэл, нэгэ хүбүүн элдэб гасаланта байдалтай ушараад, бээ хорлохо гэжэ шийдэн, аймшагтай дошхон урадхалтай уһа руу хүрэнэ, үндэр хабсагайһаа дэбхэрнэ, хоро ууна, теэд яанашегүй, хурша номо-дошые дайрагданагүй. Бурхан энэ ушарые тайлбарилхадаа, тэрэ хүбүүн урда нэгэ түрэлдөө хаанай ехэ ноён ябаһан, тиин зэмгүй хүнэй саазалуулхаяа байхадань, абарһанайнгаа түлөө амьа тэрэ мэтээр таһалагдахагүй, өөрынгөө үхэлөөр лэ аялла байгаа гэнэ. Нэгэ хубараг ламые

нохой гэжэ доромжолһонойнгоо түлөө табан зуу дахин нохой боложо түрэнэ. Илангаяа шэн сэдхэлһээ бэшэржэ үгэлгэ хэһэн хүнүүд хойто түрэлдөө ажа жарган һууна.

Г.Чимитов, Ц.Чимитова гэшэд эдэ мэтын 52 расказуудые ойлгосотой тодоор, уран хурсаар, уншахада гүймгөөр оршуулжа шадаа гэжэ тэдэниие уншаад байхадаа тэмдэглэмээр.

Тиэхэдэ бурханай номдо дайралдадаг олон нэрэ томьёо-нуудые, тогтомол холбоо үгэнүүдые имгал буряад аялдаа оруулхаһаа бэшэ, ондоогоор хубилгангүй, тэрэ зандань орхиһонийн зүйтэй. Урданай хуушан монгол хэлэндэһэнэй тэдэ үгэ хэлэлгэнүүд үргэнөөр хэрэгдэгдэжэ байһан, мүнөө гол түлэб тэрэл зандаа нэргээгдэхэ ёһотой. Энэнь гээбэл, жэшээнь, «сансара, оршолон, нирваан, нисваанис, шагшаабад, галаб, дээдэ богдонорой ном, дээдэ боди хутагта хүртэхэ, дайниие дараһанай хутагта хүртэхэ, хээшье бусажа ерэхэгүй-шүүлэй хутаг олохо, үргэлжэдэ ороһоной үрэ олохо» гэжэ мэтэ болоно. Тиин эдэ томьёо болон холбоо үгэнүүд ямар удхатайб гэжэ монгол оршуулгадаа түшгэлэн тайлбарилна.

Минии ханахада, энэ оршуулгамнай гол түлэб бүтээд байна. Нарин һайн редак-тированил хэрэгтэй. Урдан эрдэмтэ-ламанар бурханай ном оршуулхадаа, эхэтэйн тон адли болгохо гэжэ оролдодог байһан. Тиигээгүй бол, нүгэл үргэлжэ жэшээтэй байгаа. Манай оршуулгашадшые энэ бүтээлдэ тон наринаар хандаһан байна. Энэмнай олон үетэнэй уншаха ном болоно гэшэ.

Түгсэхэдөө үшөө нэгэ хэлэхэ юумэн гэхэдэ, энэ оршуулгаяа хуушан монгол тексттэйн хэблэбэл, ехэл һайн бэлэй. Нэгэдэхээр, хүзэгтэн энэниие арамнайдуулаад, тахижа уншажа байха байгаа. Хоёрдохор, энэмнай хуушан монгол хэлэ үзэхэ залуушуулай уншаха ном (хрестомати) боложо үгэхэ байгаа бшуу.

Манай арадай соёлой үмэнэ ехэ габьяатай хоёр ветераннай үндэр наһанда хүрэхэ ябаашье һаа, хамаг шүрбэһэ шандаһаа эршэдхэжэ, томо захатые бүтээбэ гэшэ. Энэ буянта хэрэгын ёһотой сэгнэгдэжэ, «Ульгэрэй далай» гэнэн оршуулгань шадаал һаа, түргэнөөр, һайн шанартайгаар хэблэгдэхэ ёһотой.

Лубсан ШАГДАРОВ,
хэлэ бэшгэй эрдэмэй доктор, профессор.

«ХАТАН ЭЖЫ ЗЭДЭМНАЙ»

Нютаг нугынгаа шэмэг шэнжэ боложо тодорһон томо мүрэн голнууд тунгалаг һайхан уһаа туужал-туужал байдаг. Гадна багахан хэбшээндэ долгитон миралзадаг нуруунуудшые байха. Тэдэ мүрэнүүдэе нютагаархидын «хатан эжы» гэжэ сээрлэн нэрлэдэг. Жэшэнь, Яруунын, Хориин буряадууд газар дээгүүрнэ урдан үнгэржэ, Сэлэнгэдэ шудхадаг Үдэ мүрэннэ «Үдэ хатан эжы» гэжэ хүндэлэгшэ.

Харин үргэн Зэдын зон аймагтань нэрээ үгэнэн мүрэннэ «Зэдэ хатан эжы» гэдэг юм ха юм гэжэ Санджэ-Сүрэнэй «Хатан эжы Зэдэмнай» гэнэн номтой танилсахадаа ойлгооб.

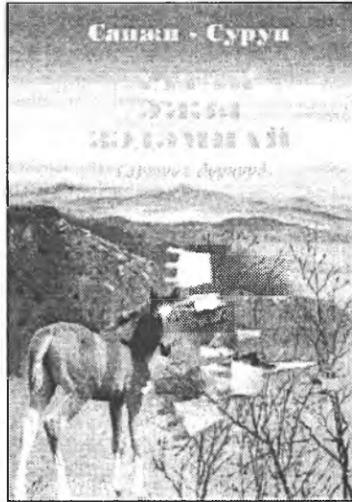
«Санджэ-Сүрэн» гэжэ нэрын саана «хоргодоошомнай» хэн гэшэб гэжэ асуултай болоно бэшэ гү? Энэ хадаа Буряадай суута ехэ поэт Галина Раднаева ха юм даа! Юундэ өөрыгөө Санджэ-Сүрэн болгоо юм гэбэл, Галина Жигмытовнае хүхэ нарайһаань үргэнэн эмгэйн гуйлтаар ехэ лама нимэ нэрэ хайрлаһан байна ха юм.

Санджэ гэжэ нэрэ зүбөөрөө «Санжай» юм ааб даа. Түбэд энэ үгэ «бурхан» гэжэ оршуулагдадаг.

«Хатан эжы Зэдэмнай» хадаа нютагтаа хэдэн жэлдэ ажа-һуухадаа, Галина Раднаевагай зохиёһон шүлэгүүдые бэшэ, очеркнүүдые бэшэ, харин үргэн Зэдынгээ үбгэд хүгшэдтэй (заримтайн хүниие дүүрэн) яридажа, тэдэнэй «ама нээл-гэжэ», хөөрөөнүүдынь нарин нягтаар бэшэжэ абаһан хадаань, сэгнэшгүй ехэ материал болоно. Уран зохиёһон урдаһаа хаража һуугаад, илангаяа гуурһаа дэбтэр хоёрые бариһынь хараха-лаараа, ямар нэгэ мүрдэгшын үмэнэ байһаншуу, зарим хүгшэд бэлээр амаа нээжэ, юумэ хөөржэ үгэхэн гайтай гэжэ би мэдэхэ болонхойб. Эндэн урданай дуунууд, үльгэр онтохон, домогууд, үнэн болоһон ушарнууд бии. Ябагааршые, морёоршые, машинааршые харгылһан харгынь хэмжэе һаа, хэмжүүртэ орошоогүй ута байха аабза. Энэ ябадалайн дүн гэхэдэ, хоёр боти томо ном. Хоёрдохой ботинь хэблэгдээд, зоний һонирхол үүсхэжэ эхилэнхэй. (Нэгэдэхэ ботинь үшөө барлагдаагүй, хэблэгдэхэ ээлжээгэ хүлээнхэй). Буряад Республикын Соёлой министрстын дэмжэлгээр хэблэгдэһэн хатуу хальһатай энэ номой зузаание гайхахат. Россин болон Буряад Республикын искусствын габьяата ажал ябуулагша, Буряадай уран зурааша Б.Тайсаевай хии моринуудай хийдэжэ байһые харуулан гоё зураг номой гадарые шэмэглэһэн байна. Байр Тайсаев буряад арадайнгаа түүхэ домогуудые һайн мэдэдэг, түрэл арадтаа халуун дурадай уран зурааша гэжэ би үнинэй ажагладагби.

Номдо ороһон фото-зурагуудые С.Гармаев, Г.Гармаева, С.Шарастепанова гэшэд хээ. Мүнөө гэрэл зурагуудые буулгадаг, тэрэниие наһанайнгаа хэрэг болгоһон, мүнэг-тангаяа гамнангүй, шэнэ аппарат, фототехникэ худалдажа абадаг, тэдэниие «агнажа» ябадаг зон хото газарташые, хүдөө нютагуудташые олошонхой. Эндэ

Номой шэнжэлэл

нэрлэгдээшэ гурбан нүхэд тиимэл хүнүүд байгаа ёһотой.

«Хатан эжы Зэдэмнай» гэжэ номдо Санджэ-Сүрэн - Галина Раднаева ехэ һонин ороло үгэ бэшэ. Тэрэн сооһоо нилээд олон шэнэ мэдээ хадужа абаһанни юушгэгүй.

Үнхөөрөөшье, Зэдын зоние бултынь сартуул гэжэ нэрлэдэг, тиэхэдэ аяр Дунда Азиһаа, онсолбол, Туркестанһаа Чингис хаанай «туужа» асарһан пленнигүүд байһан гэжэ мэдээ-шэрхэлдэдэг байһан гэшэбди.

Галина Раднаева нютагайнгаа ушар ёһо мэдэхэ зонтой - үбгэд хүгшэдтэй хөөрлэдэжэ, сартуул зоной үнэн түүхые элирүүлжэ шадаа.

«...Иран, Дунда Ази, Израильдашые бэшэ, Европодошые бэшэ, Алтайһаа нааша манай элинсэг хулинсагууд ажаһууһан байгаа гэжэ эртэ урда саһаа нааша дуулажа абаһан сартуул буряадуудай нэгэ нимэ дуун гэршэлэн:

Алтай дээгүүр ябахадам,

Атан тэмээ газарша.

Алаг сашаа харахадам,

Алаг нүдэм газарша», -

энэхэн хэйг «Домогуудай мүрөөр» гэнэн Галина Раднаевагай номой оролоһоо абтаа. Үнэниие хэлэбэл, сартуул, илангаяа наһатайшуулын утаа дууша, утаар татаһан аялгатай дууниин шагнажа ханалгүй байгаа бэлэй.

«Хатан эжы Зэдэмнай» гэнэн ном соо ороһон домог түүхые «яһан сэмгэндэн» хүрэтэр бултынь шэнжэлхэ гэбэл, олохон үдэр хэрэгтэй болохо юм бээ. Гадна шэнжэлгэмнай эндэ шэнжэлэгдээшэ номһоо өөрөгүй томо зузаан болохо юм бэшэ гү?

Бүхы домогуудай «ойро хүрэнгүй», нэгэл домогто анхаралаа хандуула. Тэрэ хадаа Мочии тухай, тэрэнэй уршагта ябадалнууд тухай домогууд.

Хүнүүдэй хөөржэ үгэнэн домогуудые бэшэжэ абахадань, поэт нютагай зоной хэлэн дээрэ бэшэһэниинь һонин байна. Хэлэһэнэ баталхын тула «Мочии» гэжэ материалһаа хэйг буулгая: «Мочии гэдг нэртээ, бэйэ йх томтой, хүч чадал йхтээ баатар хүн Цагаатайн намагт 1800 оны ихэйр аджысуудаг байсан». Иимэ хөөрөө имгалт нютагай хүн буулажа абажа шадаха байһал даа.

Мочии тухай дүрбэн хөөрөө Санджэ-Сүрэн бэшэжэ абаа. Тухайлхада, Мочии гэшэнь нютагайнгаа домог түүхэдэ ороһон хүн байгаа ха.

Минии ханахада, Буряад

орондо хаа хаанагүй суурхаһан Будамшуу шэнги гэхэ гү даа, али сэлгэн Агаар, Үбэр-Монголоор хэлсүүлһэн Сэсэн Сэнгэ мэтын хүнүүдтэл адирхуу хүн байгаа байна.

Мочии бүхэшые гэшэнь тэнсэлгүй, Тамчин дасанай найр дээрэ барилдахадань, нүгөөдынгөө гурбан хабһа хухалжарһан байгаа. Яруунын Маарагта нютагта Байха бүхэ гэжэ хаа хаанагүй суурхаһан барилдаашан байгаад, аюултай, гар хүрэнэн хүниинь гэмэл-тэшэдэг байхадань, Хориин тайшаа Дамба ноён тусхай хуули шийдхэбэри гаргажа, барилдахынь ог таһа хорһон юм гэхэ.

Мочии гэшэ тиимэрхүү хүсэтэй байһан байгаа хаш. Ород аилай амбаар сооһоо гурил хулууха гээд, суургынь эмдэнгүй, ханынь үргэжэ, бүүдүүн модоор тулаад, боошхотой гурилынь тэрэ зандань абаад ябашоо юм хаш...

«Хатан эжы Зэдэмнай» гэжэ номой 1-дэхэ боти баһал иимэ дүрүо зузаан һаа, хэды шэнээн олон дуунуудые багтаагаа гэхэбиди? Тулам үргэлөөд, тулгуур тулаад, Волго зубшажа гү, али шэрэм харгытай үшөө болоодүй Сибириин хизарта яаралгүй шамдуухан галгижа ябаад, аман үгын баялг суглуулан бэшэжэ абаһан эрэгтэй эрдэмтэн бэшэ, харин нютагаа ошоод байхадаа, хоёр басагадаа һургажа, хүл дээрэнь гаргаха гэжэ аһан тэмсэжэ гараһан гэрэй эзэн эхэнэр, поэт хүн шуу. Галина Раднаева хадаа ажа-һуудалай, байдалай хурса булангуудые тойрожо бэшэ, харин гамгүй гэшхэжэ гараһан байха!

«Хатан эжы Зэдэмнай» гэжэ номой урда шанарые олонитын түлөөлэгшэд, эрдэмтэд зүбөөр ойлгожо, ёһотойгоор сэгнэхэл байха. Саг жэлэй үнгэрхэ бүри номой урда шанар улам үргэгдэхэ, ерээдүйн эрдэмтэд автортань гүн ехэ баяр хүргэхэ гэжэ би мэдэнэб.

Хоридохи зуун жэлэй наяд онуудаар, ерээд онуудай эхээр Галина Раднаевада Зэдын домог түүхэнүүдые хэлэжэ үгэнэн үбгэд, хүгшэдэй зариманиинь хада гэртээ мордошоо юм байна. Энэ түбид мүнхэ наһатан үгышые гэлэй, зүгөөр хүн бүхэн ямаршыеб мүр сараа үлөөгөөд ошоходоо һайн. «Хатан эжы Зэдэмнай» гэжэ номдо орожо, нэрээ мүнхэлхэмнай гэжэ тэдэ зүүдлээшьегүй байжа болоо.

Гэбшье нютагайнгаа зоной аман хөөрөө миндаһан дээрэ гү, али юрын гуурһаар бэшэжэ абахын тула хэдэн жэлдэ тулиһан, һэмбэгэр шарахан үһэнэйнгөө сайшатар оролдон дүү басагандань Буряадайнгаа олонитын зүгһөө зүрхэнэй халуун баяр хүргэнэм. Наһажаал хүн хадаа Буряад Республикын олонитын зүгһөө тиимэ баяр баясхан хүргэхэ эрхэтэй гэжэ наһандань, эдэ үгэнүүдые бэшэбэл даа. Гансахан басагантаймни бишыхандаа һайса наадаһан, үелһэн Баярма Намсалма хоёрой эхы ханиһан ганса Абидатайны хамта үндэртэ хүрэтэр үргэнэм. Үтэлжэ бохигоошые һаа, дүү басага тийгэжэ үргэхэ шадал үшөөл бии!

Цырендулма ДОНДОГОЙ.

«Миний хүшэн шиний хүшэнтэй» гэгээн конкурсдо

«МОНГОЛ ХҮҮХЭНДЭ»

гэгээн шүлэг миний бэшээн шүлэгүүдэй эгээн мэдээж шүлэгүүдэй нэгэн юм. Тэрэ зуура гэмдэглэхэ гээ хаа, эгээн түргөөр бэшэгдээн гээ.

Би Буряадай Д.Банзаровай нэрэмжэтэ дээдэ хургуулида хуража байтараа, өөрөөшье мэдэнгүй, суута багшанарай (ректор Шулунов, декангууд М.П.Хабеев болон бусадтай) тоодо оролсожо, факультет бүхэнэй эгээн найн (багал 8) тоодо шэлэгдэжэ, тиихэдэ институт байһан (мүнөө Улаан-Баатарай багшанарай университетэй) урилгаар хахад харын туршада Монголой үзэмжэтэ газарнуудаар ябаха золдо хүртээн хүнби. Тиихэдэ залуухан поэт боложо ябаһан би Дондог Улзытуевай даад-халаар тэрэ үедөө «Монголой мундаг зохёолшод» гүүлэжэ ябаһан Сэнгын Эрдэни, Ням-буугын Нямдорж (буряадууд), Явуухулан, Дашдооров гэгшэд-

тэй танилсажа, уулзажа, хамагаа хөөрөлдөжэ ерээ бэлэйб.

Эгээн түрүүшын үдэшэ бидэниие Улаан-Баатар хотын залуушуулай сагаалганда абаашаһан юм. Мүнөө халта бууралһаа захалаад хүхэ, ногоон хүрэтэр будуулан үнэтэй азиаткануудаа хаража, дураа гутадагби. Тиихэдэ гансал хаб хара үнэтэй монгол найхан хүүхэдые найхашаһанаа орой-доошье мартагшагүйб. Өөрөө хэр ябаһанаа мэдэнгүйб. Бараг лэябаа бэшэ гүб гэжэ омогорхон ханадагби.

Тэрэ ехэ зал сооһоо нэгэ монгол басаган гаража ерээд, намайе «танцевалая» гэшэбэл даа. Яахабиб? Вальс балай бирадаггүйшье хаа, хатаржал оролсоо бэлэйб! Тэрэ басаганай гэзгын утые мартагшагүйб. Тиигэжэ «Монгол хүүхэндэ» гэгээн шүлэг түрөө юм лэн.

Тэрэ зундаа (би үбэл ябааб) Монголой Уран зохёолшодой

делегаци Улаан-Үдэдэ айлшала, тэрэ үеын филармонийн байһан соо уласхоорондын удхатай уулзалга болоо юм лэн. Би институтдай оюутан хүн тэрэ үедэ Буряадай уран зохёолшодой

холбоной түрүүлэгшэ байһан Н.Г.Дамдиновой урилгаар зал сооһоо бодожо ерээд, энэ шүлэгөө, мүн Н.Нямдоржын оршуулгануудые уншажархёо бэлэйб.

Зал соо сугларашдай халуун альга ташалгаар угтабашье, хойто үдэрнь КГБ-эйн мүрдэлгэдэ ороо бэлэйб. Яахаб даа?! «Монгол гэрэй хойморто эзэн хуухаяа» хүсэхэгүй ёһотой байгаа бшууб! Зүгөөр энэ шүлэгни тон мэдээжэ шүлэгүүдэй нэгэн болоһон юм. Олон хэлэндэ оршуулагданхай. Лобсон ТАПХАЕВ.

«МОНГОЛ ХҮҮХЭНДЭ»

Хүхэ монгол энгэршнэ Хүбсэгэл далайн долгиншуу. Хүбсэгэл далайн долгин соо Хүльбэрхэ дуран хүрэнэ бшуу.

Монсон харахан нюдэншнэ Монгол талын мойһоншуу. Монгол талын мойһые Амталха дуран хүрэнэ бшуу.

Энэрхы хонгор сэдхэлшнэ Эшгэ гэртэл нээлгээтэй. Эшгэ гэрэй хойморто Эзэн хуухы хүсэнэ бшууб.

Энэ шүлэгни бүхэли цикл болоһон юм. Тэрэ басагы мүнөөшье болотор харагүйб. Шүлэггээшэ иигэжэ бүтэдэг юм. Угы газарһаа үндэһэлжэ, үхшэггүйшье бүтээл боложо, тодоржо болодог юм гэжэ ойлгоё.

Лобсон ТАПХАЕВ.

ГАЗАРАЙ ГАБАҺАА ГАРАА ГҮШ?

буряадаар дуугархая янабта? - гээд, стакан соо пивэ хэжэ балгана.

- Я мало-мало понимаю, но говорить по-бурятски не могу. Я родился здесь, в Закаменске, учился в русской школе, - гэжэ дуугараад, стакантай пивэ амтархажа хоросоогоно.

- А гэртээ буряадаар зугаалдаг юм гүт?

- Нет! Что вы! Я с мамой - на бурятском языке?! Смешно! - гээд, залуу хүн хасарнуудаа залхайлгажа:

- А вам-то что? - Чингис, я не понимаю тебя. Почему с мамой не можете

Хөөрөлдөөн

говорить на своем родном языке? А с друзьями - на каком языке?

- Моя мама, Светлана Бадмаевна, не говорит по-бурятски.

Она преподает в средней школе русский язык и литературу. Понятно вам! А мои друзья все говорят на русском языке.

- А в будущем у вас есть желание научиться разговаривать на своем родном языке?

- Абсолютно нет! Не интересуюсь! Русский язык - это есть мой родной язык! Зачем мне знать бурятский язык! Только в деревнях говорят по-бурятски. Я же человек городской, - гэжэ найрхуу омоголон буряад ама бардамаар, убай эрээгүйгөөр дуугаржа, нюдэ-нүүдээ үзүүлээд, дээрэлхэжэ хуубал даа.

- Буряад хэлээ, ёһо заншалаа мэдэхэгүй ямар юумын хаядаһан, газарай габаһаа гараһан хүн гэшэбши! Уг ундияа таһарһан найрхуу хүхэ буряад, нюдэ амандамни-бү үзэгдэ! - гэжэ Аюша Жапович сухалтайгаар хэлээд, пивээшье хүсэд уунгүйгөөр газашаа гүйжэ гараһан юм.

Тэрэ гэгээнхэ хойшо залуу буряад хүнэй хэлэһэн үгэнүүд Аюша Жаповичын сэдхэл зүрхые зобоожо, үдэрэй ханаан, хүнийн зүүдэн боложо ябаһан байна. Иймэл даа, залуушуул гэгшэмнай! Уг гарбалаашье, ёһо заншалаашье, түрэл хэлээшье мэдэхэгүй, эгээл тэнгэриһээ тэб байсар буушаһан шэнги юумэл даа.

С-Ж.ЦЫРЕНОВ.

АМТАГУЙ АРХИ

Аюуша - уһан архиншан бэшэ. Гэбэшье амаа халашоо хаа, унатараа уугаагүйдөө болидоггүй: хүн зон үни унтаһаншье байг, һалхи шуурган боложошье байг — архи бэдэрээд лэ, хараһан тээшээ ябажархидаг муу зантай.

Мүнөө үдэшэшье ресторан, магазинуудай хаагдашаһан хойно үйлсөөр һөөргэ уруугаа һүндэлжэ, таниһан танигдаагүй хүнүүдые шарайшалжа ябанал даа. Тиигэжэ ябатарнь, нэгэ ташарайгүйхэн хүн хажуудань ерээд, сүүмхэ сооһоо хахад шэлтын толгой халта бултайлгаад:

— Арбан түхэригтэ, — гэжэ шэбэнэн һагад дуугарба.

— Ямар хэлсэн байхаб! Мүнгэн намайе олоо лэн гү! - гээд, Аюуша арбанай улаан саарһа тэрэнэйнгэ альган соохоно буршгытар адхуулаад, хахад шэлтыень хармаан руугаа гударжархиба.

— Үшөө хэрэгтэй хаань, хэдыдэшье хонходоорой! - гээд, тэрэ хүнийн саарһанай таһархайда бэшэгдэһэн телефоной номер үгэбэ.

Архида олзуурхашан Аюуша шамдуухан гэртээ ерээд, үдэшин эдээнэй үлөөсэ юу хээ суглуулжа табагта хээд, бутылкааа задалаа. Самсаалтай шэл аяга абажа,

халитарнь хээд, нэгэ зулаар уужархиба.

«Уһан!» Хэды хэды амталаа, тамшаагаа.

«Ямаршье амтагүй, уһан!» Хороо бусалжа буршаганаһан Аюуша гүйжэ гараад, автомат-телефондо ошожо, үнөөхи үгэһэн номероорнь хонходобо. Урдаһаань наһажал эхэнэрэй абяан:

— Түмэр харгын водокачкин дежүүр шагнажа байна! — гэжэ харюусаа лэн ха.

БАЯРГҮЙ БАЯР

- Урзаңда Димчик һамга абаа лэн. Валя Жимбуева гэдэг барагхан басагантай хуби заягаа ниилүүлбэ гэлсээ һэмди.

Хоёрдохи жэлһээ гэдэнэр үхибүү хүлээжэ эхилээ һааб даа. Түрөөдүй хүбүүндэ түмэр үлгы түхээрбэ гэдэгтэл, нарай нялха үхибүүдые үндылгэхэ, тэнжээхэ асуудалаар бэшэгдэһэн ном һудар суглуулдаг, хүнжэл-хушалга бэлдэдэг байгаа. Мүн хүбүүн гараха, басаган гараха гэдэн, дэмы булялдадаг, таалсадаг, боосолдодог лэн хаш.

Нэгтэ намарай ольбон үдэр Валя хүдэлмэриһөө ерэмсээрээ, Димчигээ хүзүүдээ: «Ой, ухаандаш, зүүдэндэш огтошье ороогүй һонин хэлэхэм», - гэжэ байжа ушаргүйгөөр таалаба гээшэ. Баярлашаһан Димчик урдаһаань урин хурсаар хараад:

— Нээрээ гү? Иймэ баяр болохо гэжэ мэдэдэг лэ һэм! — гэжэ хоолойгоо шэшэрүүлэн дуугарба.

— Гэртээ гурбан хүн болохоёо байнабди!

Димчигэй баяр дэбэржэ, һамгала хам тэбэрээд, гэр соогуураа хатаран эрьелдэб... Нилээд дээрэ үргөөд, эршэгэнэн эрьелдэжэ ябатарнь, Валянь: — Нүгөөдэр эжымни байраар ерэхэн, — гэбэ.

Гурбан хүбүү бэритгээ, гурбан басага хүрьгэнтээ яашье тааралдажа ядаһан эхын эрэхэ болоһондо ухаангүйгөөр урмаа таһарһан Димчик гэгтэ шүрбэнэ шандаһаһаа таһа ололодоһон юумэдэл, һамгала шала дээрэ нилээд шангаар алдажархёо бэлэй.

ГАЛ УЛААН СУБА

Дарима бүри хургуулида ябахадаашье шэнэ моодын хубсаһа үмдөөд харайдаг, тэрэнэйн түлөө эхэн гараһаар гансахан басага үмөөржэ, зарим багшанартай атар тутар гэдээдэшье туршадаг байгаа. Багшанарай хёрхо нюдэнһөө холодожо, институтда орожо абахадаа, эрхэ тангил заңдаа тэрэ үхин жэлэй дүрбэн саг бүхэндэ хубсаһаа бултыень шэнэлжэ, иматгал зүүнһээ мэнэ гараһан шэнэ

моодын хубсаһаар жэгдэ жэрбэгэр бээе ороёдог болоһон гэхэ.

Соёлой институтдай гурбадахи курс дүүргэһэн зунинь шэнэ моодын суба яашье олдожо үгэбэгүй. Ленинград руу захигдаһан субын ерэхые хүлээжэ, зунингаа амаралта городтоо үнгэргэхэ туйлдаа хүрэхэдөө, Дарима эхэ, эсэгынгээ түрэлхидтэ айлшалаһаа, дуутай суутай Ага нюотаг гэшыень үзэхээ нэгэ зун лэ үмдэһэн, шэнэ заңдаа гал улаан субаараа уруу дуруухан ошоо лэн.

Һү наалин фермэ даадаг нагасындаа үнжэһэн үдэртөө колхозой алаг эрэн амба бухада намнагдаад, айхабтар ехээр айһан мэгдэнһээ Дарима нагасадаа сэхэ гүйжэ ерээ:

— Юундэ бухатнай намайе намнана, мүргэхээ һанана гээшэб?

— Субадаш дураа гутта ёһотой, — гэбэ нагасань.

— Субамни нээрээшье муухай, моодоһоо гараһан. Тээд субымни моодоһоо гараһые, муухайень бухатнай яагаад мэдэн гээшэб?

— Институдаа дүүргээд, Дарима, хүдөөгэй клубта ажалахадаа, бухын моодо мэдэдэг мэдэдэггүйе ойлгоно аабзаш даа, — гээд, нагасань мийһэрээ лэн ха.

Ш-С.БАДЛУЕВ.

НАМАРАЙ НАМДУУ ХАҺАДА...

«Шог зураг» гэгээн номһоо.

Лев ГУМИЛЕВ

В преддверии 800-летия создания империи ЧИНГИСХАНА

ВЕЛИКАЯ СТЕЛЬ

РОЖДЕНИЕ МОНГОЛЬСКОЙ ИМПЕРИИ

Тринадцатый век, без сомнения, является наиболее сложным столетием русской истории. Ни одна другая эпоха не породила исторических мифов больше, нежели последний век существования Киевской Руси. Тому имеются веские причины: этногенез Руси, как мы уже говорили, в XIII в. вступил в фазу обскурации. Если бы дело ограничилось ненарушенным развитием этнической системы, то мы в данном случае фиксировали бы лишь грозное нарастание разрушительных тенденций, которые начали проявлять себя уже во второй половине XII в. Однако этногенез Киевской Руси оказался усложнен этническими контактами с представителями совершенно иных суперэтносов: Монгольского улуса и «Христианского мира».

Посреди Евразийского континента тянется Великая степь, ограничивая с севера сибирской тайгой, а с юга - горными системами. Она четко делится Алтаем, Сауром, Тарбагатаем и западным Тянь-Шанем на две непохожие друг на друга части. Восточная часть Великой степи называется Внутренней Азией, в ней расположены Монголия, Джунгария и Восточный Туркестан. От Сибири Внутреннюю Азию отделяют Саяны и хребты Хамар-Дабан и Яблониный, от Тибета - Куьндун и Наньшань, от Китая - Великая китайская стена, точно соответствующая границе между сухой степью и субтропиками на севере страны. Западная часть Великой степи включает не только нынешний Казахстан, но и степи Причерноморья. В отдельные периоды Великая степь охватывала даже часть территории Венгрии - так называемую пушту.

С точки зрения географии, вся Великая степь представляет собой единый, четко очерченный регион, хотя климатические различия двух ее частей весьма заметны. Атмосферные токи, несущие дождевые или снежные тучи, имеют свои законы движения. Циклоны с Атлантики доносят влагу только до горного барьера, отделяющего восточную степь от западной. А над Монголией постоянно стоит огромный антициклон. Его воздух сух и прозрачен, через него легко проходят солнечные лучи, нагревающие поверхность земли. Зимой здесь выпадает мало снега, и травянистые животные могут, разгребая его, добывать корм - сухую траву. Весной раскисшая почва разогревает нижние слои воздуха, и те поднимаются вверх. В освободившееся приземное пространство на севере вторгается сухой воздух из Сибири, а на юге - влажный с Тихого океана. Этой влаги достаточно, чтобы степь зазеленела и обеспечила копытных животных кормом на весь год. А там, где сыт скот, процветают и люди. Вот почему именно на востоке Великой степи сложились благоприятные условия для создания могучих кочевых держав хуннов, тюрков и монголов.

На западе же степи толщина снежного покрова превышает 30 см. Более того, во время оттепелей снег часто образует очень прочный наст, и тогда скот гибнет от бескормицы. В связи с этим скотоводы вынуждены летом гонять скот на горные пастбища - джейляу, а на зиму - заготавливать сено. Вспомним, что обитавшие в Причерноморье половцы имели постоянные зимовья и потому находились в зависимости от древнерусских князей, ибо, скованные в передвижении, они не могли уклониться от ударов регулярных войск. Поэтому в западной части Великой

степи сложился иной быт людей и иные условия для обретения степняками независимости, нежели в восточной.

Но в мире нет ничего постоянного. Циклоны и муссоны иногда изменяют направления своего движения и проходят не над степью, а над тайгой или даже тундрой. Тогда недостаток влаги расширяет пустыни Гоби и Бетпак-Дала, оттесняет растения и животных на север, к Сибири, и на юг, к Китаю. Вслед за травой, необходимой для скота, и животными, на которых охотятся, уходят и люди - обитатели Великой степи. Именно в такие эпохи усыхания Великой степи становились неизбежными контакты кочевников и оседлого населения Китая.

Китайские хронисты, описывая народы, обитавшие к северу от Китая, в Великой степи, называли всех степняков одним именем - «татары», подобно тому, как мы, говоря «европейцы», называем этим словом и шведов, и испанцев. Однако на самом деле этноним «татары» был назван лишь одного из многочисленных степных племен.

Сами татары делились на три ветви: «белые», «черные» и «дикие». «Белые» татары - онгулы жили вдоль границы Великой степи и подчинились маньчжурской империи Кинь; они охраняли страну, получая за это плату. Поэтому у них были шелковые одежды для жен, фарфоровая посуда и другая иноземная утварь. «Черные» татары занимали открытую степь к северу от пустыни Гоби и подчинились своим ханам, презирая «белых» татар, которые продали свою свободу и независимость за тряпки и чашечки. Сами они пасли скот, который кормил их и одевал, так как ходили они в одеждах из шкур, ныне называемых дубленками.

Однако «черные» татары вызывали не меньшее презрение у «диких», занимавших территории еще севернее. У «диких» татар отсутствовали даже зачатки государственности, поскольку подчинялись они лишь старшим в роду, а если подчинение становилось в тягость, младшие всегда могли отделиться. Хозяйство «диких» татар основывалось на охоте и рыболовстве, так как больше всего на свете они ценили свою волю. Для девушки из числа «диких» татар выйти замуж за «черного» татарина, который будет заставлять ее доить коров или пастись овец, считалось унижительным наказанием.

Как мы видим, у степняков различных племен стереотипы поведения были разные. Отношение к власти, к родству, к природе - все различало «белых», «черных» и «диких» татар между собой.

Одним из небольших народов Великой степи были монголы, обитавшие в пограничье «черных» и «диких» татар, в восточном Забайкалье. Своими прародителями монголы считали Борте-Чино (Серого Волка) и Алан-Гоа (Пятнистую Лань). К XI-XII вв. в лесостепных урочищах к северу от реки Онон обитали несколько монгольских родов, в состав которых вошли окрестные аборигены.

По рекам Селенге и Толе в центральной части Монголии кочевал народ кераиты. Кераиты управлялись ханами - уважаемыми людьми, которые получали соответствующие должности в зависимости от своей популярности в народе. Жили кераиты не семейными общинами из двух-трех юрт - аилами, а курениями, когда множество юрт ставилось вместе, окружалось телегами и охранялось воинами, ибо кераиты боялись нападения. Они, в отличие от соседних народов, в 1009

г. приняли христианство несторианского толка и с тех пор стали очень набожным народом.

К западу от кочевий кераитов, в предгорьях Алтая, обитал народ найманы (монгольское слово «найма», значит, «восемь» - именно столько родов имелось в их племени). Найманы были потомками киданей, вытесненных чжурчженями (маньчжурами) с прежних становищ. Берега Байкала, к востоку от нынешних Иркутска и Верхнеудинска, занимало храброе и воинственное племя меркитов, а в Саяно-Алтае расселились племена ойратов. Все племена Великой степи часто враждовали между собой, но конфликты носили характер пограничных стычек.

Жизнь кочевников была обеспеченной, но трудной, а главное - бесперспективной. Все высшие должности можно было занять только по праву рождения, которое определялось очень сложно, и случалось так, что двухлетний ребенок получал право стать ханом и иметь звание пойнора (князя), а мудрый старец или могоучий богатырь такой возможностью не имел. Но так бы и жили степняки привычной жизнью, проводя ее среди родной природы в повседневных трудах и стычках с соседями, если бы прошедший по широте Байкала пассионарный толчок XI в. не вызвал вслэшк этногенеза двух враждовавших народов - монголов и чжурчженей.

Среди степняков уже к концу XI в. стало заметно появление людей с нетрадиционным поведением. Храбрые молодые люди, способные к активной деятельности и стремившиеся получить награду за свои подвиги в походах и войнах, оказывались обделены теми, кто был выше по происхождению, но значительно уступал им по способностям. И вот эти люди с новыми взглядами уходили из своих куреней в леса и горы. Жили они или охотой, или кражей овец и лошадей у своих соседей. Соседи, конечно, устраивали облавы и истребляли нарушителей традиций, но число людей, покидавших свои становища, все увеличивалось, и назывались они - «люди длинной воли».

Параллельно монгольскому шел и чжурчженский пассионарный подъем, приведший к покорению маньчжурами царства киданей в Северном Китае.

Надо сказать, что монголы и маньчжуры традиционно враждовали, что проявлялось в форме набегов, открытых столкновений и т.д. Но с ростом энергетических потенциалов этих народов характер противостояния изменился. Известно следующее легендарное обоснование ужесточения монголо-маньчжурской вражды. Якобы какой-то гадалка предсказал чжурчженскому Богдо-хану, императору Северного Китая, что его народ погубят именно кочевники-монголы. Император решил предупредить усиление монголов и стал ежегодно посылать на их становища военные отряды, которые истребляли мужчин, хватили женщин и детей, приводили их в Китай и продавали в рабство. Китайцы покупали пленников для работы на плантациях. Некоторым монголам удавалось бежать. Естественно, что они помнили нанесенные им обиды, и «мщенье проникло в их мозг и кровь».

Когда постоянные набеги маньчжуров приняли устрашающий характер, монголы осознали необходимость объединения. Их племена организовались и избрали хана.

Первый монгольский хан, проявивший себя как значительный государь, носил имя Хабул. Хабул-хан правил в 30-40-х годах XII в. и сумел остановить натиск маньчжуров.

В то время, когда китайцы, потерпев сокрушительное поражение от чжурчженей, были вынуждены уступить им большие территории, монголы разбили чжурчженей и заставили их оттянуть войска от монгольских рубежей. Однако вскоре после смерти Хабул-хана (1149) племенной союз монголов распался, так как обыватели, составлявшие большинство, не мыслили себя подчиненными «людям длинной воли» и оказывали им очень слабую поддержку. Обыватели предпочитали по-прежнему кочевать: аилами на севере, где было безопасно, и курениями на юге, где им угрожали татары и чжурчжени.

Маньчжурская империя, напротив, чрезвычайно усилилась в тот период. Чжурчжени в борьбе со степняками пользовались хитрым и очень жестоким способом борьбы - они выкрадывали талантливых монгольских вождей и предавали мучительной смерти: приколачивали гвоздями к деревянному ослу и выставляли под южное солнце. Человек умирает довольно быстро, но в ужасных мучениях.

В эти же годы в племени кераитов продолжались разногласия. Законный наследник по имени Тогул был выдан врагами его отца меркитам. Отец высвободил его, но Тогула схватили татары. Он убежал от татар и взял принадеждавшую ему власть, но оппозиция в орде кераитов была очень сильна, потому что многочисленные родственники молодого хана, опираясь на свои курени, всячески мешали объединению. Тогулу приходилось то и дело убежать из своей страны. При этом найманы, жившие на самом западе Монголии, вступили в союз с кераитской оппозицией и с маньчжурами.

Казалось, народы Великой степи никогда не смогут объединить свои силы для защиты от врага. Будущее степняков представлялось самым мрачным.

ЮНОСТЬ ЧИНГИСА

В середине XII в. после гибели нескольких монгольских ханов оборону монголов от чжурчженей и их союзников - татар - возглавил потомок Хабул-хана Есугей-багатур («багатур» значит «богатырь»). Человек храбрый и решительный, Есугей-багатур был не ханом, а главой рода Борджигинов, который обитал в районе к северу от современной российско-монгольской границы, там, где сейчас расположен город Нерчинск.

Когда-то Есугей, будучи еще совсем молодым человеком, охотился в степи с соколом и вдруг увидел, как какой-то меркит везет в телеге, запряженной очень хорошей лошадей, девушку исключительной красоты. Есугей позвал своих братьев, и монголы бросились в погоню за добычей. Увидев преследователей, девушка горько заплакала и сказала меркиту, своему жениху: «Ты видишь этих людей - они тебя убьют, брось меня, уезжай, я буду вечно тебя помнить». Потом сняла с себя рубашку и отдала ему на память. Монголы уже приближались - меркит быстро выпряг коня, ожег его плетью и ушел от погони. А братья запрягли своих лошадей в телегу и, привезя плачущую девушку домой, сказали: «Забудь о своем женихе, наш Есугей живет без женщин» - и выдали ее за Есугея. Жену Есугея, имя которой осталось в истории, звали Оэлу.

Брак оказался счастливым. В 1162 г. Оэлу родила первенца - Тэмуджина, а впоследствии еще трех сыновей: Хасара, Хачинубеки, Тэмугэ и дочь Тэмудун. От второй жены (монголы многоженство разрешали и поощряли) - Сочихэл - у Есугея родилось еще двое сыновей: Бектер и Бельзутей.

История Западной Европы XIII в. описана даже слишком подробно, чего не скажешь об истории Монгольского улуса. Однако без экскурса в историю монголов нам неминуемо останется непонятными русские коллизии не только XIII, но и последующих веков. Поэтому, оставив на время Европу, перенесемся далеко к востоку и познакомимся с пародом, сыгравшим решающую роль в истории Евразии XIII-XV вв.

Когда Тэмуджин подросток и ему исполнилось 9 лет, то по монгольскому обычаю он должен был быть помолвлен. Отец договорился о помолвке Тэмуджина с родственницей красивой десятилетней девочки по имени Борте из соседнего племени хонкират и повез сына в становище будущего тестя. Оставив Тэмуджина у хонкиратов, чтобы он привык к своей невесте и будущим родственникам, Есугей отправился в обратный путь. По дороге он увидел нескольких человек, сидевших у огня, которые, как и положено в степи, пригласили его разделить трапезу. Есугей подъехал ближе и лишь тут понял, что это были татары. Бежать было бесполезно, потому что татары погнались бы за ним, а конь Есугея устал. Гостя же у походного костра по степной традиции тронуть не мог никто.

У Есугея не оставалось выбора - он принял приглашение и, поев, благополучно уехал. Но по дороге Есугей почувствовал себя плохо и решил, что его отравили. На четвертый день, добравшись домой, он умер, завещав родне отомстить татарам. Трудно сказать, насколько прав был Есугей в своих подозрениях, но важно другое: он допускал, что татары могли его отравить, то есть совершить неслыханное до толе нарушение обычаев степняков.

Сподвижники отца съездили за Тэмуджином и привезли мальчика домой. Как старший сын он стал главой, рода, и тут выяснилось, что вся сила племени заключалась в воле и энергии Есугея. Своим авторитетом он заставлял людей ходить в походы, защищаться от врага, забывать местные счеты ради общего дела. Но поскольку Есугей не был ханом, его влияние кончилось с его смертью. Соплеменники не имели никаких обязательств перед семьей Есугея и покинули Борджигинов, отогнав весь их скот, по существу обрекая семью Есугея на голодную смерть: ведь старшему, Тэмуджину, было только 9 лет, а остальным - и того меньше.

Инициаторами такой жестокости стали тайджиуты - племя, которое было враждебно настроено по отношению к Есугею. Тогда Оэлу схватила знамя Есугея, поскокала за отъезжавшими и пристыдила их: «Как вам не стыдно бросать семью вашего вождя!» Некоторые вернулись, но потом опять ушли, и все трудности воспитания детей и добычи пищи для семьи легли на плечи двух женщин: Оэлу и Сочихэл - старшей и младшей жен Есугея. Они ловили сурков, чтобы получить хоть какое-нибудь мясо, и собирали дикий чеснок - черемшу. Тэмуджин ходил к реке и пытался подстрелить тайменей. Как все монголы, он умел стрелять сквозь воду, несмотря на то что вода преломляет свет, искажая изображение, и попасть в цель очень трудно. Даже летом семья жила впроголодь, делая запасы на зиму.

(Продолжение следует).

XVII ЖАРАНАЙ МОДОН ТАХЯА ЖЭЛ

Намарай һүүл улаан Нохой,
үбэлэй эхин улаагшан Гахай харанууд

Буряад литэ	29	30	1	2	3	4	5
Европын литэ	31	1	2	3	4	5	6
Гараг Нэрэ Үдэр	Дабаа Лара понед.	Мягмар Марс вторник	Лагда Меркури среда	Пүрбэ Юпитер четверг	Баасан Солдон пятница	Бимба Сатурн суббота	Нима Наран Воскр.
Үнгэ Үдэр	шара Хулгана	шарагшан Ухэр	сагаан Бар	сагагшан Туулай	хара Луу	харагшан Могой	хүхэ Морин
Мэнгэ	4 ногоон	3 хүхэ	2 хара	1 сагаан	9 улаан	8 сагаан	7 улаан
Һуудал	уһан	уула	модон	хиу	гал	шорой	түмэр

Гарагай 2-то хуушанай 29 (октябрийн 31).

Шара Хулгана, 4 ногоон мэнгын, уһанда һуудалтай үдэр.

Бурханда һайнаар мүргэхэ, бурхадта, сахиусадта, тэнгэри-нэртэ, лусуудта үргэл үргэхэ, тангаригаа болуулха, номлол хэхэ, хубсаһа эсхэхэ, гэр бариха, хээрэ ажал хэхэ, үзэг шудалха, абаһанаа бусааха, эм найруулха, шуһа ханаха, төөнэхэ, ламанарта үргэл үргэхэ, түмэрөөр уранай зүйлнүүдые бүтээхэ мэтын үйлэнүүдтэ һайн.

Гэбэшье үхэр үүсэлхэ, үхибүү үргэжэ абаха, ехэ уһа гаталха, үхибүү хүлдэ оруулха, бага хүүгэдье гэрһээ холо эльгээжэ мэтын үйлэнүүдтэ муу.

Энэ үдэр хүнэй үһэ абаа һаа, хүнэй бэһэнэ зайлажа төөрихэ.

Гарагай 3-да хуушанай 30 (ноябрийн 1).

Шарагшан Ухэр, 3 хүхэ мэнгын, хада уулада һуудалтай үдэр.

Бурхадта, сахиусадта үргэл үргэхэ, гал Мандал хэхэ, уһан балин («чавдор»), лусуудай балин («лудор») гаргаха, эм найруулха, эм залаха, лүн абаха, гэрэй һуури

табиха, эмниг мори, сар хургаха мэтын үйлэнүүдтэ һайн.

Гэхэ зуура модо сабшаха, хюрөөдэхэ, абаһанаа бусааха, тэнгэри табиха мэтын үйлэнүүд хорюултай.

Энэ үдэр хүнэй үһэ абаа һаа, эрлигтэй ушарха аюултай.

Гарагай 4-дэ шэнын 1 (ноябрийн 2).

Сагаан Бар, 2 хара мэнгын, модондо һуудалтай үдэр.

Нохой һарада Бар үдэр тудахадаа, тон харша, муу, тэрсүүд үдэр гэгдэдэг.

Тэрсүүд үдэрэй шанарые юрэнхы дээрэ уншагшаднай мэдэхэ болонги ааб даа. Гэбэшье үшөө дахин тодорхойгоор һануулай.

Тэрсүүд гэгдэһэн үдэр ямар нэгэ һайн үйлэ хэрэг үйлэжэ болодоггүй. Онсолбол, шэнэ гэр баряа һаа, эзэдыннэ халаха, һандарха, хахасаха гэдэг. Бэри буулгаа һаа, нүхэрһөө халаха гэмтэй болохо. Дасан (дуган) барибал, лама хубарагууд тэндэ тогтохогүй. Замда гараһан хүн хулгайшантай, дээрмэшэнтэй ушарха. Үрһэнэ тарьяа тарибал, нэгэшье хоолос эдэшэнгүй хатажа хосорхо. Нэрэ алдар энэ

үдэр олоһон хүн доройтохо юм гэдэг. Мал адууһа нэгэ газарта суглуулаа һаа, тэдэн оройдоо тогтохогүй, зөөри болохогүй. Хэшгэ далага абаа һаа, хэшгэй хүлдэ ерэхгүй.

Тиймэһээ энэ үдэр юрынгоо ажал хэхэ үнжэбэл, дээрэ.

Энэ үдэр хүнэй үһэ абаа һаа, һаһан богони болохо.

Гарагай 5-да шэнын 2 (ноябрийн 3).

Сагагшан Туулай, 1 сагаан мэнгын, хийдэ һуудалтай үдэр.

Бурханда мүргэхэ, бурхан, тэнгэри, лусууд табиха, бурханай шүрээдэ Мандал табиха, тарнинуудые олоор уншаха, ламанарта үгэлгэ үгэхэ, абаһанаа бусааха, һаһанай хүсэ арьбажуулха, эд хуряаха, тушаал дааха, үбшэ аргалжа эхилхэ.

Гэхэ зуура һүнийн тэнһээ хойшо юуһе хэхгэй, үхибүү хүлдэ оруулха, бага хүүгэдье гэрһээ холо эльгээхэ мэтын үйлэнүүд хорюултай.

Энэ үдэр хүнэй үһэ абаа һаа, хэрүүл шууян болохо.

Гарагай 6-да шэнын 3 (ноябрийн 4).

Хара Луу, 9 улаан мэнгын, галда һуудалтай үдэр.

Бурханда мүргэхэ, зальбарха, бурхан, ехэ сахиуһа тахиха, бисалгал хэхэ, түмэр хайдуулха, дасан (дуган), субарга бариха, тэдэниие арамнайла, ута һаһанай ном уншуулха мэтын үйлэнүүдтэ һайн.

Харин худаг малтаха, тоосолдохо, мал үүсэлхэ, ури шэриез бусааха мэтын үйлэнүүдые тэбшэхээр.

Энэ үдэр хүнэй үһэ абаа һаа, гарза ушарха.

Гарагай 7-до шэнын 4 (ноябрийн 5).

Харагшан Могой, 8 сагаан мэнгын, шоройдо һуудалтай үдэр.

Бурханда мүргэхэ, бурхан, сахиуһа, тэнгэри, лусууд тахиха, бисалгал хэхэ, үзэгтэ һураха, зурхай шудалха, буян ехээр үйлэдэхэ, дайсаниие дараха, тангаригаа болоулха, сан табиха, ута һаһанай ном уншуулха, далага абаха мэтын үйлэнүүдтэ һайн.

Харин гэрэй һуури табиха, замда гараха, эм найруулха, хэрүүл шууяа үүсхэхэ, үбшэн хүниие эмшэлхэ мэтын үйлэнүүдтэ муу.

Энэ үдэр хүнэй үһэ абаа һаа, уйдхар ушарха, хоолой, шүдэн үбдэхэ.

Гарагай 1-дэ шэнын 5 (ноябрийн 6).

Хүхэ Морин, 7 улаан мэнгын, түмэртэ һуудалтай үдэр.

Бурханда мүргэхэ, зальбарха, Наранда, һарада, бусад юртэм-сэнүүдтэ шүтэхэ, эм найруулха, дайсаниие дараха, бурханай магтаалуудые гоёор дуулаха, нүхэдөө хүндэлжэ найрлаха мэтын үйлэнүүдтэ бараг.

Мори худагдаха, мори урилдаалгаха, хэрүүл шууяа хэхэ, һамга абаха, модоор дарха эрхилхэ, шэнэ гэртэ нүүжэ орохо, гэрэй һуури табиха, шуһа ханаха, төөнэхэ мэтын үйлэнүүдые сээрлэхээр.

Хадаг табиха, бэри буулгаха, хурим түрэ хэхэ асуудалаар дасанда хандагты.

Энэ үдэр хүнэй үһэ абаа һаа, эд зөөри арьбажаха, мал үгэхэ гэнэ.

«ШИ КОМСОМОЛ
ЯБАА ҺЭН ГҮШ?»

Октябрийн 29-дэ комсомолой үдэр гээд тэмдэглэгдэдэг байһан юм. Харин сагнай ондоо боложо, тус һайндэр тэмдэглэгдэхээ болиһон түүхэтэй. Мүн лэ һаяхан интернет хаража һуухадаа, энэ һайндэр тухай мэдээд, ехэ бодолгото болооб.

Мүнөөнэй залуушуулые муушалжашье болохоор бэшэ, харин иимэ эмхиин үгы болошоһониинь тон гомдолтой байна. Хараад үзэхэдэ, манайшые Буряадай мэдээжэ хүн зон, засагайхидһаа эхилээд лэ, миин жиирэй, гушаадаһаа гараһан зониие абаад үзэхэдэ, тэдэ булта комсомолшууд ябаһан юм. Тиймэл хадаа журам һайтай байгаагүй юм гү?

Тээд комсомолдо ябаһанаа хөөржэ үгыт гээд, засагай хэдэн түлөөлэгшэнэрт хандабаб.

Манай республикын Президент Леонид Потапов комсомол тухай намда иигэжэ хэлэжэ үгөө һэн: «Комсомол ябаха һаһандаа би түмэр харгын дээдэ һургуулида орохоёо ошоһон байһаб. Тийхэ сагта би түмэр харгы оройдоошые хаража үзөөгүй байһан хүм. Хабаровскаһа бусаад, ниислэл хото нүхэртөө эрээд ябахадаа, хотын үйлсөөр олон тоото зоной ябахыень хараад, ехэ гайхаа һэмди, тээд үбһэнэй үе боложо байхада, эндэхи зон миин лэ сагаа үнгэргэжэ ябана гэжэ бидэ хоёр залуу һанаандаа бодоо һэмди даа.

Тийн мүнөө үе сагай залуушуул тухай муугаар хэлэхгэйб. Гансал тэдэндэ һургаал заабари хэлэхэ байһаб: һайнаар һурагты, патриодууд байгты».

Тийн Леонид Васильевич: «Ши өөрөө комсомол ябаһан гүш», - гэжэ намһаа һураба, тийхэдэнь: «Үгыб», - гэжэ юм бээб. Ушарынь, засагай хэлгэхэ сагта би улаан галстуг һаял зүүһэн ахирхан пионер ябаа ха юмбиб. Харин тэрэнэ юундэшьеб ходо гамнажа ябагша һэм. һургуули-дамнай Лениней һургаал заабаритайгаар томо транспарант ханада үлгөөтэй байгша һэн: «Һураха, һураха, һураха, үшөө дахин һураха». Тэрэ һурагшадай нүөдэндэ ходо торосолдожо, мүнөө хүрэтэрөө һанагдадаг лэ юм бэшэ гү даа.

Зүгөөр манайшые Президент: «Һурагты», - гэжэ хэлээһэн тон зүб даа. Удаадахи һураһан хүмни Залуушуулай палатын гүрүүлэгшэ Владимир Матханов байшоо. Тэрэ иигэжэ хэлэб:

«1987 ондо би комсомолдо ороо юмби. Тэрэ үдэрые мартахгүйб даа. Юундэб гэхэдэ, нэгэ хэды залуушуулые бэшэнһээ урид комсомолдо абаһан юм, тэдэнэй тоодо би оролсоһон байһаб. Комсомолой билет бидэндэ барюулахдань, олоноймнай гар һалганахадал гээ һэн. Тэрэнэй удаа тус эмхиин секретаряар олон жэлдэ ябаһан хүнби. Харин мүнөө сагтай зэргэсүүлхэдэ, тэрэ үеын комсомолшууд һурахадаа, ехэ бэрхэ зон ябаһан байгаа».

Иимэ үгэнүүдээр комсомол тухай Буряадай мэдээжэ хүнүүд хэлэнэ. Тээд таанад, уншагшад, өөһдөө юун гэжэ һанаха байһабта? Сагнай эрьжэ ерээд, ямаршые засагай тохөөлдөө һанань, ямаршые арад зон урданайнгаа һургаал заабари мартахгүй бээ.

Янжама ЖАПОВА.

Гастрольнууд

УЛЬГЭРЭЙХИД УРМАШАНГИ

Октябрийн эхээр «Ульгэр» театрайхид Хабаровск, Владивосток хотонуудаар ябаһанаа эрээб. Гастрольнуудайнгаа хэр зэргээр үнгэрһыень тус театрай ахамад уран зурааша Ольга Акимова манай газетэдэ хөөржэ үгэб.

Гастрольнуудтай хэр үнгэрбэб? Ямараар таанадые эдэ хотонуудта угтажа абааб?

«Эдэ газарнуудаар ябажа ерэхэ гээшэ бидэндэ һайндэр шэнгээр үзэгдөө. Юундэб гэхэдэ, манай артистнар олон һонин юумэ хараад, мэдэхэ болоод эрээ. Хабаровск хотодо хүүхэдэйн багахан, зохидохон театр бии. Манай залуу артистнарай наада

харахаяа олон зон ерээ юм. Артистнарай дуу дуулахада, тэдэ ехэ һайхашаажа: «Ямар гоёор дуулана гээшэб», - гэхэн үгэнүүд харагшадай дундаһаа дуулдахадал гээ. Буряад хэлэ мэдэхэшьегүй һаа, тэдэнэр ехэ һонирхожо, зүжэгүүдыемнай хараа. Владивосток хото бидэ ехэ эсэнхэйнууд эрээбди. Тэндэхи театр тон томо, гоё. Тус хотынхид бидэниие хани халуунаар угтажа, бүхы зүжэгүүдэ халуун алыга ташалган дор наадаабди.

Ямар зүжэгүүдээр тэрээ-гүүрхи харагшадые һонирхуулаабта?

Манай театрайхид гурбан зүжэг абаад ошоһон байна.

«Хүүгэдэй сэсэрлиг», «Кот в сапогах», «Поющая стрела» гэхэн зүжэгүүдээр бидэ тэндэхи харагшадые һонирхуулжа, олон зониие суглуулаабди. «Хүүгэдэй сэсэрлиг» гэхэн зүжэг манай залуу артистнар, Санкт-Петербургийн театральна уран һайханай академи дүүргэгшэд һуралсалайнгаа һүүлээр абажа ерээ юм. Тийн «Кот в сапогах» гээшэ манай залуу артист Ольга Шустын ажал. Тэрэ өөрөө режиссёр, сценарист, роль гүйсэдхэгшэ болоно. Харин гастрольнуудаар Ольга ябажа шадаагүй, тэрэнэй орондо ролиень залуу артист наадаа.

Зүжэг харуулхынгаа урда Буряадай арадай артистка

Светлана Бунеева буряадгэлээ үмдэжэ гараад, харагшадые буряад арадай ёһо заншалуудтай танилсуулдаг һэн. Тус хотонуудта ажаһуудаг буряад зондо концертнүүдые табиха, ехэ баярлуулаабди. Хабаровск хотын хүүгэдэй сэсэрлигүүдээр ябажа, хүүгэдтэ зүжэгүүдые харуулжа, тэдэниие тон ехээр баясуулаабди.

Тус хотонуудта урилгаар ошоһон байна гүт?

Сентябрь һарада Буряад орондомнай Хабаровскын хүүхэдэйн театр ерһэн байгаа. Тэдэнэр республикын аймагуудаар ябажа, манай харагшадые зүжэгүүдээр эхэ һонирхуулаа. «Терёшечка», «Федоткин энеэдэ нааданууд, Федулкин айлабаринууд» гэхэн хоёр зүжэгүүдын хотын хүүгэдэй сэсэрлигүүдтэ, һургуулинуудта табигдажа, жаахашуулыемнай ехэ хүхэзгээ юм. Тийн тэдэнэй урилгаар бидэ тус хото гастрольор ябаад ерээбди. Харин Владивосток хотын театрайхид Буряад Республика ерэхэ жэлдэ айллалха, тэдэнэрэй һайхан зүжэгүүд олондо һайхашаагдаха байха. Гастрольор ябажа ерээд, бидэ ехэ баяртайбди.

Һайн даа. Саашадаа ажалдатнай амжалта хүсэе.

Янжама ЖАПОВА.
ФОТО-ЗУРАГУУД ДЭЭРЭ:
«Ульгэр» театрайхид гастроль-ингаа үедэ.

"Желанный берег" гэхэн нэгэдэхи нүүдэл уласхоорондын театральна фестиваль

"АЛТАН БАГ" АБАХАМНАЙЛ ХА ДАА...

Олон хизаар, оронуудай ехэ найшаалда, магтаалда ходо хүртэдэг «Зэдэлээтэ зэбэ» («Поющая стрела») гэхэн зүжэгөөрөө «Ульгэр» театр түрүүшын нүүдэл уласхоорондын театруудай «Этигэл найдалай эрье» гэхэн фестивалда хабараахан. Энэ эрхэдэ хүртэнэнь манай республикын харагшад тон баясана.

Үшөө урмашамаар баримта гэхэдэ, энэ зүжэгнай хадаа «Алтан баг» гэхэн Россин үндэһэтэй театральна шанда зууршалагдаа юм. Тиимэхээ энэ зүжэг харахаяа тус шан байгуулагшад ай экспертнэ соведэй гэшүүд Москваһаа ерээ. Россин Федерациин СГД-гэй Эдиршүүлэй хүүхэдэй театрнуудай уран найханай таһагыг даагша О.А. Глазунова, «Русский журнал» Хэблэлэй шэнжэлэгшэ, театральна шүүмжэлэгшэ Д.Н.Годер, «Экран и сцена» газетын таһагыг даагша, театральна шүүмжэлэгшэ Е.Р.Дмитриевская гэгшэд Буряад орон руу айлшалаа. «Зэдэлээтэ зэбэ» зүжэгэй автор - театрай режиссер - найруулагша Эрдэни Жалцанов мүн. Театрай ахамад уран зурааша Ольга Акимова хүүхэдэйнуудыг гоёохон байна. Урдын урда сагта амгалан тэнюун ажаһуужа байһан арад зоной байдал эбдэжэ, хархис муу зантайшуул тэдэнэртэ довтолхоёо ханаба. Тездэ эбтэй эетэй ажаһуужа байһан зоной дунда дайсад-

тай эсэргүүсэн тэмсэхэ сэсэн мэргэн баатар хэзээшье олддо. Ингэжэ хүнэй найн-муу тала харуулан, сэсэн ухаатай зоние гэршэлһэн үльгэр домогой заншалта ёһоор зохёогдоһон онтохон харуулагдаа. Бу-ряадай найхан дуунууд, шог ёгто зугаа элбэгээр эндэ зэдэлээ. Театрай артистнар А.Бидагаров, Ж.Лодоев, Д.Ульзтуев, Д.Рабданов, Э.Ахасаранова уран найха-наар рольнуудыг гүйсэдхэжэ, олоной найшаалда хүртэдэг гэшэ.

Дээрэ дурсагдаһан «Чингисханай шэг шарай» гэхэн тэмээр үнгэргэгдэхэ уласхоорондын дээдын зиндаата фестивалда манай эгээл дабташагүй, гайхал баяр түрүүлдэг «Зэдэлээтэ зэбэ» зүжэгэй хабараа золтой байһаниинь юунтэйшье сэгнэшгүйл гээд үшөө дахин баталай!

Ешигма ЦЫБЕНОВА.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: «Зэдэлээтэ зэбэ» гэхэн зүжэгэй хэнэг.

Р-Н.БАЗАРОВАЙ фото.

АНГАЕВ Юрий Доржиевич

Октябрийн 20-до ажалай, партиин болон совет зургаануудай ветеран, анхан КПСС-эй Кабанскын райкомой хоёрдохи секретарь байһан, Хурамхаанай аймагай арадай депутадуудай соведэй түрүүлэгшэ, Буряадай габыята барилгашан Юрий Доржиевич Ангаев саһаа урид наһа бараба. Ю.Д.Ангаев 1939 оной январийн 20-до түрэнэн намтартай. Зүүн Сибирийн технологическа институт дүүргэһэнгээ удаа Юрий Доржиевич түрэл вуздаа барилгын факультедэй кафедрин ассистентээр, "Промпроект" институтта түлэбэлгын ахамад инженерээр, партиин Буряадай обкомой инструктораар хүдэлмэрлэн байна. КПСС-эй ЦК-гай дэргэдэхи дээдэ партийна хургуули түгэсхэхэдэнь, Ю.Д.Ангаевые партиин Кабанскын райкомой хоёрдохи секретаряар эльгээгээ. Эндэ тэр арбан жэл хүдэлмэрилөө. Удаань Юрий Доржиевич Хурамхаанай аймагай арадай депутадуудай соведэй түрүүлэгшээр хунгагдаа хэн.

1985 онһоо эхилээд, наһанайнгаа амаралтада гаратараа Ангаев "Бурят-целинстрой" трестын управляющий орлогшоор, "Бурятгагропромстрой" нэгэдэлэй коммерческэ түбэй директорээр болон түрүүлэгшын орлогшоор, "Бурсельхозстрой" акционернэ бүлгэмэй коммерческэ директорээр ажаллаһан байна.

Ю.Д.Ангаев нэгэнтэ бэшэ Аймагуудай соведүүдэй депутадаар хунгагдаһан, тэрэнэй ажал хэрэгүүд правительствын болон түрэнэй шагналнуудаар тэмдэглэгдэһэн, "Буряад Республикын габыята барилгашан" гэхэн хүндэтэ нэрэ зэргэдэ хүртэһэн.

Юрий Доржиевич даалгагдаһан хэрэгтэ тон харюусалгатайгаар хандадаг, найдамтай болон бэрхэ хүдэлмэрилэгшэ, суг хүдэлмэрилэн нүхэдтөө, түрэлхидтөө, танил таладаа ханагааа зободог, ехэ найн хүн, гадна эрхим эсэгэ болон ёһотой нүхэр байһан юм.

Юрий Доржиевич тухай гэрэлтэ дурасхаал ходоодо манай зүрхэ сэдхэхэдэ үлэхэ.

Л.В.Потапов, А.Г.Лубсанов, К.А.Бу-даев, И.М.Егоров, В.Б.Малкин, И.Н.Егоров, И.И.Калашников, Ф.П.Ботова, Б.В.Данилов, Б.Г.Бальжиров, С.Г.Ефимов, В.В.Переляев, О.В.Хышиктиев, Л.Д.Турбянов, Н.И.Быков, И.Б.Дагбаев, С.А.Тимин, Б.Ш.Ускеев, Г.А.Айдаев, Н.Д.Петухов, М.А.Пнев, Г.Ч.Цыбиков, Р.Б.Гармаев, Д.Ц.Будаев, В.Д.Таханов, К.Д.Дагбаев, С.Ц.Нимаева, Ю.Р.Дмитриев, В.И.Будаев.

ХҮХЭ МҮНХЭ ТЭНГЭРИДЭЭ МҮРГЭЖЭ...

Хоёр долоон хоногой туршада Улаан-Үдэ хотын түүхын музей соо «Современные шаманы Бурятии. Практика» гэжэ нэрлэгдэһэн фото-зурагуудай (авторын Чилиин Роберто Кихада) болон бөө шажанай хэрэгсэлнүүдэй выставкэ анха түрүүшынхые үнгэргэгдэжэ, олонитын болон ниислэл хотымнай айлашадай һонирхол татаа. Улаан-Үдэ хотын захиргаанай соёлой управлениин (начальник О.А.Полякова) болон «Тэнгэри» гэхэн нютагай бөөнэрэй шажанай эмхийн (түрүүлэгшэнь бөө Б.Ж.Цырендоржиев) үүсхэлээр эмхидхэгдэһэн энэ выставкы тус музейн директор Любовь Тумун-Баировна Цыренова, соёлой управлениин начальник Ольга Александровна Полякова гэгшэд баярай үгэнүүдээр нээгээ. «Эдэб нонин программа, проектүүды бэлдэжэ, харуулжа, олоной һонирхол татажа байһан эдэбхи үүсхэлтэй энэ музейн ажалые үндэрөөр сэгнэнэбди.

Тээмэндэ Сагаалганай үеэр буддын шажанай танкнуудыг - бурхадые гоёор зурадаг бэлигтэй мастер Николай Дудкогой зохёохы хүдэлмэритэй танилсаабди, харин мүнөө бөө шажанай ёһо заншал харуулан выставкын дэлгэгдэһэниинь дэмбэрэлтэй. Үнэхөөрөө хүсэдүүрэнээр шэнжэлхэ мэргэжэлтэше бэшэ наа, республикадаманай ажаһуудаг ондоо үндэһэ яһатанай соёл, ёһо заншал, тэрэ тоодо бөө шажантанай ёһо гурим мэдэхэ болохо, түрэл газарайнгаа эздэтэ мүргэхэ ёһотойбди, тиимэхээ арад бүхэнэй баялигай гүн удха ойлгуулаха онол арга олоһон музейн ажалшадта үшөө ехэ амжалта хүсэе», - гэжэ соёлой болон олонитэдэ мэдээсэл тараалгын министрэй орлогшо С.А.Добрынин тэмдэглэбэ. Республикын Президентын шажанай талаар советник Анатолий Дамбаевич Жалсарав амаршалха зуураа Буряад орон соомнай 179 шажанай эмхи, 3 бөө шажанай нэгэдэл тоологдоно, хоёр

жэлэй урда байгуулагдаһан «Тэнгэри» эмхи Ойхондо, бусад мүргэлтэй газарта ёһо гурим харуула, газар дайдала хамгаалхыг урьална гэжэ тэмдэглэһэн байна. «Тэнгэри» эмхийн түрүүлэгшэ Баир Жамбалович Цырендоржиев өөһэдэньгөө эмхи тухай хөөрөөд, выставкын нээгэдэ эндэ сугларагшадые уриба, хонхын абагаар, бултанай аша гүнын уншалгаар (бөөлэлгөөр) угтаба. Энэ эмхийн түрүүлэгшын орлогшо, дархан бөө Будажаб Пурбуевич Ширеторов выставкэ тухай тон тодорхойгоор хэлэжэ, ойлгуулжа, бөө шажанда хэрэглэгдэдэг мүргэлтэй эд зүйлнүүд, хубсахан бүхэн, хабарай, зунай (Ойхон дээрэ) тайлганууд тухай зурагууд дээрэ тогтон хөөрөбэ.

Хүн зоной амгалан, элүүр энхэ, урагшатай, урматай, олзотой омогтой, түрэл газарайнгаа, Байгалайнгаа ариуун сэбэр байхын түлөө Хүхэ Мүнхэ тэнгэридэ мүргэжэ, олоной түлөө оролдожо байдаг

«Тэнгэри» эмхийн бэлиг талаантай зондо, бөөнэр, удаганарта үшөө ехэ амжалта, найн найхание хүсээнэбди.

Бэлигма ОРБОДОЕВА. ЗУРАГУУД ДЭЭРЭ: выставкын үедэ.

Радна-Нима БАЗАРОВАЙ фото.

УДХАТАЙ КОНЦЕРТ

Хэжэнгын аймагай түб хууринай «Одон» гэхэн соёлой байшанда һонирхолтой хэмжээ ябуулга хаяхан эмхидхэгдээ. Буряад Республикын арадай артистнууд Саян болон Эржена Жамбаловтан өөһэдэйнгөө хурганан бэлигтэй 8 хүбүүд, басагадтай хамта нютагай зондо хужарлама концерт-наада харуулаа. Буряадай гүрэнэй филармонийн дэргэдэхи хүгжэмтэ театр-студия хүдэлдэг

залуушуулай талаан бэлигыг харагшад үндэрөөр сэгнэнэн байна. Эндэ тэдэниие пургаһан багшанарайн габыаа ехэ гэжэ тэмдэглэлтэй. Эндэ онсолмоор зүйл гэхэдэ, «Имформ-Полис» сониние 2006 оной түрүүшын хахад жэлэй туршада абахаар захигшадта энэ концерт зориулагдаа.

Э.ДАМБАЕВА.

В центр восточной медицины (ГУЗ) требуется врач-дерматовенеролог с последующим обучением на косметолога.
Тел.: 21-54-53, 64-47-19
Звонить с 8.30-17.00.

Эмхидхэн байгуулагшад - Буряад Республикын Президент, Арадай Хурал болон Правительство

Генеральна директор - ахамад редактор
А.А.АНГАРХАЕВ.
Редактор Г.Х. ДАШЕЕВА.

РЕДАКЦИОННО КОЛЛЕГИ: И.М.ЕГОРОВ, И.Б.ДАГБАЕВ (Буряад Республикын Правительство), Ф.П.БОТОВА, Ц.Э.ДОРЖИЕВ (Буряад Республикын Арадай Хурал), Т.В.САМБЯЛОВА (генеральна директорэй 1-дэхи орлогшо), Д.Б.ГУРОДАРМАЕВА (харюусалгата секретарь), В.Г.ГОМБОЕВА, Н.Д.БАДМАРИНЧИНОВ, Б.В.БАЛДАНОВ, А.А.ФАДЕЕВА, В.Д.ДАМДИНОВА.

Хэблэлэй байшанай телефонууд: генеральна директорэй-ахамад редакторай - 21-50-96, приёмнын - 21-54-54 (факс), ген. директорэй 1-дэхи орлогшо - ахамад редакторай орлогшын - 21-68-08, ахамад редакторай орлогшонорой - 21-64-36, 21-33-61, секретариатай - 21-60-21; таһагууд: экономикын болон политикын - 21-63-86; соёлой болон түүхын - 21-54-93; «Морин хуур», «Вершины» журналнуудай редакци - 21-55-97; залуушуулай, оюутдад ажабайдалай болон олонитын хүдэлмэрин, «Одон» журналай редакци - 21-54-93; мэдээсэлэй - 21-67-81, спортын - 21-54-93, рекламн - 21-62-62, коммерческэ ажалай - 21-55-97, компьютерна түбэй - 21-66-76, бухгалтерийн - 21-23-67.

Редакцида оронон материалнууд шүүмжэлэгдэлгүй, мүн авторнуудтань бусаагдадаггүй.

Манай адрес:
670000, Улаан-Үдэ хото, Каландаришвилиин үйлсэ, 23,
Хэблэлэй байшан
"Буряад үнэн".
E - mail:
unen@mail.ru

Газетэ хэблэлэй 6 хууданан хэмжээтэй.
Индекс 73877.
Хамтын хэнэг - 28100.
Хэблэлдэ тушаагдаһан саг - 17.00.

"Республиканска типография" гэхэн ОАО-до бэлэн диапозитивүүдхэ газетэ 6000.
Директорэйнь телефон: 21-40-45.
Б-0165-дахы номертойгоор бүридхэлдэ абтанхай.

Тоонуудай, бодото баримтануудай, хүнэй, нютагай нэрэнүүдэй бэшэлгыс хазагайруулан ушарта авторнуудын харюусалгатай. Редакциин ханамжа авторайхитай адли бэшэ байжа магад.